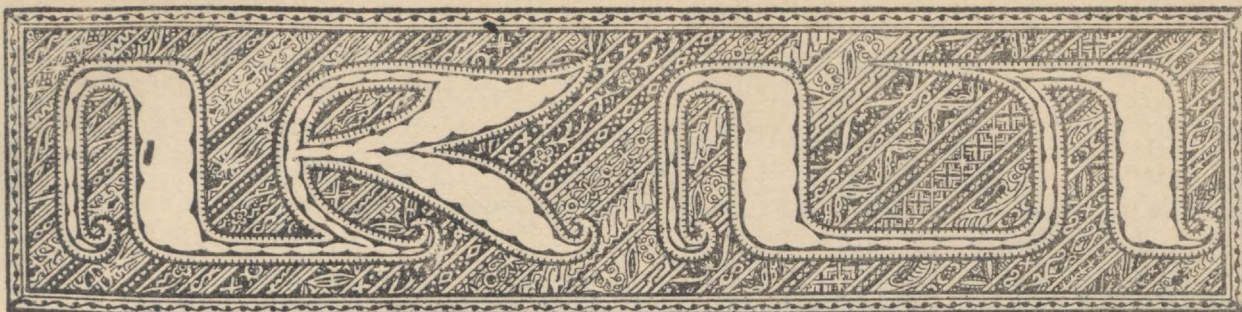

DJĀWĀ

Driemaandelijksch Tijdschrift uitgegeven door het Java-Instituut bij
G. Kolff & Co. Weltevreden.

Onder Redactie van Dr. Raden Ario Hoesein Djajadiningrat, J. Kats,
S. Koperberg, Raden Ngabei Poebatjaraka en J. W. Teillers.
Secretariaat der redactie: Java-Instituut, Weltevreden.

No. 1

Maart

1922

INHOUD.

Blz.

Het restaureeren van Hindoe-Javaansche bouwwerken, door Dr. F.D.K. Bosch.	2
Gajahmati te Solo, door S. Suhari	15
Grepn uit de Wajang, door Boedihardja	22
Twee bezweringsfeesten te Jogjakarta, door B. ter Haar Bz.	29
Aanteekeningen betreffende enkele Indonesische Muziekinstrumenten, door J. S. Brandts-Buys	34
Uit de Javaansche Cultuurbeweging	49
Proeve eener opgaaf van boeken en tijdschriften	53

HET RESTAUREEREN VAN HINDOE-JAVAANSCH E BOUWWERKEN

door
Dr. F. D. K. BOSCH.

Over hetzelfde onderwerp is reeds gehandeld door prof N. J. Krom in een opstel van 1911, getiteld: „Restaureeren van oude bouwwerken”, verschenen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, Deel LIII (1911). Terwijl in dat geschrift het restauratie-vraagstuk voornamelijk uit een theoretisch oogpunt gezien is, en wel in nauw verband met de grondbeginselen, die in Nederland juist in die dagen vasten vorm aannamen, beoogen de volgende beschouwingen dezelfde zaken van een meer practisch standpunt te behandelen, en daarbij vooral recht te doen wederen aan de ervaring die sinds de verschijning van prof. Krom's opstel is opgedaan. Om de verschillen tusschen de bedoelde beginselen en de Javaansche praktijk duidelijk te laten uitkomen, en tevens de geheel oningewijden eenigszins au fait te brengen, is het niet overbodig hiermet een enkel woord de belangrijkste momenten uit de geschiedenis der Monumentenzorg in Europa aan te stippen 1).

In het ten aanzien der oude bouwwerken gevolgde beleid zijn drie opeenvolgende perioden vrij scherp van elkaar te scheiden.

In de eerste, die samenviel met den bloei der romantiek, ontwaakte in Europa het verlangen om de overblijfselen uit een grijs verleden, die der middeleeuwen vooral, in hun ouden luister te zien herleven. In deze periode ontwikkelde zich het „orthodoxe” restauratie-ideaal, dat was: een oud bouwwerk in een zoodanigen toestand te brengen, dat

het zooveel mogelijk den oorspronkelijken toestand nabij kwam. Daar volgens de opvatting der dagen de bouwstijl der 13de eeuw het toppunt van volmaking vertegenwoordigde, trachtte men, als daartoe even gelegenheid bestond, het bouwwerk in dien stijl te herstellen, hetgeen geschiedde niet alleen door alle vernieuwingen uit later tijd te verwijderen, maar ook door het „af te maken” in 13den eeuwischen geest. Voor het laatste maakte men gebruik van teekeningen, beschrijvingen enz. maar den doorslag gaf de wil van den restaurateur, die vrijelijk kon decreteren: zoo en niet anders is 't geweest.

Tegen deze willekeurige restauratiemethode, waarvan een ontelbaar aantal waardevolle gebouwen in West-Europa het slachtoffer is geworden, en die alleen zoo lang aanhang heeft kunnen vinden, doordien uiterst bekwame mannen als Viollet-le-Duc in Frankrijk, Sir Gilbert Scott in Engeland, Dr. Cuypers en Victor de Stuers in ons land haar in praktijk brachten, bleef protest niet uit.

In de tweede restauratie-periode, welker beginselen het scherpst omlijnd werden op het eerste Duitsche congres voor „Denkmalpflege” in 1900 te Dresden gehouden, werd het besef levendig, dat een bouwwerk zooals het in den loop der eeuwen door den arbeid van vele geslachten gegroeid is, een stuk architectuur- en beschavingsgeschiedenis vertegenwoordigt en men het recht niet heeft één stijl als den oorspronkelijken aan te merken en alle toevoegingen en verbouwingen van later datum te verwerpen. Zoo werd als principe aanvaard, dat bij elken restauratieven arbeid de meest mogelijke piëteit tegenover het historisch geworden moest in acht worden genomen. Bij voorzieningen om het behoud van

1) Zie G. Baldwin Brown, The care of ancient monuments (1905), 46 vlg. en de Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, passim; vooral de polemiek tusschen Adolph Mulder en Jan Kalf, (Bull. 1917 p. 9 vlg.) waarin het verschil tusschen de „oude” en „nieuwe” school duidelijk aan het licht komt.

bouwwerken te verzekeren werd angstvallig daaraan de hand gehouden; was vernieuwing noodzakelijk dan moest de uitvoerder vermijden ook maar de geringste uitdrukking aan eigen individualiteit te geven en zijn werk zooveel mogelijk doen gelijken op dat deel van het oude bouwwerk, waarbij het 't nauwst aansloot.

Ook deze behandelingswijze kon op den duur de jongere generatie niet bevredigen. Men zag in, dat een natuurgetrouwe imitatie van de oude voorbeelden niet alleen onmogelijk is, daar nu eenmaal de geest die het oude kunstwerk bezielt, ontbreekt, zelfs in de best geslaagde reproducties, maar ook, indien mogelijk, niet eens wenschelijk zou zijn, waar onbegrepen slaafsche navolging het schepend vermogen van den kunstenaar om hals brengt en in het gunstigst geval niet verder voert dan tot een misleiding van het groote publiek.

Van zelf richtte men het oog op de bloeitijden der bouwkunst, toen als regel gold in stijl van eigen tijd noodig gebleken verbouwingen en vernieuwingen uit te voeren—op een Romaansche kerk bouwde men een Gotischen toren, in een Middel-eeuwsch kasteel bracht men Renaissance betimmeringen aan—en voor het goed recht van deze opvatting pleitte, dat de nieuwe gedeelten, ondanks verschil in stijl, met de oudere harmonieeren, de schoone eenheid niet verloren ging. Het standpunt van de moderne richting in zake Monumentenzorg wordt dus bepaald eenerzijds door eerbied voor het historische bouwwerk: zonder uiterste noodzaak late men het met rust, men beware het voor verder verval, indien zijn herinnerings- of aesthetische waarde dat noodig maakt, doch vernieuwe het niet; anderzijds door eerbied voor de rechten der huidige generatie van kunstenaars: indien om praktische redenen verbouwing of vernieuwing noodzakelijk is, voere men die in den stijl van eigen tijd uit.

In Nederland vonden de nieuwere ideeën over Monumentenzorg spoedig weerklink. In 1910 werden door den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond

de heeren Jos. Th. Cuypers en prof. W. Vogelsang uitgenoodigd praeadvies uit te brengen over het restaureeren van oude bouwwerken; naar aanleiding van de beschouwingen dezer beide heeren¹⁾ en de ter algemeene vergadering gevoerde discussiën werd een commissie in het leven geroepen om advies uit te brengen „over de voornaamste beginselen, die bij het herstellen (c.q. aanbouwen) van oude bouwwerken dienen in het oog te worden gehouden”²⁾; het verslag door deze commissie uitgebracht had tot resultaat, dat op de in 1915 gehouden vergadering van den Bond een aantal stellingen kon worden geformuleerd³⁾ waarmede sedert de invloedrijkste organisaties op bouwkundig gebied hun instemming hebben betuigd.

Van deze stellingen — richtsnoer dus bij allen restauratieven arbeid in Nederland — laten wij enkele die ook voor de Hindoe-Javaansche monumenten van belang kunnen zijn volgen.

XI. Voor bouwwerken die aan hun oorspronkelijk gebruik zijn onttrokken en geen nieuwe bestemming van practisch nut hebben gevonden, gelden de volgende bepalingen:

Indien zij bouwval zijn, vermijde men verbouwingen en beperke zich strikt tot hetgeen noodig is om verder verval te voorkomen.

Indien zij nog voldoende volledig en hecht zijn, geve men er een nuttige bestemming aan, of beware ze als bewijsstukken en bepale zich dan tot onderhoud.

XII. Bij andere bouwwerken onderscheide men tusschen maatregelen tot instandhouding en die tot verzekering van nuttig gebruik.

XIII. De strekking der herstellingswerken moet niet zijn de volledige herbouw van een vroegeren toestand, doch het behoud van hetgeen daarvan in den bestaanden toestand is overgebleven en van de latere wijzigingen en toevoegingen, die oudheidkundige-, historische-, of kunstwaarde bezitten.

1) Bull. Ned. Oudhk. Bd. 1910 p. 132 vlg.

2) Bull. Ned. Oudhk. Bd. 1910 p. 163.

3) Bull. Ned. Oudhk. Bd. 1915 p. 140 vlg. en 1916 p. 198 vlg.

XIV. Het opnieuw bouwen van verdwenen gedeelten van een gebouw is een leugen tegen de geschiedenis. Ter wille van het behoud, ter meerdere verzekering van het nuttig gebruik, of om een stelligen misstand weg te nemen, kan het niettemin noodig zijn eenig verdwenen deel te herbouwen Herstel in een vroegeren vorm is dan alleen oorbaar, in de zeldzame gevallen, waarin het op volkomen zekere wijze en volledig mogelijk is.

In alle andere gevallen worde eene nieuwe oplossing gezocht.

XVII. Als grondregel gelde: behoud gaat voor vernieuwing. Vernieuwing is alleen geoorloofd, waar zij, terwille van het voortbestaan van het bouwwerk, onvermijdelijk is, bij sierende deelen alleen daar, waar het niet mogelijk is door beschermende maatregelen verder verval te voorkomen en uitstel van ingrijpen de mogelijkheid van vernieuwing in denzelfden vorm zou wegnemen.

XVIII. De hechtheid eischt dikwijls ingrijpende vernieuwingen, de geschiedenis en de schilderachtigheid vorderen het zoo min mogelijk aantasten van het oppervlak, van de „huid”. Hieraan komen tegemoet door de keuze der grondstoffen.

Als regel gelde, dat bij vernieuwingen in oude vormen dezelfde grondstof wordt gebruikt, waarin die oorspronkelijk waren uitgevoerd.

Dat de grondbeginselen in deze stellingen neergelegd ongewijzigd op de Hindoe-Javaansche architectuur toepasselijk zouden zijn, zal wel niemand beweren. Het spreekt van zelf, dat de theorie zooals die zich in Nederland uit de praktijk heeft ontwikkeld, in Indië in elk bijzonder geval opnieuw op haar bruikbaarheid moet worden getoetst. Het is echter niet onmogelijk, dat het feit, dat de Oudheidkundige Dienst in de laatste jaren op Java vaak verder gegaan is dan het nemen van „maatregelen tot behoud” en min of meer omvangrijke reconstructies heeft uitgevoerd, eenige ongerustheid heeft gewekt bij de onderschrijvers der Bonds-

stellingen, waarin zoo krachtig tegen vernieuwingen en dergelijke „leugens tegen de geschiedenis” partij gekozen wordt. Het is om die reden, dat wij ons gevoelen een uiteenzetting te geven van de motieven die er toe geleid hebben om, met dankbare gebruikmaking van de in hetmoederland na veel strijd en dwaling gewonnen ervaring in zake Monumentenzorg in het algemeen, op het punt van reconstructie een zelfstandige politiek te voeren. Wij zullen daarbij eerst de andere aan de Javaansche bouwwerken voorkomende werkzaamheden bespreken en ons standpunt dienaangaande toelichten.

Die werkzaamheden kunnen verdeeld worden in drie soorten, die, ofschoon hun grenzen niet overal scherp te trekken zijn, zoodanig in karakter verschillen, dat het aanbeveling verdient ze gescheiden te houden en afzonderlijk te behandelen.

I. Het conserveeren, waaronder verstaan wordt het nemen van maatregelen om verder verval van het bouwwerk tegen te gaan, zoo bv. het afbreken en weder opbouwen van een op invallen staand gedeelte, het plaatsen van steunberen, schoren e.d., het verwijderen van vegetatie, het volgieten van scheuren en voegen met cement om het inwateren en wortelschieten van zaden te voorkomen enz. enz. Over de noodzakelijkheid dezer maatregelen, waar het behoud van bouwwerken met een belangrijke herinnerings- of aesthetische waarde in het spel is, zijn alle deskundigen het eens. We behoeven er dus niet lang bij stil te staan. 1)

Alleen dit nog: soms is een ontsierende voorziening noodzakelijk. Dit is te betreuren; maar indien er slechts keus is tusschen verlies van het bouwwerk en ontsiering, is van twee kwaden de laatste de minste. Zoo bestonden voor tjandi

1) Vgl. Conservation of ancient monuments, General Principles for the guidance of those entrusted with the custody of, and execution of repairs to, Ancient Monuments. Issued by the Director-General of Archaeology in India, (Sir John Marshall) 1907, p. 3.

Zie ook het beknopte en heldere overzicht van de Monumentenzorg in Britsch-Indië van prof. dr. J. Ph. Vogel, Indisch Genootschap, Verg. v. 14 Nov. 1916, vooral p. 42.

Kalasan die op invallen stond maar twee mogelijkheden: tot den grond toe afbreken en weer opbouwen (een paardenmiddel met groote kans op instorting tijdens de bewerking) of het plaatsen van een steenbeer aan de Zuidzij, waardoor een der fraaie kalakoppen bedekt zou worden. Nadat in 1917 na rijp beraad tot het laatste was overgegaan¹⁾, is van eenige zijden op dezen maatregel critiek uitgebracht; critiek waaraan o.i. dan alleen waarde de hechten ware geweest, indien tevens een andere en betere oplossing ware aan de hand gedaan.

II. Het restaureeren, d.i. „het opknappen” van het bouwwerk; omslachtiger gezegd: het nemen van maatregelen, die uit een constructief oogpunt niet noodig zijn, maar beoogen het uiterlijk schoon van het bouwwerk te verhoogen door het herstellen en vernieuwen van beschadigde gedeelten.

„De essence der architectonische schoonheid van een Hindoe-Javaansch bouwwerk — zegt Van Erp in een onuitgegeven rapport — schuilt voor een groot deel in de bekoring die uitgaat van de schaduwwerking. De Hindoes waren zich ter dege bewust, dat zij bouwden in het land der zonne, waar schier elk moment van den dag schaduwwerking verzekerd was. De grondvormen hunner bouwwerken in steen zijn hierop gebaseerd. De uitsprongen in het vierkante grondplan geven slagschaduw in horizontale richting. De zware horizontale profileeringen zorgden voor slagschuw in verticale richting. De combinatie dier beide lichtwerkingen in een gevel met goede planverdeeling, ziedaar de groote charme van hun tempels”.

Naast deze, terecht door Van Erp geroemde, schaduwwerking, is de profileering van het Hindoe-Javaansche heiligdom een voornaam element van schoonheid. De dragende voet, zwaar doch niet plomp door afwisseling van lijsten en ronden, het sober-recht-opgaande tempellichaam gedekt door de machtige kroonlijst, het rijzige dak met

zijn varieteit van torentjes, bekroond door het massale topstuk, de harmonische verhouding dezer onderdeelen neemt men nergens zoo duidelijk waar als in het beloop van de lijn, die het bouwwerk afsnijdt van den blauwen hemel-achtergrond.

Deze beide schoonheids-elementen — schaduw-en profielwerking — zijn vaak met betrekkelijk eenvoudige middelen te herstellen: men behoeft de steenhouwers maar aan 't werk te zetten om gehavende horizontale lijsten te hernieuwen, afgebrokkelde hoeken bij te maken, gaten in de muren te dichten, kortom zooveel mogelijk de verminkte gedeelten naar de voorbeelden die het bouwwerk zelf in overvloed levert, te completeeren. Ook het materiaal is geen onoverkomelijk bezwaar; de andesietblokken zijn overal te vinden, de kleur van het nieuwe werk contrasteert in het begin tegen het oude, maar na enkele Westmoesons al is het bijgekleurd en kan zelfs een geoefend oog geen verschil tusschen oud en nieuw onderkennen.

Een sterke verleiding bestaat dus door „restauratie” het bouwwerk in zijn ouden luister te doen herleven. Een verleiding, waaraan echter de uitvoerder krachtig weerstand zal hebben te bieden.

Het aantrekkelijke van een ruïne, als van alles waarop de natuur haar stempel drukt, ligt voor een goed deel in haar ongereptheid.

Grijpt men in en vernieuwt men vlakken, hoeken en lijsten, zonder er overigens in te slagen het bouwwerk in zijn oorspronkelijken toestand te herstellen, dan krijgt het resultaat licht iets hinderlijk opzettelijks, nuchters, onevenwichtigs. De beoogde schaduwwerking en profielafteekening zijn voor een deel hersteld, ongetwijfeld, maar als een belangrijk gedeelte van het bouwwerk ontbreekt en dus de edele verhoudingen toch niet tot hun recht komen, blijft de totale indruk meestal hoogst onbevredigend. Maar nog afgescheiden hiervan: De kleur der steen in de vernieuwde gedeelten moge geen aanstoot geven, wel werkt zeer storend als in de plaats van

¹⁾ Zie Oudhk. Versl. 1916 p. 128 en 1917 p. 27.

ornament, dat onder geen voorwaarde mag geïmiteerd worden — dit zou inderdaad een bedrog tegen de kunst zijn 1) — vlakke steenen die alleen de contours van het origineel aangeven, ter vulling van lacunes worden aangebracht. Als deze in het werk praedomineeren ontstaat de beruchte „nieuwe oudheid”, een amphibisch product zonder eigen karakter, omdat het aan het verleden is ontruikt en in het heden niet thuis behoort. Zoo bijv. de Stupa's te Sanchi, die dank zij de zorgen van den Engelsch-Indischen Oudheidkundigen Dienst zijn opgeknapt en er nu uitzien of ze gister door de bouwmeesters voltooid waren 2) Bij alle gaafheid missen deze bouwwerken iets, wat zij in hun gehavendheid wel bezaten: den geest van het verleden, die er door geen moderne restauraties in te blazen is.

Is dus steeds, ook op Java, het voorschrift: „preserve and do not restore” van kracht?

Met een simpel ja of neen valt hierop niet te beantwoorden.

De „natuurlijkheid” waarvan zoo juist sprake was ligt niet alleen in de toevallige ligging, afstorting en afbrokkeling der steenen, de „schilderachtige rommeligheid”, zooals prof. Vogelsang het noemt. De natuur werkt nog met andere middelen om een bouwval een oud en eerwaardig aanzien te geven: ze laat mossen zich vastvreten in de steen, ze dekt den top met gras en struikgewas, ja laat soms een boom met wortels en takken het bouwwerk omarmen en vergruizelen

Welnu, deze plantaardige tooi wordt onherroepelijk het slachtoffer van de maatregelen tot behoud. Om een bouwval voor verder verval te behoeden is de verwijdering van vegetatie een eerste eisch; maar het resultaat van de

bewerking is meestal bedroevend: Ontdaan van haar warm-tintige, weelderige bedekking staat de bouwval daar: naakt, oud en leelijk. Heeft men ooit iets troosteloosers gezien dan de „schoongemaakte” tjandi Sadjiwan of de kale steenhoop zonder vorm en zonder gratie, tjandi Kalasan?

Is de ruïne van haar plantaardige bedekking beroofd en is daardoor het eerst geweld aan haar maagdelijken staat gepleegd, dan is dit gewoonlijk slechts het begin van verder lijden.

Om het behoud van het bouwwerk te verzekeren moeten allerlei maatregelen genomen worden, die gedeeltelijke vernieuwingen meebrengen en nog verder „de huid” aantasten. Daardoor ontstaan vaak storende contrasten tusschen de gehavende oorspronkelijke en gave herstellende gedeelten en kan zelfs de meest principieele tegenstander van alle restauratie gedwongen worden, teneinde den bouwval in een niet te erbarmelijken staat van opgelapte karkas achter te laten, vernieuwingen uit te voeren, die uit een constructief oogpunt niet noodig zijn, m.a.w. toch, zijns ondanks, den weg der restauratie opgaan. Tot hoever hangt hoofdzakelijk af van den omvang van het conserveeringswerk. Tjandi Mendoet bijv. verkeerde in een zoo bouwvalligen toestand, dat zeer omvangrijke vernieuwingen noodig waren, waardoor de eigenaardige bekoring van de ongerepte ruïne grootendeels verloren ging. Eenmaal op dit punt aangeland stond de uitvoerder voor het dilemma: verder restaureeren en daarmee het restje natuurlijkheid opofferen, waardoor tenminste het voordeel van de gedeeltelijk herstellende schaduw- en profiel-werking werd verkregen; of: de werkzaamheden stop zetten, waarbij bedoeld restje in veiligheid werd gebracht maar weer het genoemde voordeel werd ingeboet. In beide gevallen kon dus op niet meer dan een halfslachtig resultaatwordengehoopt. We vallen prof. Krom bij als hij het heiligdom in zijn tegenwoordigen gerestaureerden toestand — want de uitvoerder heeft den eersten uitweg gekozen — allerminst bevredigend

1) Vgl. Conserv. of Anc. Mon., Gen. Princ. p. 9: As a rule the repairs of carvings, whether in stone or brick should be limited to those of a purely geometric design. The repair of human figures, or of free floral designs is scarcely ever to be advocated; nor indeed, in reproducing some geometric designs, is it advisable to do more than indicate their main lines.

2) Zie o. a. Archaeol. Survey of India, Annual Rep. 1913-14 plate VIII en Ann. Rep. 1918-19 Pt. I plate VII.

noemt, maar betwijfelen tevens of in de gegeven omstandigheden een andere oplossing betere resultaten had gegeven.

In zake restauratie is dus onze conclusie deze: men late de bouwwerken voor zoover dat met hun toestand veenigbaar is, zooveel mogelijk met rust.

Dit principe aanvaard zijnde is er twijfel mogelijk of het wel noodig is een te verwoeden strijd tegen mos en grassprietjes waarmee de ruïne zich zoo graag tooit, te blijven voeren. 1) Nadat een bouwval behoorlijk onder handen is genomen en alle voegen behoorlijk zijn gedicht, kan het werkelijk geen kwaad als de kale steenblokken bedekt worden met wat groen, mits toezicht worde uitgeoefend dat geen belangrijke constructieve of geornamenteerde gedeelten beschadigd of aan het oog onttrokken worden en dat overigens de natuur een niet te onbescheiden gebruik van de haar gegunde vrijheid maakt. In dien toestand zullen de bouwwerken beter harmonieeren met hun weelderige tropische omgeving; duidelijker ook dan tot nu toe hun eigenlijke karakter, nml. dat van aan het gebruik onttrokken oudheid vertoonen.

III. Het reconstrueeren. De overeenkomst tusschen restauratie en reconstructie bestaat hierin, dat beide beoogen het bouwwerk geheel of gedeeltelijk in zijn oorspronkelijken toestand te herstellen; het verschil: dat bij de eerste ontbrekende gedeelten worden hersteld en vernieuwd naar de voorbeelden, die aan het resteerend deel van het bouwwerk zelf te vinden zijn, terwijl bij de reconstructie ontbrekende gedeelten, waarvan de vorm van te voren niet bekend is, uit de beschikbare gegevens worden afgeleid en opgebouwd. Wij rekenen dus tot de res-

1) Vgl. de leuke opmerking van Dr. van Bemmelen (Wonderlijke geschiedenissen der stof, p. 232): „En toen kwamen er drie Diënglandlieden, ieder met een mes, en begonnen goedig de grasjes uit de reten te peuteren, alsmäär de mossen van de wanden af te schrapen, zoodat na eenige uren de tempel er heusch weer netjes uitzag, bepaald fatsoenlijk schoon. Zuiver humor was het, waarbij men niet weet of men lachen of schreien moet; het Hindoeïsme, door den Islam, op bevel der Christenheid een schoonmaakbeurt ondergaande. Risum te neatis amici !”

tauratie niet alleen het bijmaken van lijsten, hoeken, antefixen enz. maar ook bv. het bouwen van een hoektorentje op een dakverdieping naar het voorbeeld van een bestaand op het dak aanwezig exemplaar; terwijl de herbouw van het dak van tjandi Pawon, waarvan natuurlijk geen tweede exemplaar voorhanden was, onder de reconstructie valt. Bij tjandi Mendoet behooren de werkzaamheden die het bouwwerk in den huidige toestand brachten (op enkele uitzonderingen na) tot de conservatie en de restauratie; de eventuele herbouw van de verdwenen bovenverdieping en het portaal zou echter „reconstructie” zijn.

Bij de restauratie bestaat dus altijd zekerheid omtrent den oorspronkelijken vorm, bij reconstructie niet; bij restauratie worden geen nieuwe elementen toegevoegd, bij reconstructie wel.

Over het reconstrueeren van Hindoe-Javaansche bouwwerken wordt uitvoerig gehandeld in het reeds genoemde opstel van prof. Krom, waarbij als uitgangspunt diende het ook reeds genoemde praeadvies van prof. Vogelsang van 1910. 1)

Zijn standpunt omlijnt hij scherp in de volgende bewoordingen; „Reconstructie — ik stel er prijs op dat zoo duidelijk mogelijk te formuleeren — dient mijns inziens geen wetenschappelijk belang. Men begripe mij goed, ik bedoel allermint dat reconstructie, goede reconstructie wel te verstaan, geen wetenschappelijk werk zou zijn. Doch dat wetenschappelijke werk heeft betrekking op de wijze, waarop uit de voorhanden gegevens de oude vorm wordt teruggevonden, niet op de tastbare weergave van die resultaten; de wetenschappelijke reconstructie is die op papier,

1) In dit opstel maakt dr. Kr. alleen onderscheid tusschen restaureeren en reconstrueeren. Onder het eerste verstaat hij het nemen van maatregelen tot wering van verder verval, dus wat wij „conserveeren” genoemd hebben; onder „reconstrueeren” vat hij de werkzaamheden, die wij in „restaureeren” en „reconstrueeren” onderscheiden hebben samen. Wij meenen dat onze definitie van „restaureeren” meer in overeenstemming is met de beteekenis die dat woord nu eenmaal bezit, en waarbij vooral het begrip „moderne vernieuwing” op den voorgrond treedt.

welke er niets meer of minder wetenschappelijk door wordt, of men haar uitvoert al dan niet; anders uitgedrukt: op het oogenblik dat het eerste begin van uitvoering wordt gegeven, is het wetenschappelijk werk afgelopen. De bewering, dat „het wetenschappelijk belang deze of gene reconstructie eischt”, is m.i. dan ook volkomen onhoudbaar; de wetenschap eischt slechts, dat worde nagegaan en verantwoord, hoe de oude toestand van een of ander bouwwerk geweest is; de reconstructie werkelijkheid te doen worden, is wel verre van in haar belang, eerder met haar in strijd”. En even verder: „..... het grootste bezwaar is, dat bij de reconstructie fouten begaan kunnen worden; de reconstructor kan meenen over voldoende gegevens te beschikken en daaruit zijn reconstructie opbouwen, terwijl later blijkt dat een of ander over het hoofd werd gezien; dat dit gevaar lang niet denkbeeldig is, zal ieder die van den toestand der reconstructies hier te lande op de hoogte is, wel moeten toegeven. Zoolang er nu alleen maar op papier gereconstrueerd wordt, legt eenvoudig de latere onderzoeker zijn voorstel naast dat van zijn voorganger; is de reconstructie uitgevoerd, dan komt men te staan voor het droevig alternatief: laten staan wat men weet, dat fout is of afbreken en weer opbouwen met de kans, dat later nog eens te zullen moeten doen. Want het is nu eenmaal een feit: volkomen zeker van de juistheid eener reconstructie tot in haar kleinste onderdeelen is men nooit.

Volgt daar dan uit, dat men nooit eene reconstructie uit zou mogen voeren? Van zuiver wetenschappelijk standpunt zou die vraag wel degelijk bevestigend beantwoord moeten worden. Doch nu komt ook de aesthetische zijde van de kwestie in het spel. In het geval het aesthetisch belang eener reconstructie zoo groot is, dat het opweegt tegen de wetenschappelijke bezwaren, kan het uitvoeren daarvan niet alleen geoorloofd, maar zelfs wenschelijk worden, doch alleen wanneer de gegevens, waarover beschikt wordt, zoo volledig zijn, dat zij

aan de reconstructie een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid geven. Zijn die gegevens er niet en moet er, al is het nog zoo weinig, gefantaseerd worden, dan is, hoe groot het aesthetisch belang ook zij, de reconstructie wetenschappelijk gesproken, onverdedigbaar”.

Men ziet, dat prof. Krom, daar z.i. zekerheid omtrent de juistheid eener reconstructie nooit te krijgen is, feitelijk van elke reconstructie afkeerig is en deze beschouwt als een in principe af te keuren concessie aan de aesthetica. Toen hij zijn meening formuleerde had hij voornamelijk het oog op de reconstructie der tjandi's Pawon en Mendoet, welker oorspronkelijke vorm Brandes met groote scherpzinnigheid uit de enkele voorhanden gegevens had weten af te leiden. „Groote scherpzinnigheid” is steeds een gevaarlijke leidsman bij zulk soort werk, want mogelijk komt er iemand met nog grooter scherpzinnigheid bewijzen dat zijn voorganger het net verkeerd heeft gedaan. Wat inderdaad gebeurd is bij de genoemde heilighdommen. Van Erp heeft aangetoond, dat in de door Brandes ontworpen reconstructie van de Mendoet, groote fouten waren geslopen, die, als het werk volgens de plannen was uitgevoerd, tot het alternatief waarvan prof. Krom spreekt, geleid hadden. Ook de, wel uitgevoerde, reconstructie van Pawon is, daar omtrent den oorspronkelijken vorm van dak en portaal geen volkomen zekerheid bestond, op enkele punten niet te verantwoorden.

Het zijn deze en dergelijke feiten, die prof. Krom zijn zeer behartigenswaardige waarschuwingen tegen reconstructie in de pen gegeven hebben; feiten, die — men lette daarop vooral — alleen hieraan zijn toe te schrijven, dat men met onvoldoende gegevens reconstructies heeft geëntameerd.

Nu hebben zich echter in de laatste jaren gevallen voorgedaan, die in Nederland en ook op Java tot voor kort, tot de hooge uitzonderingen behoorden en waaraan daarom noch door den Oudheidkundigen Bond bij het formuleeren zijner stellingen noch door prof. Krom bij het schrijven van zijn op-

stel, bijzondere aandacht is geschonken.

Bij de ontgraving van het terrein om een natuursteen tempel komt het namelijk voor, dat bij het bouwwerk behoorende, daarvan afgestorte steenblokken voor den dag komen, welker ornament aansluit bij andere, nog in het werk aanwezige blokken of welker oorspronkelijke plaats op andere manier met zekerheid kan worden bepaald. Niets natuurlijkers en eenvoudigers dan deze blokken te herplaatsen. 1) Wie zich hier door een of andere vooropgezette theorie laat afhouden van wat zijn gezond verstand hem ingeeft, handelt even dwaas als bijv. een archaeoloog, die de bijeenbehoorende torso en hoofd van een beeld gescheiden in twee kasten te kijk zet.

Het geval wordt iets gecompliceerder als een aantal van zulke blokken aan het licht komt, waaruit een of ander ontbrekend deel van den tempel, bv. een nisafdekking of poortdoorgang kan worden opgebouwd, — niet met „scherpzinnigheid" maar — aan de hand van onweerlegbare feiten t.w. het doorlopen van het ornament van den eenen steen op den anderen, het aansluiten van breukvlakken enz. enz. Dit werk heeft plaats op den beganen grond. Waarna zich aanstonds de vraag voordoet: moet het aldus gereconstrueerde deel in het werk herplaatst worden, ja, dan neen? 2).

Voordat we, het trouwens voor de hand liggende antwoord geven, willen wij een practisch geval, nml. de reconstructie van het zgn. „tempeltje met jaartal" van het Panataran-complex bij Blitar, in beschouwing nemen.

1) Vgl. Marshall l. c. p. 10; „Every scrap of ancient tilework or carved brick, that is lying in the debris on old sites, should be restored if possible to its former place, care of course being taken to ensure the restoration being correct."

2) Dergelijke reconstructies zijn ook uitgevoerd door Van Erp bij de restauratie van Boroboeur. Zoo werden o. a. vele teruggevonden relief-fragmenten herplaatst en poorten uit de oude stukken opgebouwd. Deze werkzaamheden zijn echter eenigszins in het niet verzonken tegenover de zeer omvangrijke conserveerings- en restauratie-maatregelen en hebben daarom misschien niet de aandacht getrokken die zij waard zijn. Ook in Nederland zijn soms reconstructies uitgevoerd waarbij oude, van elders opgespoorde, onderdeelen dienst deden, laatstelijk bij de restauratie van de Agnietenkapel te Amsterdam.

Van dit tempeltje — vóór de behandeling een onaanzienlijk, uit 't lood gezakt gebouwtje (zie afb. 1) — ontbrak de geheele top. Bij de ontgraving van het terrein door Perquin in 1916 kwam een menigte fragmenten voor den dag, die, als de blokken van een blokkendoos, op en naast elkaar gepast, de verschillende lagen van het topstuk opleverden (zie de afb. 2 en 3 waaruit blijkt op welke manier te werk is gegaan). Uit deze lagen weer kon de oorspronkelijke vorm van den geheelen top met absolute zekerheid worden vastgesteld.

Dit voorbeeld maakt duidelijk, waarop onze bewering berust, dat de reconstructie van Hindoe-Javaansche heilighdommen niet zonder meer met de reconstructie van oud-Hollandsche monumenten op een lijn te stellen is.

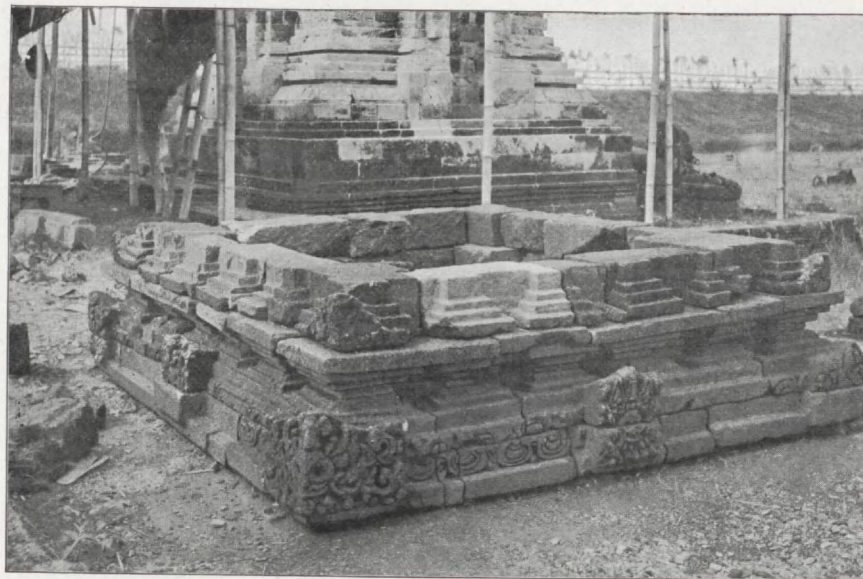
Ontbreken van een Hollandsche oudheid belangrijke onderdeelen — een toren van een kerk door een brand verwoest, een vleugel van een raadhuis voor een vernieuwing gesloopt — dan zijn die gedeelten gewoonlijk onherroepelijk verloren. De oude baksteen en zijn voor vernieuwingen gebruikt of her- en derwaarts verspreid en kunnen, al zouden ze achterhaald worden, in het algemeen geen aanwijzingen omtrent de vroegere samenstelling van het bouwwerk geven. Bij reconstructie is men als regel aangewezen op gegevens, die hoe schijnbaar volledig en nauwkeurig ook, ruimte laten voor dwaling en fantaisie. 1).

Het in Holland gevoelde wetenschappelijk bezwaar: aanvechtbaarheid der resultaten, en het ethisch-aesthetisch bezwaar: bedrog gepleegd tegen het verleden en het heden door imitatie van het verloren gegane, kunnen niet tegen een reconstructie als die van het tempeltje met jaartal aangevoerd worden. Want de oorspronkelijke vorm van het ontbrekende wordt niet „afgeleid" maar ontstaat uit de oude authentieke stukken; de reconstructie is niets dan een

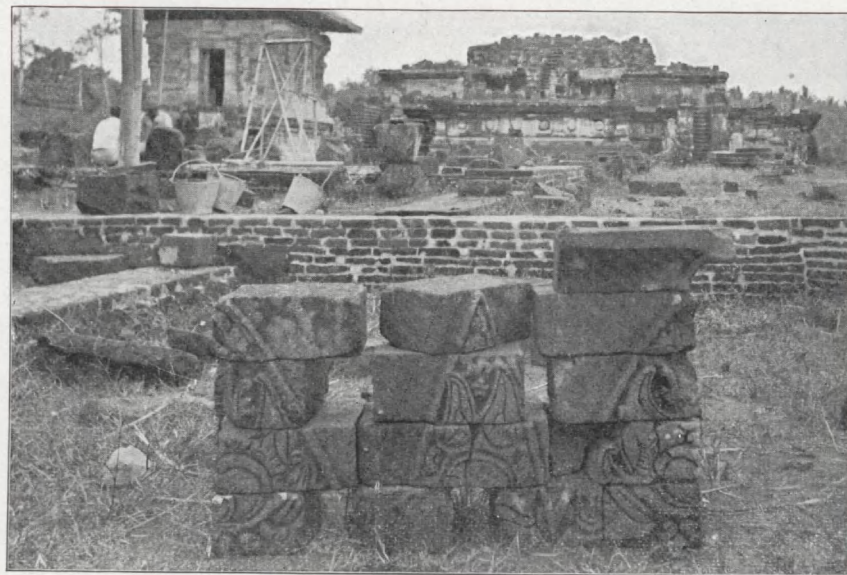
1) Zie de belangrijke discussies over dit onderwerp gehouden op de jaarvergadering van den Ned. Oudhk. Bd. te Arnhem 1915: Bull. 1915 p. 142.

1. Het zgn. Tempeltje met jaartal te Panataran voor de reconstructie.

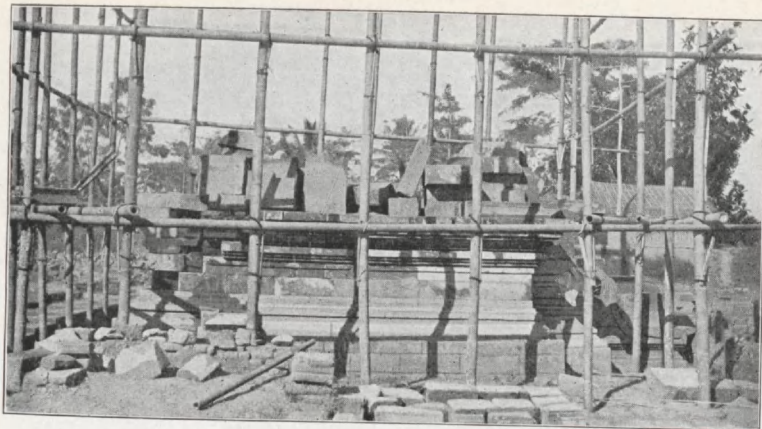
2. Een laag van het dak uit de oorspronkelijke stukken gereconstrueerd.

3. Het topstuk uit de oorspronkelijke stukken gereconstrueerd.

4. Het zgn. Tempeltje met jaartal te Panataraan na de reconstructie.

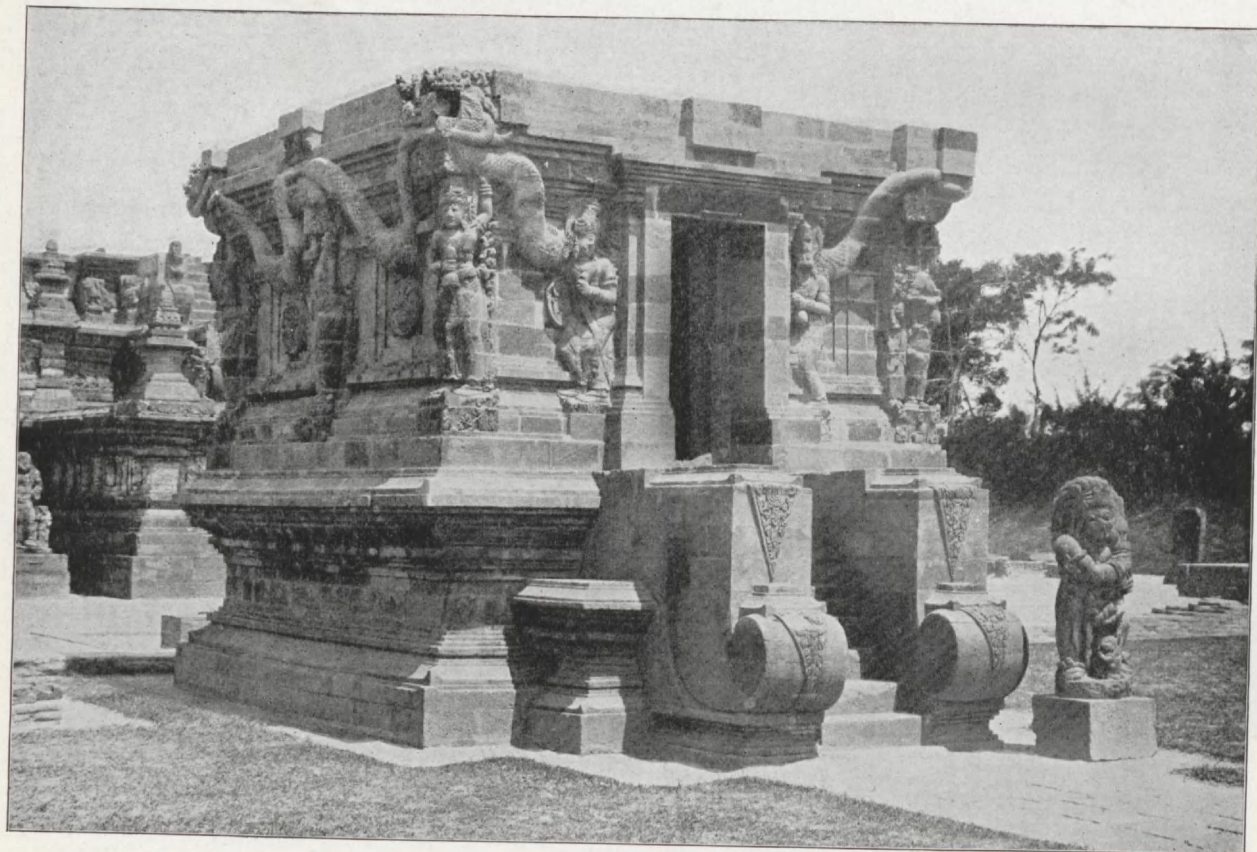
5. Het zgn. Nagamonumentje te Panataran na de ontgraving.

7. Reconstructie van het bovengedeelte van het Nagamonumentje.

6. Gevonden fragmenten van het Nagamonumentje.

8. Het zgn. Nagamonumentje te Panataran na de reconstructie.

weer samenbrenging van wat door den tijd gescheiden is.

Ook zal duidelijk geworden zijn dat een reconstructie die berust op herplaatsing der afgevalen fragmenten niet met die, waarover Krom de staf gebroken heeft, gelijkgesteld mag worden. Diens opvattingen in zake reconstructie in het algemeen zullen mitsdien op eenige punten gewijzigd en aangevuld dienen worden.

Allereerst zijn meening, dat men nooit volkomen zeker van de juistheid eener reconstructie tot in haar kleinste onderdeelen zou zijn, waarvan het tempeltje met jaartal het tegenbewijs levert.

Dan zijn these, dat de wetenschappelijke reconstructie die op papier is.

De wetenschappelijke reconstructie van het Panataransche tempeltje werd uitgevoerd met het materiaal zelf. Als op een bouwkundige tekening wordt aangegeven, dat twee steenen bij elkaar behooren, moet men dat op goed geloof aannemen of ter plaatse aan de stukken controleeren. Een tekening kan dus verdoezelen en maskeeren, maar het materiaal zelf kan dat niet. Het eene steenfragment behoort bij het andere — of niet; een ornament loopt door — of niet. Hier leveren de stukken zelve de bewijzen van het zoo-en-niet-anders-zijn van een bouwdeel en eerst daarna komen tekenaar en fotograaf de reconstructie vastleggen.

Uit den wederopbouw van het Panatara-tempeltje blijkt ook de aanvechtbaarheid van de stelling, dat reconstructie geen wetenschappelijk belang zou dienen. Ja, wanneer het „wetenschappelijk belang” geen hogere eischen stelt dan het koude abstracte beeld, dat een bouwkundige tekening van een bouwwerk vermag te geven, dan kan men tevree zijn met zoo'n tekening. Maar niemand zal wel beweren, dat 't voldoende is van de bestaande Hindoe-Javaansche monumenten tekeningen en foto's te maken, te bezitten en te bestudeeren en dat het uit een „wetenschappelijk oogpunt” niet noodig is die bouwwerken zelve te conserveeren. De origineelen zijn en blijven toch hon-

derdmaal instructiever en suggestiever dan alle afbeeldingen bij elkaar. Zoo zal niemand met recht kunnen volhouden, dat de geleerde er onverschillig onder blijft of een bouwwerk uit de oude stukken in zijn oorspronkelijken toestand wordt hersteld (op de wijze als het tempeltje met jaartal) dan wel als vormlooze ruïne „voor verder verval wordt behoed” terwijl in zijn archief een fraaie reconstructietekening ligt te vergelien.

Zelfs aan den verdordsten „kunst-accountant”, den voor schoonheid ongevoeligsten archaeoloog—contradictio! want sinds wanneer is het geoorloofd archaeologie en aethetica te scheiden en tegen elkaar in 't harnas te jagen? — moet het in volle schoonheid herrezen juweel van Javaansche architectuur te Panatara (afb. 4), meer te zeggen hebben dan de schitterendst uitgevoerde graphiek.

Maar genoeg van het „tempeltje met jaartal”.

Wij meenen te hebben aangetoond, dat de herplaatsing van een uit de oorspronkelijke stukken saamgevoegd bouwdeel als het topstuk van gezegd tempeltje niet maar een zaak is die de oudheidkundige kan goedkeuren en uitvoeren of afkeuren en nalaten. Maar dat èn de wetenschap èn de kunst van hem eischen dat hij het niet bij een reconceptie op papier laat, maar tot de uitvoering der reconstructie overgaat.

Het zal betrekkelijk zelden voorkomen, dat de fragmenten van een ontbrekend bouwdeel geheel voltallig bij de ontgraving van het tempelterrein of van elders te voorschijn komen en alleen de oude echte stukken voor de reconstructie worden gebruikt. Bij het „tempeltje met jaartal” was het lot den reconstructor bijzonder gunstig en behoeften maar betrekkelijk weinig nieuwe steenen te worden aangemaakt en ingevoegd. Maar er zijn ook gevallen, dat een grooter of kleiner aantal oorspronkelijke stukken, ondanks de ijverigste nasporingen, onvindbaar blijft en de uitvoerder telkens opnieuw tegen elkaar heeft af te wegen de voordeelen

verbonden aan de herplaatsing der oude fragmenten in het werk en de nadeelen voortvloeiend uit een te overvloedig gebruik van nieuwe, ongeornamenteerde, lacunes-vullende steen, en na gezette overweging heeft te beslissen of hij en zoo ja, tot hoever hij de reconstructie moet uitvoeren.

Tot deze gevallen behooren de enkele hier nog te behandelen, allereerst het zgn. „naga-monumentje" te Panataran.

Bij de ontgraving van het Panataran-terrein werd het basement van een tempeltje blootgelegd, dat op zich zelf al heel weinig bijzonders vertoonde (afb. 5). Maar in de onmiddellijke nabijheid kwamen allerlei fragmenten te voorschijn, die op elkaar gepast een negental fraaie beeldhouwde beelden opleverden (afb. 6). De voeten van elk dezer beelden bleken te rusten op steenen, die de bovenste helft van een reliëf-voorstelling te zien gaven, terwijl de onderste helft dierzelfde voorstelling nog op het basement aanwezig was. De oorspronkelijke plaats der beelden op het basement — nml. op de vier hoeken, ter weerszijden van den ingang en in het midden van de drie gesloten muurvlakken — kon dus als 't ware van den tempel worden afgelezen.

Tijdens de ontgraving kwamen nog een menigte andere fragmenten aan 't licht, met behulp waarvan, uitgaande van de bedoelde beelden, Perquin het lichaam van het tempeltje geheel kon opbouwen (afb. 7). Het bleek een allermerkwaardigst gebouwtje te zijn, zooals er op Java geen tweede is aan te wijzen. De figuren houden in de eene hand een bidschel omklemd en torsen op de hoog boven het hoofd gestoken andere hand de in bochten neerhangende lijven van naga's, welker koppen op de hoeken van het bouwwerk rusten; deze voorstellingen zijn in hoog reliëf opgewerkt tegen het tempellichaam, waarvan de muurvlakken met sierlijk geornamenteerde rozetten zijn gevuld. Van het dak kwam bij de ontgraving geen enkel fragment voor den dag, hetgeen ongetwijfeld hieraan toe te schrijven is, dat dat bouwdeel — evenals de da-

ken der Balische meroe's — uit vergankelijk materiaal als hout en idjoek was vervaardigd.

Wat moest in een geval als dit worden gedaan?

Moest men het in stukken en brokken in elkaar gezette lichaam van het tempeltje op den grond laten staan of het op den tempelvoet herplaatsen, waarbij men dan de noodzakelijkheid te aanvaarden had een aantal ontbrekende steenen in de muren en toegangspoort te moeten aanmaken?

Zonder eenig aarzeling is tot het laatste besloten (afb. 8).

Prof. Krom betoont zich met die beslissing heel weinig ingenomen. „Dat de bijzondere kwaliteiten, schrijft hij, 1) van dit beeldhouwwerk er toe geleid hebben een reconstructie te doen uitvoeren, is begrijpelijk, en inderdaad krijgt men op deze wijze een indruk van wat dit gebouwtje geweest moet zijn. In zoverre is door den herbouw Panataran zeer zeker verrijkt. Dit neemt echter niet weg, dat onzes inziens toch de bezwaren blijven overwegen.

Een verantwoording van de reconstructie op grond der gevonden fragmenten is nog niet gepubliceerd, doch wij nemen gaarne aan, dat er in alle onderdeelen de meest volkomen zekerheid bestond. Echter blijft aesthetisch hetgeen er tot stand is gebracht, eenigszins onbevredigend, zoowel door de vele ingevoegde onbewerkte steenen, als vooral doordat de afwezigheid van gegevens voor het dak, het werk boven de kroonlijst in een horizontaal vlak doet eindigen. Daarenboven voelt men bij een reconstructie als deze toch maar al te zeer het halfslachtig karakter der resultaten; een goed bedoelde misleiding van den bezoeker, die hier als product der Hindoe-Javaansche bouwkunst iets voor zich krijgt, dat zij het dan ook uit authentieke fragmenten, in anno 1917 is opgetrokken. Kortom, het ware ons liever geweest, indien de scherpzinnige reconstructie er een op papier gebleven was en men slechts het basement voor

1) Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst (1920) II p. 176.

verval had gevrijwaard, dankbaar dat de losse fragmenten zooveel leerden over den oorspronkelijken toestand van het monument, doch zonder een poging om het onherstelbare verlies op onvolkomen wijze te willen verhelpen, en daardoor slechts te meer voelbaar te maken".

Uit deze woorden blijkt, dat prof. Krom's bezwaren tegen de geincrimineerde reconstructie niet van wetenschappelijken maar van zuiver aesthetischen aard zijn. Dus een kwestie van smaak, zal men zeggen. Ja, maar dan toch eene waarover wel degelijk te twisten valt. Prof. Krom legt, naar het ons voorkomt, ten onrechte den nadruk op het onbevredigende dat het tempeltje in zijn tegenwoordigen toestand heeft. Inderdaad, niemand zal ontkennen, dat het ontbreken van het dak den totaal-indruk ernstig schaadt en het aangenamer ware geweest als geen nieuwe steenen hadden ingevoegd behoeven te worden. Maar bij de beoordeeling van een reconstructie als deze make men geen vergelijkingen tusschen den toestand zooals die had kunnen zijn en die van thans, maar wel tusschen dien zooals die geweest is en den tegenwoordige. Welnu, stelt men tegenover elkaar den oorspronkelijken toestand, dien prof. Krom had willen bestendigen: een alleronbelangrijkst tempelrestje, dat men zich de moeite wel had kunnen besparen „voor verval te vrijwaren", waarnaast op den grond opgesteld een menigte fragmenten, waaruit geen sterveling — of hij moest toevallig de reconstructie-teekening onder de oogen hebben gehad — zich een flauw denkkeeld van den oorspronkelijken toestand had kunnen vormen; en daartegenover het naga-monumentje in zijn huidige staat, dat weliswaar niet volmaakt is, maar dan toch een uitstekenden indruk geeft van wat dit verrukkelijke gebouwtje eens geweest moet zijn.

Men heeft „een onherstelbaar verlies op onvolkomen wijze verholpen" meent prof. Krom. Laat dit zoo zijn. Maar wordt niet le mieux l'ennemi du bien gemaakt door een zoo verblijdende verbetering van den bestaanden toestand te verbieden? Beklaagt men zich als van een fraai, zwaargeschonden beeld het hoofd teruggevonden wordt en op den romp herplaatst kan worden, „omdat daardoor het verlies van het nog ontbrekende te meer voelbaar wordt gemaakt"? En gevoelt men gewetenswroeging wanneer die samenvoeging van de bijeenbehoorende deelen in negentienhonderd zooveel plaats heeft in plaats van duizend jaar vroeger?

Van verweer overgaand tot aanval: De ontwerper van het naga-monumentje heeft zich de beelden geplaatst gedacht op het basement; zoo, dat de toeschouwer er naar zou opzien, en zij te saam, in de stemmige omlijsting van het muurwerk, een zinrijken groep zouden vormen. Voelt men niet dat de bezoeker op veel erger wijze misleid, bovendien tegen de intentie van den ontwerper een veel ernstiger vergrijp gepleegd wordt, als de beelden nuchter op den grond blijven staan, dan wanneer zij met bijbehooren op de oorspronkelijke plaatsen opgesteld worden?

De bezwaren van prof. Krom tegen de reconstructie kunnen wij dus niet deelen. Integendeel. Het komt ons voor dat de uitvoerder, die zich met het conserveeren van het tempel-basementje en het maken van een fraaie reconstructietekening tevreden had gesteld, ernstig zou zijn tekortgeschoten. Het uitvoeren van de reconstructie was onzes inziens niet alleen verdedigbaar, maar onder de gegeven omstandigheden de eenige toelaatbare oplossing.

Wij komen aan de bespreking der nu nog onder handen zijnde reconstructie van den hoofdtempel van het tjandi Prambanan-complex, voor welker voortzetting prof. Krom tijdens zijn leiding van den Oudheidkundigen Dienst in 1921 de verantwoordelijkheid uitdrukkelijk heeft afgewezen.

Men kent de geschiedenis van den „archaeologischen moord" aan tjandi Prambanan gepleegd. Nadat onder de leiding van J. W. IJzerman de hoofdtempels gedeeltelijk blootgelegd en beschreven waren, werd na zijn vertrek op instigatie van den Voorzitter der Archae-

ologische Vereeniging te Djokja de beruchte deblayeering van het terrein ter hand genomen, welke hierin bestond, dat enkele gevonden top- en sierstukken gesorteerd en netjes op rijen geplaatst werden en alle overige steenblokken, geornamenteerde zoo goed als ongeornamenteerde, weggesleept en aan de Westzijde van het terrein te hoop gesmeten werden. Daar geen aanteekening gehouden was van de vindplaatsen der stukken, ging een schat van gegevens omtrent de oorspronkelijke structuur en ornamentatie van hoofd- en bijtempels verloren. Zoo liet zich tenminste aanvankelijk aanzien. Want ook hier is Perquin erin geslaagd orde in den chaos te brengen.

Wij kunnen hem hier bij de uitvoering der zeer omvangrijke werkzaamheden natuurlijk niet op den voet volgen; voor alle technische bijzonderheden naar de Oudheidkundige kwartaalverslagen en de daarin opgenomen foto's verwijzend volstaan wij hier met een kort overzicht van het allerbelangrijkste.

Daar van den beginne af duidelijk was, dat onmogelijk alle gebouwen van het complex, zelfs niet de zes hoofdtempels alleen, in een behoorlijken staat gebracht zouden kunnen worden — zulk een arbeid zou tientallen jaren vorderen — werd besloten voorloopig alleen den hoofdtempel in behandeling te nemen en daarvan weer alleen de Oost-en Zuid-facade. De andere facaden zullen den bezoeker dus steeds een denkbeeld van den oorspronkelijken toestand van het heiligdom kunnen blijven geven. Aan de genoemde gedeelten viel, behalve het reconstructieve werk, waarover straks meer, vrij veel conserveerings-werk te verrichten. Zoo eischten bijv. de afgebroken hoeken van het basement, de geheel ontzette balustrade van den omgang, verschillende zeer bouwvallige gedeelten van het tempellichaam dringend voorziening. Deze werkzaamheden, die het bouwvallig aanzien van den tempel op vele plaatsen aanmerkelijk verjongden, brachten, om niet te hinderlijke contrasten tusschen de vernieuwingen en het oude werk te laten voortbestaan, enkele maatregelen mede,

die voor het behoud van den tempel niet noodig, maar uit een aesthetisch oogpunt zeer gewenscht waren m.a.w. restauraties. Daarbij kwamen dan nog de reconstructies. Bij het vorderen van den reuzenarbeid om de duizenden steenblokken van den berg aan de Westzijde te kantelen en te sorteeren (afb. 9) en de bijeenbehoorende bij een te zoeken, (afb. 10) was het Perquin mogelijk uit de te voorschijn gekomen fragmenten hoogst belangrijke gedeelten van den Ciwa-tempel op te bouwen op dezelfde manier als hem dat indertijd voor het tempeltjemet jaartal en het nagamonumentje gelukt was (afb. 11 — 14). En wederom deed zich de vraag voor wat de voorkeur verdiende: die gedeelten op het terrein te laten staan en uit de voorhanden gegevens een reconstructie-teekening te ontwerpen, dan wel ze in het bouwwerk te herplaatsen, waarbij zooals van zelf spreekt, niet de minste onzekerheid omtrent hun samenstelling noch omtrent hun plaats aan het bouwwerk mocht bestaan?

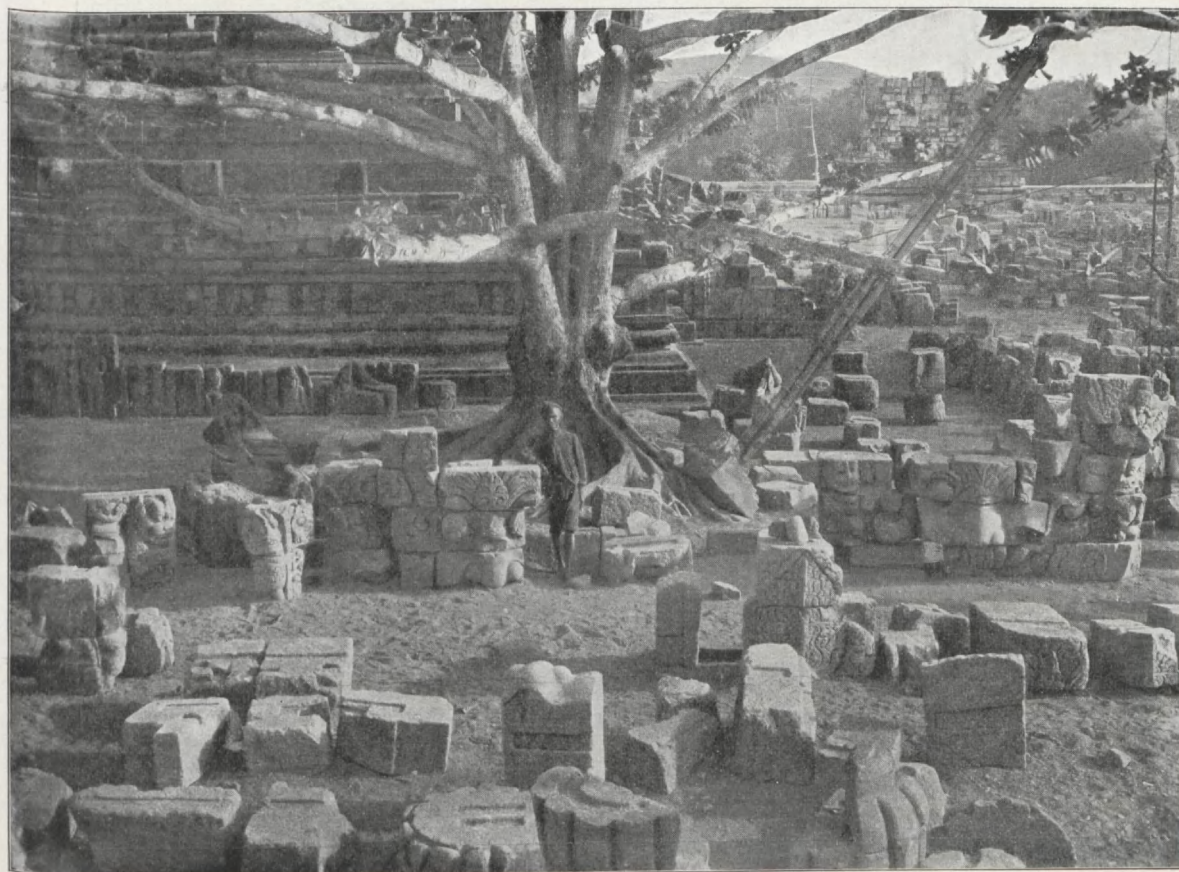
Wetenschappelijke bezwaren tegen de uitgevoerde reconstructie kunnen er, zooals uit het bovenstaande blijkt, niet aangevoerd worden.

Wel aesthetische?

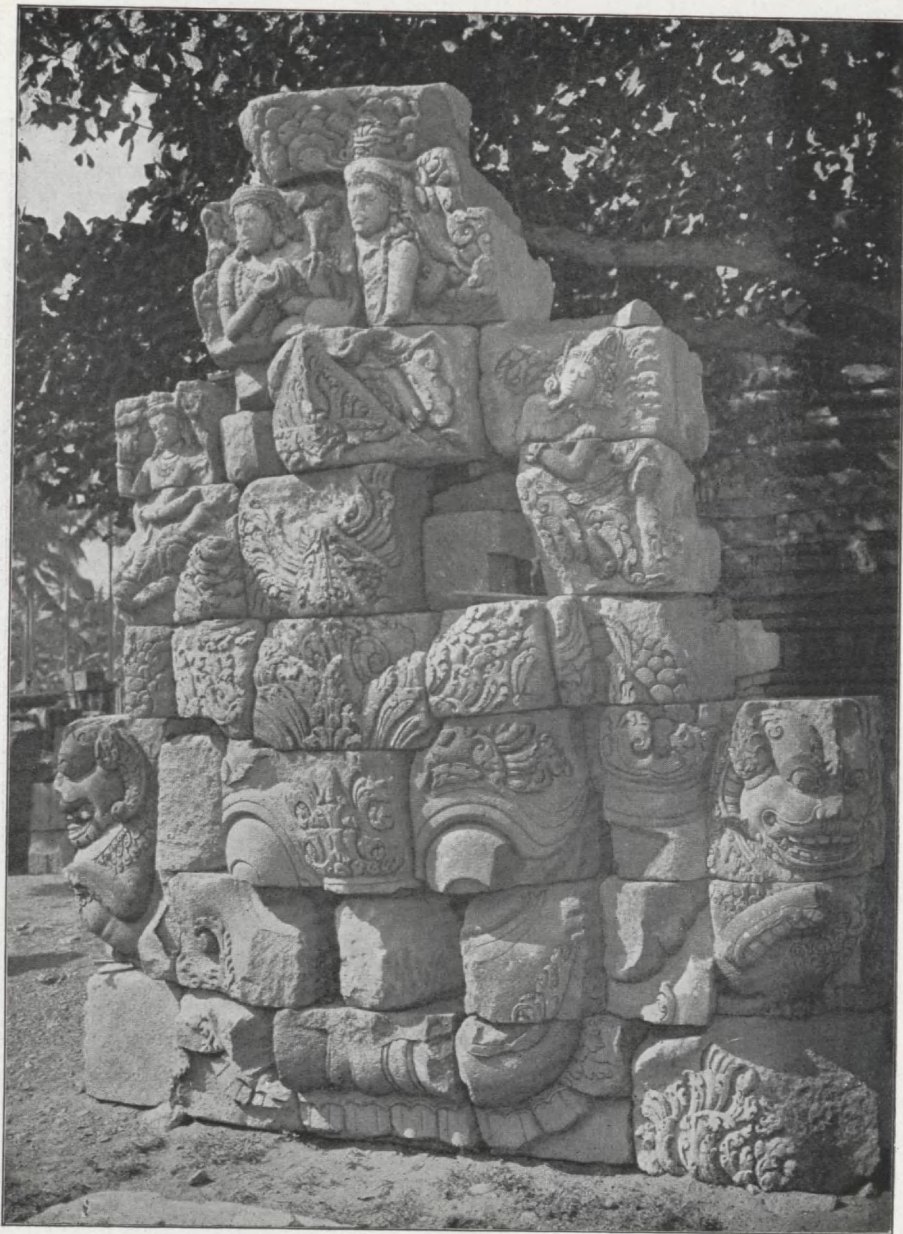
Ieder die tjandi Prambanan uit eigen aanschouwing kent, herinnert zich zijn eersten indruk bij het betreden van het terrein: het massale van de reusachtige steenhopen moge misschien iets imponeerends hebben, elk der zes hoofdtempels op zich zelf beschouwd biedt een troosteloozen aanblik. Het ergst het Ciwa-heiligdom. Het basement is wonderlijk gaaf gebleven alsof de steenhouwers, die daar aan het werk waren zoo juist den beitel hadden neergelegd; maar op zoo'n basement past niet anders dan een vierkant tempellichaam met scherp geteekende uitsprongen en hoeken en in de plaats daarvan verheffen zich een drietal stomp-gepunte knekelhuizen van gemetselde, slordig gevoegde binnen werksteen — de gewelven der in 1903 gerestaureerde nevencella's — die een wijde open ruimte — de centrale tempelkamer — omsluiten. (afb. 19)

9. Het kantelen en sorteeren der steenblokken aan de West-zijde van het Prambanan-terrein.

10. Het sorteeren en samenvoegen der gevonden fragmenten.

11. Een uit de oorspronkelijke stukken gereconstrueerde kala-kop.

12. Een gereconstrueerde nis van den hoofdtempel.

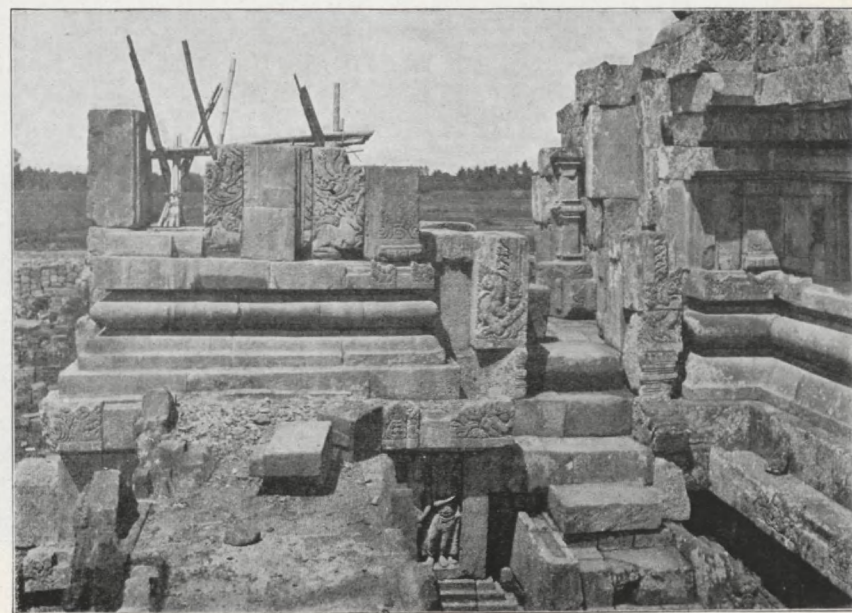
13. Een gereconstrueerd gedeelte van de poortafdekking.

14. Een gereconstrueerde nisafekking van den hoofdtempel.

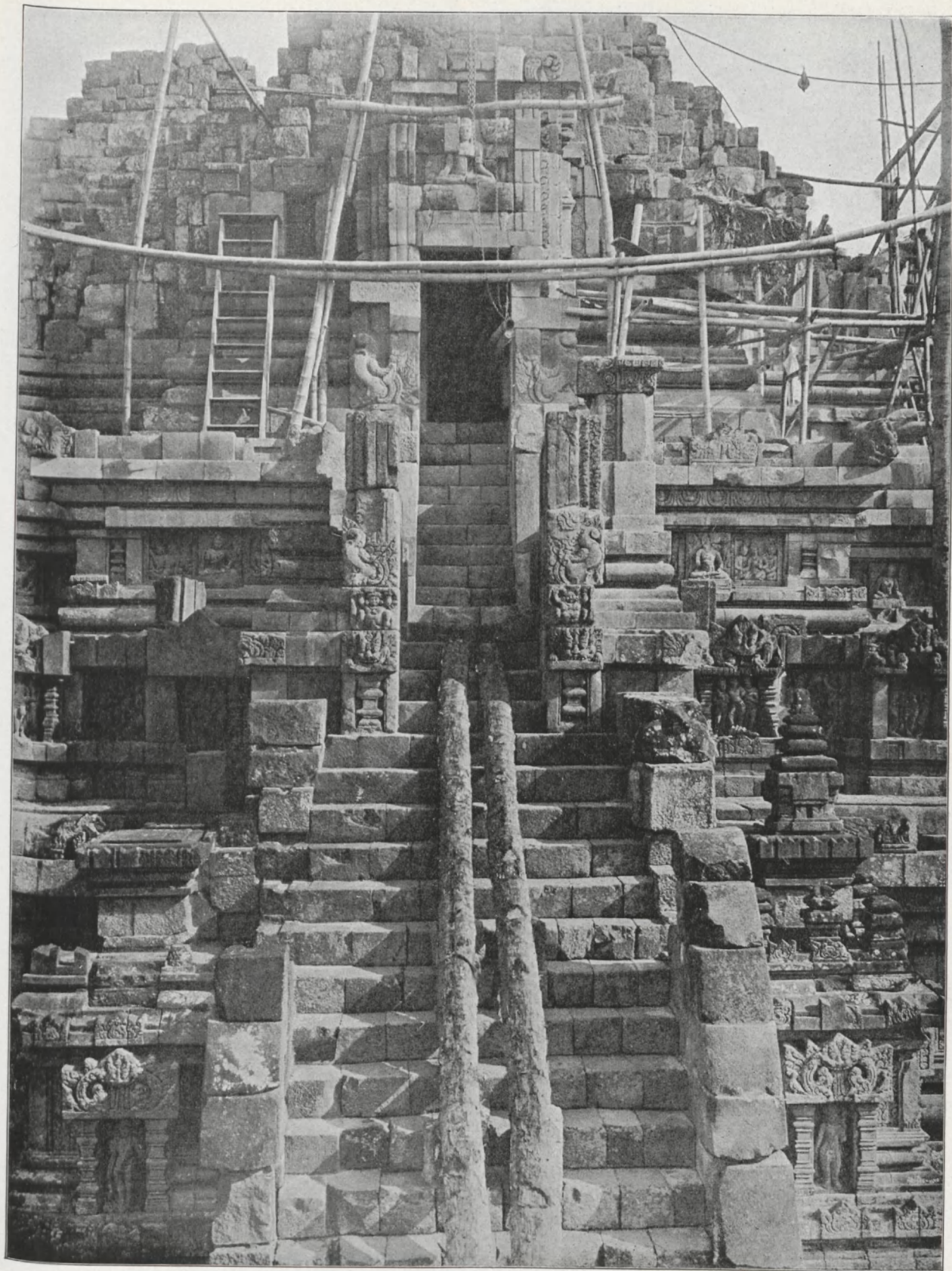
15. Een hoek van den hoofdtempel na de herplaatsing van den spuiet.

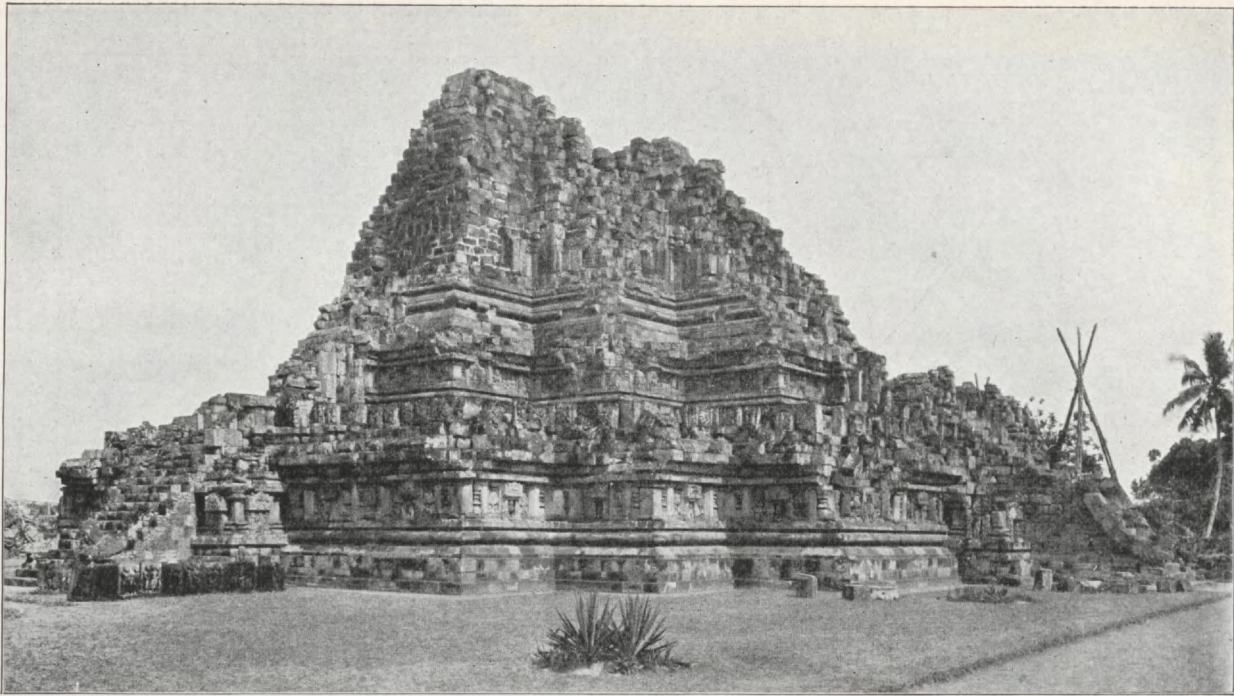
16. Aanzicht van de Oostelijke afsluiting van den doorgang naar de Z. cella tijdens de reconstructie.

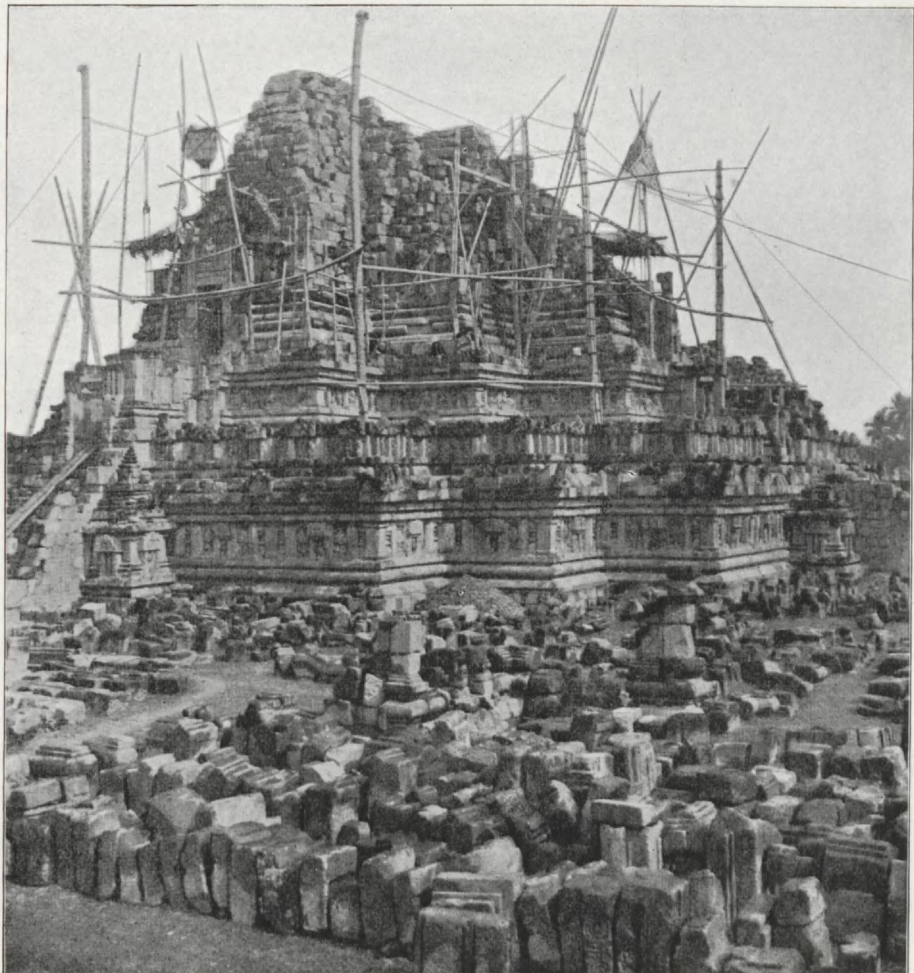
17. De Zuidelijke facade van den hoofdtempel voor 1903.

18. Dezelfde facade tijdens de reconstructie,

19. De hoofdtempel van het Z. O. voor het begin der werkzaamheden.

20. Hetzelfde aanzicht na de herstelling van de balustrade van den omgang, de herplaatsing van de spuiers op de hoeken en de gedeeltelijke reconstructie van het portaal en den ingang.

Dus geen sprake hier van een bouwval in „ongerepten staat”, die een eigen natuurlijke charme bezit. Hier is niets overgebleven dan een verminkte romp van wat vroeger een betooverend schoon geheel geweest is, een treurige reste die niets meer te verliezen heeft en bij elke behandeling alleen kan winnen.

Dit bleek al dadelijk bij de uitvoering der eigenlijke herstellingswerkzaamheden en de zich daarbij aansluitende partieele restauraties. In nog veel sterker mate is dit het geval bij de uitvoering der reconstructies.

Elke steen die tot het bouwwerk behoort en herplaatst wordt, elk in elkaar gepast gedeelte, dat van het terrein naar zijn oorspronkelijke plaats aan den tempel wordt overgebracht, brengt zienderoogen verbetering in den bestaanden toestand en verrijkt het bouwwerk.

Men vergelijke eens de afgebrokkelde hoeken van den voet van vroeger met diezelfde hoeken nu de prachtig gebeeldhouwde spuiers herplaatst zijn (afb. 15), die de strakke horizontale lijn zoo geestig in het silhouet omhoog werken; dan de facades, vroeger als afschuwelijk verminkte aangezichten zonder neus, waarin door de herplaatsing van belangrijke gedeelten der portalen nu al zoo fraaie teekening begint te komen (afb. 16); den ingang der Zuidelijke cella waarboven de zoo interessante bovendorpel is aangebracht (afb. 17) en waarboven weer een reusachtige kalakop zal prijken. En men stelle zich verder voor hoe de aanblik van den tempel zal zijn wanneer alle reconstructies waaromtrent zekerheid bestaat zijn uitgevoerd: de wanden tot boven den kroonlijst opgetrokken, zoodat de knekelhuizen aan het oog ontrokken zijn; in de muurvlakken de twee rijen van nissen boven elkaar aangebracht, de portalen grootendeels hersteld men behoeft waarlijk niet over veel verbeeldingskracht te beschikken om zeker te zijn dat het heiligdom in alle opzichten door het uitvoeren dier reconstructies zal winnen (Vgl. afb. 17 en 18, 19 en 20).

Bij de beëindiging van de werkzaamheden aan den hoofdtempel zal onge-

twijfeld het uiterlijk geen volkomen bevrediging schenken: ofschoon belangrijke gedeelten van het dak zijn teruggevonden en de reconstructie ook van dit onderdeel, althans partieel, niet tot de onmogelijkheden behoort, bestaat er groote kans dat het bouwwerk niet verder dan tot en met den kroonlijst zal voltooid worden. In verschillende gedeelten zal het invoegen van nieuwe steen onvermijdelijk zijn.

Ook nu en later zal dus ruimte zijn voor critiek. Welke wij bij voorbaat meenen te mogen afwijzen op grond van de zelfde overwegingen die voor het naga-monumentje gegolden hebben, op grond ook van de vergelijking, die het ieder mogelijk zal zijn te maken tusschen de wel en de niet herstelde gedeelten van het Ciwa-heiligdom.

Komen wij tot een samenvatting van de boven gegeven verantwoording.

Het is wel duidelijk geworden, dat er ten aanzien van het reconstructievraagstuk op enkele punten verschil van opinie bestaat tusschen prof. Krom en mij; een verschil dat door een scherpe omlijning tot de kleinst mogelijke afmetingen teruggebracht kan worden.

Tusschen de jaren 1911 en 1921 blijkt prof. Krom wel eenigszins van zienswijze te zijn veranderd. In 1910 schreef hij: „Want het is nu eenmaal een feit: volkomen zeker van de juistheid eener reconstructie tot in haar kleinste onderdeelen is men nooit” en in 1921 (over het gereconstrueerde naga-monumentje): „..... wij nemen gaarne aan, dat er in alle onderdeelen volkomen zekerheid bestond”. Dus de wetenschappelijke bezwaren, die eerst het zwaarst bij hem wogen, zijn sindsdien, zoo al niet vervluchtigd, toch aanmerkelijk aan gewicht verminderd. Ook de aesthetische bedenkingen tegen de uitgevoerde reconstructies nemen wij niet te erg au serieux. Men kan toch moeilijk volhouden dat het nagamonumentje van Panataran of het Ciwa-heiligdom van Prambanan door de behandeling aan echtheid of aantrekkelijkheid hebben ingeboet! Toch blijft prof. Krom, ook na zijn bezoek aan de gereconstrueerde bouw-

werken, bij zijn vroegere opvatting, dat de Oudheidkundige Dienst zich heeft te bepalen tot de maatregelen tot behoud en niet dan bij wijze van hooge uitzondering een reconstructie toelaatbaar is, een opvatting die door velen in Nederland schijnt te worden gedeeld.

We meenen prof. Krom geen meening in de schoenen te schuiven, die niet de zijne is, als wij de reden van zijn vasthoudendheid zoeken in zijn opvatting van de taak van den Oudheidkundigen Dienst: dat deze is en behoort te zijn vóór alles een wetenschappelijk instituut, dat zich heeft bezig te houden met de verzameling en verwerking van wetenschappelijk materiaal, dus niet met de uitvoering van reconstructies, waarmede niet direct wetenschappelijk belang gediend wordt.

Het wetenschappelijk karakter van den Oudheidkundigen Dienst erkennen ook wij gaarne. Ook wij zien in, dat zijn taak is niet alleen wetenschappelijk werk te verrichten, maar ook niet-wetenschap-

pelijk werk na te laten. Tot het laatste rekenen wij het „restaureeren” van bouwwerken zonder de uiterste noodzaak, ook het reconstrueeren van bouwwerken zonder voldoende gegevens. Met prof. Krom achten wij zulk werk buiten de bemoeienis en beneden de waardigheid van den Oudheidkundigen Dienst te vallen.

Maar iets anders wordt het bij reconstructies, die in wetenschappelijk opzicht aan de hoogste eischen voldoen en tegelijk de bouwwerken verrijken en verfraaien.

Als dan de oudheidkundige de ontgraven schatten voor zich en zijn vakgenooten houdt alleen om ze te catalogiseeren en te bestudeeren en desnoods te publiceeren in een vorm die een handjevol geleerden apprecieert, zal hem het verwijt van wetenschappelijk egoïsme zeer zeker en zeer terecht niet worden bespaard.

Dec. 1921.

DE GAJAHMATI TE SOLO

door
S. SUHARI.

Omtrent den oorsprong van de Gajahmati tasten wij tot heden nog in het duister. Werken daarover bestaan, voor zoover we weten, niet, alleen Rouffaer gaf in de Encyclopaedie v. Ned. Indie 1) als zijne meening te kennen, dat deze afkomstig zoude moeten zijn uit het voormalige Pasuruansche rijk Seng-guruh, dat weleer naar den grootsten en wereldberoemden Majapaitschen minister Gajahmada, Gajahmada heette, doch wegens de overwinning door Sultan Agung van Mataram bijwijze van spot door de zijnen Gajahmati d.i. doode olifant, zoude zijn genoemd 2). Een en ander zoude dan bewijzen, dat ze geen buitenlanders waren, doch echte Javanen uit den Oosthoek.

Van den panewu panegar M. Ng. S o n t a t u r o n g g a 3) echter hooren wij omtrent het ontstaan van genoemde Gajahmati het volgende:

Ten tijde van Majapait vond een vrouw die bezig was haar sawah te bewerken, een buitengewoon schoon afgewerkten en met goud en zilver belegden drinkhoorn. Zij vond dezen zoo mooi dat zij dacht, het bezit ervan niet waardig te zijn, waarom zij dan ook onmiddellijk naar den koning ging, om Hem dien aan te bieden. De koning was niet weinig verheugd over het mooie geschenk, bestemde de nieuwigheid tot drinkhoorn d.i. c a r a q zijner rypaarden en beloonde de vrouw met eene betrekking verbonden aan de vondst, zoodat voortaan haar taak was, de paarden, waarop de koning gezeten was, wanneer Z.M. mocht gaan uitrijden, te drenken (n a r a q i).

Aangezien zij echter eene vrouw was, en het derhalve te veel van hare krachten zou zijn geveegd, indien zij immer met Z.M. mede moest, die immers niet zelden zware en moeilijke, voor de vrouw haast onmogelijke tochten maakte, bepaalde de koning tevens, dat zij voor het vervullen van hare plichten een vervanger d.i. wakil of hemban diende te nemen.

Een zelfde geval deed zich voor in den tijd van Demaq. En daar de hoorn precies van denzelfden vorm en hetzelfde materiaal was als de tijdens Majapait gevondene, gaf de Sultan dezen den naam en het praedicaat van Kiai Sadewa en den eersten van Kiai Nangkula, daarbij bepalende dat voortaan beide curiositeiten „een paar” moesten vormen. De gelukkige vindster werd mede met een zelfde betrekking als de eerste bekleed, ook goedgevonden dat zij eenen manspersoon tot wakil nam, en dat zij (hij d.i. dus de wakil) in den vervolge tevens het pendant d.i. sisihan van den eerste zou wezen. De keuze der respectievelijke wakils werd evenwel geheel aan beide gelukkigen overgelaten.

Verder werd vastgesteld, dat de betrekking erfelijk zou zijn en in verband met het feit dat die verworven werd door vrouwelijke personen, de erfopvolging van moeder op dochter zou moeten overgaan.

De Sultan van Pajang handhaafde vermelde betrekking en werkzaamheden, en liet die mede op zijn geliefkoosde rijdier, den olifant, toepassen. Doch ongelukkig: nauwelijks was de woudreus gedrenkt of hij zeeg doodelijk ter aarde. Het Koninklijke dier blies den laatsten adem uit

Of er vergif in het water was dan wel of de Goden die bijzondere hoorns slechts

1) Deel IV blz. 295, vgl. Enc. 2e dr. I p. 727.

2) Terwijl Gajahmada de „bronstige olifant” beteekent.

3) Sinds Donderdag 10 dezer tot kluwon benoemd onder den naam en titel van R. Ng. Kudajágadipurá.

voor het ros bestemd uit den hemel hadden doen nederdalen, is niet bekend; genoeg zij, dat de Sultan gelastte, de van dat oogenblik af aan heilig verklaarde caraqs slechts voor de paarden te bestemmen.

Sultan Agung handhaafde den bedoelden ambtenaar niet alleen, doch maakte er zelfs bij wijze van bijzondere onderscheiding een corps van acht personen van, wier functie eveneens erfelijk was en die behoorden tot het geslacht van de beide bovengenoemde vrouwelijke ambtenaren, terwijl Hij hunne ambtsplichten uitbreidde met het vervaardigen van karwatsen en alle touwwerk ten behoeve van het harnachement.

Zoo bleef die regeling onveranderd voortbestaan totdat de voor-vorige rijksbestuurder K. R. A. Sasranegara ¹⁾ het geraden vond, voor hen geen uitzondering te maken en de erfopvolging te hunnen aanzien geheel te regelen overeenkomstig die van de andere Rijksambtenaren ²⁾.

Zoodat met Vrouwe Jayénggriris — ik noem hier speciaal „vrouw” wijl de man, haar echtgenoot, haar ambtelijken naam en titel deelde — de laatste representante van het oude stelsel, de voor geheel Java en in het bijzonder voor Solo

1). Rijksbestuurder van 1867-1887; † 1894.

2). De Rijksbetrekking was erfelijk en ging van vader op zoon over, bij ontstentenis waarvan de dochter optrad die, voor zoover het vervullen van de ambtsplichten betreft, door een manlijken wakil werd vervangen. Zoo'n wakil droeg, ook al was hij haar echtgenoot niet, den ambtsnaam en titel, doch was niet gerechtigd de payung te voeren en bij Kratonfeesten op de ambtelijke lampit d.i. tiker tegaan zitten. Dit privilege was aan de eigenares (om zoo eens uit te drukken) van het ambt voorbehouden.

Als houdster van een panewu-rang leeft heden nog een oude dame R.A. Wiradipraja. Van huis uit is zij panewu-Gedong-Kiwa en genaamd Ng. Martapraja, voor welk ambt zij een zekere Sumawur tot wakil heeft gekozen. Zij trouwde indertijd met wijlen R. Ng. Wiradipraja, zelf ook panewu, wiens naam zij tot heden draagt.

Bij Pranatan van 1 Dec. 1869 nom. V. 8 Siam Wawu 1801 en 6 Mei 1918 nom. 30 A/3, is de regeling nopens het vrouwelijke erfrecht afgeschaft, zoodat een dochter nooit een manlijk ambt kan vervullen. Geheel afgeschaft is het evenwel niet want de erfelijkheid gaat, bij gemis aan een manlijken afstammeling over op den schoonzoon.

De genoemde Pranatans bepalen tevens dat, ondanks de erfelijkheid, alleen zij benoembaar zijn, die blijken van geschiktheid geven en van een onbesproken gedrag zijn.

zoo buitengewoon eigenaardige regeling voorgoed is afgeschaft, en heel toevallig met haar de laatste telg van het geslacht is heengegaan.

Evenwel bestaat het corps nu nog en vormt een onderafdeeling van de Kawadanan Panegar-Gamel, doch met de erfelijkheid is het voorgoed gedaan.

Als bijzonderheid zij vermeld, dat beide lurahs — slechts de beide hoofden dragen onder de bovengenoemde acht functionarissen dezen titel — bij officieele gelegenheden (zooals Koninginnedag, als de Susuhunan naar den Resident gaat etc.), wanneer een paar van 's Vorsten rijpaarden in den langen Vorstelijken stoet d.i. pandengan, pleegt te worden medegevoerd, inplaats van een gebatikte een sitsen dodot, d.i. groote ambtelijke kain, aanhebben en gemelde caraq in een slendang-cindé dragen, op dezelfde wijze als men kinderen pleegt te dragen. Beide afwijkingen n.l. sitsen dodot en het voor de borst dragen d.i. ngemban, is gebaseerd op de vrouwelijke gewoonte.

Hun kleeren zijn overigens precies gelijk aan die van hun manlijke ambtgenooten z.a. kuluq, sikepan-hageng, wedung etc, terwijl bovendien de dodot, hoezeer ook van een andere stof vervaardigd, toch op dezelfde wijze wordt opgemaakt als die der mannen.

Bij den stoet van het staldepartement dat zelf deel uitmaakt van des Vorsten lange optocht, openen zij, met de caraqs voor de borst gedragen, den stoet en worden onmiddellijk gevolgd door twee hunner jajars d.i. onderhoorigen, die ieder een Vorstelijke karwats dragen, op deze wijze als het ware met zijn viereen een aparte groep d.i. kancuhan vormende.

Bij het drenken der rijpaarden evenwel dienen zij deze buitendien dansende te naderen en wel zoo, dat hun passen en hun blik d.i. hulathulatan op die eener vrouw moeten gelijken. ¹⁾ Men schrijft al deze gewoonten toe aan het feit dat de allereerste Gajahmati eene vrouw was.

1) Het drenken der paarden geschiedt alleen als de Susuhunan rijdt en wel op de volgende wijze:

De kliwon, chef der afd. Panëgar-Gamlë

In verband met het hierboven omtrent de moederrechterlijke zeden der Gadjahmati medegedeelde — ik kom daar zoo aanstonds uitvoeriger op terug — meenen wij als waarschijnlijk te mogen veronderstellen dat meer gemelde Gajahmati niet oorspronkelijke bewoners van Java zijn, zooals Dr. Rouffaer zich dat voorstelt, maar veeleer een stam of volk van den overwal, wellicht door overwinning hierheen gebracht, om als slaaf met een bepaalden arbeid te worden belast, een werkzaamheid waarin zij bijzonder uitmunten. Vanwaar, is natuurlijk vooralsnog moeilijk te zeggen; maar niet onmogelijk lijkt het ons, dat zij afkomstig waren van een streek of eiland, waar het paard onder de fauna het meest vertegenwoordigd was, waardoor de bevolking van zelf vertrouwd was met het dier, en er bijgevolg ook makkelijk mede kon omgaan.

Het vervaardigen van karwatsen en touwwerk zal naar het mij voorkomt, als een overblijfsel moeten worden beschouwd van — zoo waag ik te gissen — de voorheen bij hen gebruikelijke lange zwepen en lasso's uit den tijd dat zij nog in de wildernis der oerwouden huns vaderlands leefden, terwijl het drenken der paarden o.i. een latere verfijning is van het vroeger door hen als slaaf verrichte werk eens paardenknechts of tenggan, mogelijk tevens grassnijder of pekatig. Deze verfijning zoude dan dagteekenen van den tijd, dat zij van slaaf tot Vorstelijk beambte zijn verheven. De waardigheid van een Vorstendienaar toch gedoogde niet slavenwerk te verrichten,

waarvan het corps Gajahmati een onder-afd. is, treedt bij het naderen van den Vorst op Hem toe en wacht geknield d.i. jèngkèng (wederom op de vrouwelijke manier) de bevelen van zijn Doorluchtigen Gebieder af. Zoo gauw hem een wenk gegeven wordt, geeft hij de Gajahmati een teeken door te zeggen „toya” (met een langgerekte o) en deze treedt dansende het paard, waarop de Vorst gezeten is en van te voren door twee zijner collegas wordt vastgehouden d.i. karung, tegemoet. Men begint met een caraq te ledigen; zoodra men echter denkt hieraan niet genoeg te hebben, dan pas treedt een tweede naar voren. Na het drenken rijdt de Susuhunan verder. Ofschoon we altijd van drenken spreken, is het er vooral om te doen om het schuim, dat den bek van het paard bevuilt, schoon te wasschen. Het paard drinkt uiteraard heel weinig van het water.

doch geheel uit het corps treden ware ondenkbaar. En daarom moest het grove stalwerk in „alleen drenken” of naraqi worden veranderd en de vernederende slavenarbeid van roskammen en grassnijden worden overgelaten aan een nieuwen slaaf. Hoe het zij, in ieder geval werd hun m.i. als overwonneling een functie toegewezen, die het meest met hun natuurlijke aard strookt.

Overigens werd hun het berijden der paarden verboden, omdat dit het werk was van den panegar of piqueur: ergo hoewel zij in het staldepartement een plaats kregen en de rijkunst vermoedelijk zeer wel zullen hebben verstaan, werd hun toch zulk een arbeid opgedragen, die in hun oog wel is waar vrij aanzienlijk zal zijn geweest, maar voor den werkelijken Javaan of overwinnaar, niet bijzonder eervol was. Het fijne aristocratische werk d.i. pandamelan miyayi, bleef voor hen gesloten!

Dat in afwijking met het algemeen bij de Javanen gehuldigde familierecht hun erfopvolging in vrouwelijke linie moest geschieden, geeft ons toch wél genoeg te denken dat het inderdaad geen Javanen kunnen geweest zijn, maar buitenlanders bij wie het matriarchaat heerschte. Want, daar waar geen matriarchaal stelsel bestaat, is een regeling als bovenomschreven n.o.b.m. niet denkbaar. Het is zelfs zoo sterk dat in het Wetboek Hangger-Hageng ¹⁾ (d.i. een door de rijksbestuurders van Solo en Djokja aangegaan rechtscontract, waarvan de oudste door Rouffaer teruggevonden redactie ²⁾ dateert van Zaterdag 6 Sura Wawu 1697 Caka = 21 April 1771 en de door Roorda gepubliceerde text een der latere vernieuwingen vertegenwoordigt en wel die van Zondag 3 Besar Wawu 1745 = 4 October 1818), art. 18 wordt bepaald dat bij huwelijksgeschillen tusschen man en vrouw bij het volk der Kalangs den man, doch bij de Pinggirs en Gajahmati de vrouw den voorrang moet worden gegeven. Deze vreemde bepaling werd in art. 24 van de Nawala-

1) Uitgegeven door T. Roorda blz. 119. Johannes Müller Adam 1844.

2) B. K. J. 54 p. 114.

Pradata ¹⁾ d.i. de naar een afschrift van 1759 C. door Roorda uitgegeven, inderdaad eveneens op 4 October 1818 door P. B. IV vastgestelde vernieuwde redactie van dit rechtsboek ²⁾ herhaald. Deze herhaling heeft natuurlijk haar reden; en bovendien is het toch o.i. moeilijk aan te nemen dat een clause in een wetboek niet stroken zou met de algemeene begrippen van billijkheid en rechtvaardigheid van hen, over wien dat wetboek moet heerschen. Evengoed als dat de Indische Regeering ons, Javanen, een wet voorschrijft die zooveel mogelijk overeenkomst heeft met onze innerlijke gevoelens en eigen adat, evengoed zullen beide wetboeken met dezelfde bedoeling geschreven zijn.

Daar evenwel de gevoelens van den mensch voornamelijk berusten op deszelfs godsdienst, wat ook ten slotte den doorslag geeft van beschaving, cultuur en adat, zoo kunnen die artikelen bezwaarlijk een gevolg zijn van het Budhisme, Hinduisme dan wel Mohammedanisme, de hier door de bevolking omhelsde religiën, wijl geen van deze drie het matriarchaat voorschrijft. En dat het als een oude gewoonte ooit hier op Java zou hebben geheerscht, daarvan hebben wij tot nog toe nooit gehoord. Rest dus nog alleen, dat meer genoemde Gajahmati een door het Javaansche leger overwonnen, met het matriarchale stelsel toegerust volk was, dat rijk aan paarden moet zijn geweest. Het leger nam de overwonnelingen naar Patria mede, bestemde ze, omdat ze uit den aard der zaak handig met het ros wisten om te gaan, voor de zorg van het paard, (wellicht de cavallerie?) en liet ze uit piëteit voor hunne instellingen het matriarchaat behouden. Mogelijk mochten zij ook hun nationalen eeredienst behouden.

Door den omgang met andersdenken en wellicht ook door vermenging met het Javaansche ras, zijn de Gadjahmati

langzamerhand hunne speciale gewoonten kwijtgeraakt, men wist niet goed meer waarom het erfrecht aan de vrouw werd voorbehouden, de instelling is gaan verwateren weshalve deze ten slotte waren gedoemd om te worden afgeschaft. Het matriarchaat verdwijnt alzoo voor goed van het tooneel.

Een brief van den Hoofdpangulu van Solo d. d. 15 Rabingulawal Ehé 1852 nummer 3/21-A/1 of 24 dezer in antwoord op onzen vraag of wellicht art. 24 van meer genoemde Nawala-Pradata gebaseerd zou zijn op de Qor'an of op een of ander Mohammedaansch voorschrift bevestigd volkomen ons vermoeden, waar Z.H.E.G. zegt, dat het bewuste artikel was ingelascht alleen „uit eerbied voor de gebruiken van de Gajahmati". Zoo niet, dan was het een voorschrift van hun nationalen eeredienst, dien de Javanen gaarne door zijne overwonnelingen behouden zag.

Om de reeds bekende redenen is het voor ons evenwel een bezwaar — zonder daarom iets op zijn kundigheid af te dingen — om met dezen, zoo knappen Soloschen godsdienstvoorganger verder mede te gaan en aan te nemen, dat de Gajahmati uit de Tengger afkomstig zouden zijn geweest

Volledigheidshalve zij nog aangetekend, dat de aangehaalde brief ook een mededeeling bevatte, dat de Gajahmati en Pinggir bij huwelijken niet tot wali d.i. toestemmend persoon wordt toegelaten, in tegenstelling dus met het recht van den gewonen Islamiet, waarom zij dan ook genoodzaakt zijn zich in voorkomende gevallen van den wali-hakim d.i. de overheid als toestemmend persoon te bedienen. Deze rechtsbeperking is een gevolg van het Mohammedaansche slavenrecht.

Mohamad Ilham, pamijèn pradikan van Langenarja, vertelde ons, dat vroeger de Pinggirs slechts twee talaq's hadden, wijl zij slaven zijn, en dat recht zal de Gajahmati ook gehad hebben.

Wij zeggen hier uitdrukkelijk „zijn" wijl zij slaven „waren" en volgens de pradikan van Jatisaba met wie we over een en ander spraken, tot nogtoe niet

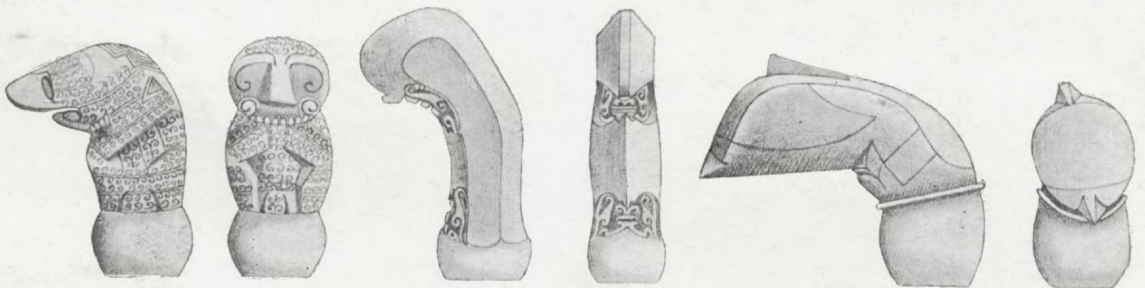
1) Uitgegeven door T. Roorda, zie verder D. L. Mounier in Tijdschr. v. Ned. Indië VI e jrg. 1e deel 1844.

2) De oudste door Rouffaer teruggevonden codificatie hiervan dateert vermoedelijk van 15 Mei 1771 (B.K.I. 54 p. 115).

Gajahmati in den optocht

Krisheften.

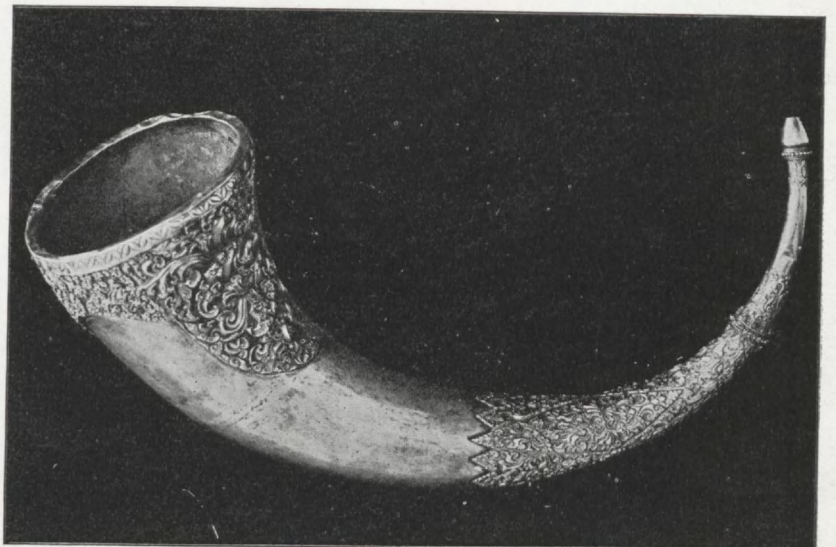
Gadjah mati.

Toenggak semi.

Indragiri.

Het drenken
van een rijpaard

Tjaraq

zijn vrijverklaard, weshalve hun het recht van den gewonen burger nog wordt onthouden.

Aangezien de expansie van Java tijdens haar grootheid zich niet verder uitstreckte dan Indonesië, en voorzover wij weten nergens in die streek het matriarchaat gehuldigd werd dan in Midden-Sumatra, lijkt het ons niet onwaarschijnlijk indien we veronderstellen, dat gemelde Gajahmati wellicht uit Sumatra afkomstig zullen geweest zijn. Dit stemt ook overeen met het feit dat daar het paard veelvuldig voorkomt.

Dat zij eerst evenals de Kalangs van de Javanen afgescheiden leefden en met deze geen onderlinge huwelijken mochten aangaan, is voor ons zeker; even zeker achten wij het ook, dat zij, toen de slavernij in betekenisse verminderde zich langzamerhand wel met de inheemsche bevolking zijn gaan vermengen, waardoor hunne instellingen dus ten slotte verwaterd raakten en op een gegeven oogenblik als het ware geheel werden vergeten.

Terloops zij opgemerkt dat den Gajahmati voorgeschreven is een speciaal soort hukiran d.i. krisheft te dragen, die te Solo overigens niet gebruikelijk is en volgens deskundigen ook niet gebruikelijk is geweest.

Weliswaar is de thans gangbare hukiran te Solo, de z.g. Tunggaqsemi van een zeer recenten datum, d.w.z. dat hij pas in den Solotijd zou zijn ontworpen ¹⁾ doch voorzover wij uit mededeelingen van bevoegde personen kunnen nagaan, is de nu voor de Gajahmati voorgeschrevene nooit een bij ons, Soloneezen, gangbaar model geweest.

Hoewel het thans al te gewaagd schijnt te trachten hieruit verder bepaalde conclusies te trekken, waar men omtrent de geschiedenis der krisheften-versiering nog nagenoeg absoluut in het duister tast, willen wij toch niet nalaten hiernevens onzen lezers drie hukiranafebeeldingen ter beoordeeling aan te bieden. We

¹⁾ Naar men ons mededeelde is het ontwerp van P. B. III die, zelf een artist, verschillende hukirans voor de Kraton-pusakas heeft vervaardigd, welke thans nog in gebruik zijn.

voegden ter vergelijking het model C bij, aangezien het o.i. wel eenige overeenkomst met A biedt. Daar C nu een model is dat thans nog in Indragiri (Oostkust van Sumatra) gebruikelijk is ¹⁾ en waarvan het origineel als een tegengeschenk van den Sutan Muda van dat Landschap werd ontvangen, zoude dit wellicht bij nader onderzoek op een gezamenlijke oorsprong der beide modellen (A en C) in Sumatra kunnen wijzen.

Overigens achten wij het verhaal van den panegar over de vondst van zeer recenten datum, uitgedacht toen men niet meer wist waar de merkwaardige gewoonte van de moederrechtelijke erfopvolging vandaan kwam. Men is toen dus maar een verhaal gaan smeden dat handelen moest over het ontstaan van meergemelde Gajahmati. Dat het gecombineerd is met de heilige caraq is licht te begrijpen, indien men in aanmerking neemt dat het hun toch heel moeilijk is iets te begrijpen wat hunzelf vreemd voorkomt. Die fantasie is hun derhalve wel te vergeven.

Wat nu de ouderdom der caraqs betreft, bij gemis aan historische gegevens nopens de Gadjahmati, zijn wij ter bepaling daarvan alleen aangewezen op de bewerking van deze drinkhoorns zelf. Dat ze bepaald oud zijn, daarover bestaat bij ons geen twijfel. Model en afwerking, gelijk hierbij afgebeeld, doen o.i. dadelijk aan de Hindu-periode denken. Ze zijn zooals daaruit te zien is, zeer elegant van vorm en model en vervaardigd van bantenghoorn, beslagen met zwaar zilver, terwijl de beide uiteinden met zwaar goud zijn ingelegd (d. i. s r a s a h), hetwek zeer fraai en kunstig is bewerkt (d. i. t a t a h) in den vorm van bladerenslingers (p a t r a n) zooals men die b.v. ook op de candi's aantreft.

Een ander zegsman deelt ons echter mede dat in den ouden tijd slechts de hoorns waren gevonden en dat de bewerking in opdracht van P.B. IV zoude zijn geschied. Dit verhaal lijkt ons niet geloofwaardig.

¹⁾ De mededeeling is ontleend aan een brief d. d. Indragiri 20 Augustus 1921.

1. de motieven die in het goud zijn uitgebeiteld van een heel anderen en van veel ouderen stijl zijn dan die in den tijd van P.B. IV gebruikelijk waren.

2. de af- en bewerking der edele metalen op een oudere afkomst wijzen, daar die ten tijde van P.B. IV geheel anders geschieden, zooals men bij aandachtige beschouwing van plaat V en VI zal kunnen constateeren ¹⁾.

3. het ons zeer apocrief lijkt onbewerkte hoorns aan eenen Vorst aan de bieden waar zulke dingen uiteraard niet zeldzaam waren. Immers in den tijd van Majapait was Java nog grootendeels bosch, oerbosch, zoodat vanzelf de banteng niet zeldzaam was.

En uit de niet-zeldzaamheid van het dier volgt het ordinaire der hoorns, en vanzelf mist de aanbidding dan zijn zin.

Wij ontkennen niet dat aan die hoornen thans heilaanbrengende kracht wordt toegeschreven en dat, mochten we zoo'n schat bezitten, we geen oogenblik zouden dralen die aan den Susuhunan aan te bieden, doch het kan en moet alleen geschieden omdat ze iets zeldzaams of buitengewoons is. En deze zeldzaamheid brengt de toegeschreven heilaanbrengende kracht met zich mede, zooals men zulks trouwens ook elders kan opmerken. In Holland b.v. brengt het klaverblad van vier geluk aan door deszelfs zeldzaamheid.

Dat dus onbewerkte hoorns aan den Vorst zouden zijn aangeboden, lijkt ons absoluut onaannemelijk, zoodat, indien de caraqs werkelijk eene vondst vertegenwoordigen, zij reeds in hun bewerkten staat moeten zijn aange troffen.

Zooals gezegd, zijn de caraqs werkelijk mooie oude stukken, o.i. overwaard om later als modellen te dienen voor de door

1). De afbeelding op plaat VI is een der onderdeelen van de op last van P. B. IV vervaardigd kambil-krajan of Koninklijk harnachement, dat in der tijd alleen gebruikt werd wanneer de Vorst in vol ornaat te paard moest zitten. Thans dient zij alleen tot vorstelijk distinctief. Vergelijkt men plaat V en VI hiernaast, dan zal men al gauw het verschil gewaar worden. Hoewel de lijnen nog edel zijn en het motief lang niet onsmakvol is, toch bewijst de afwerking en de geest ongetwijfeld een andere periode.

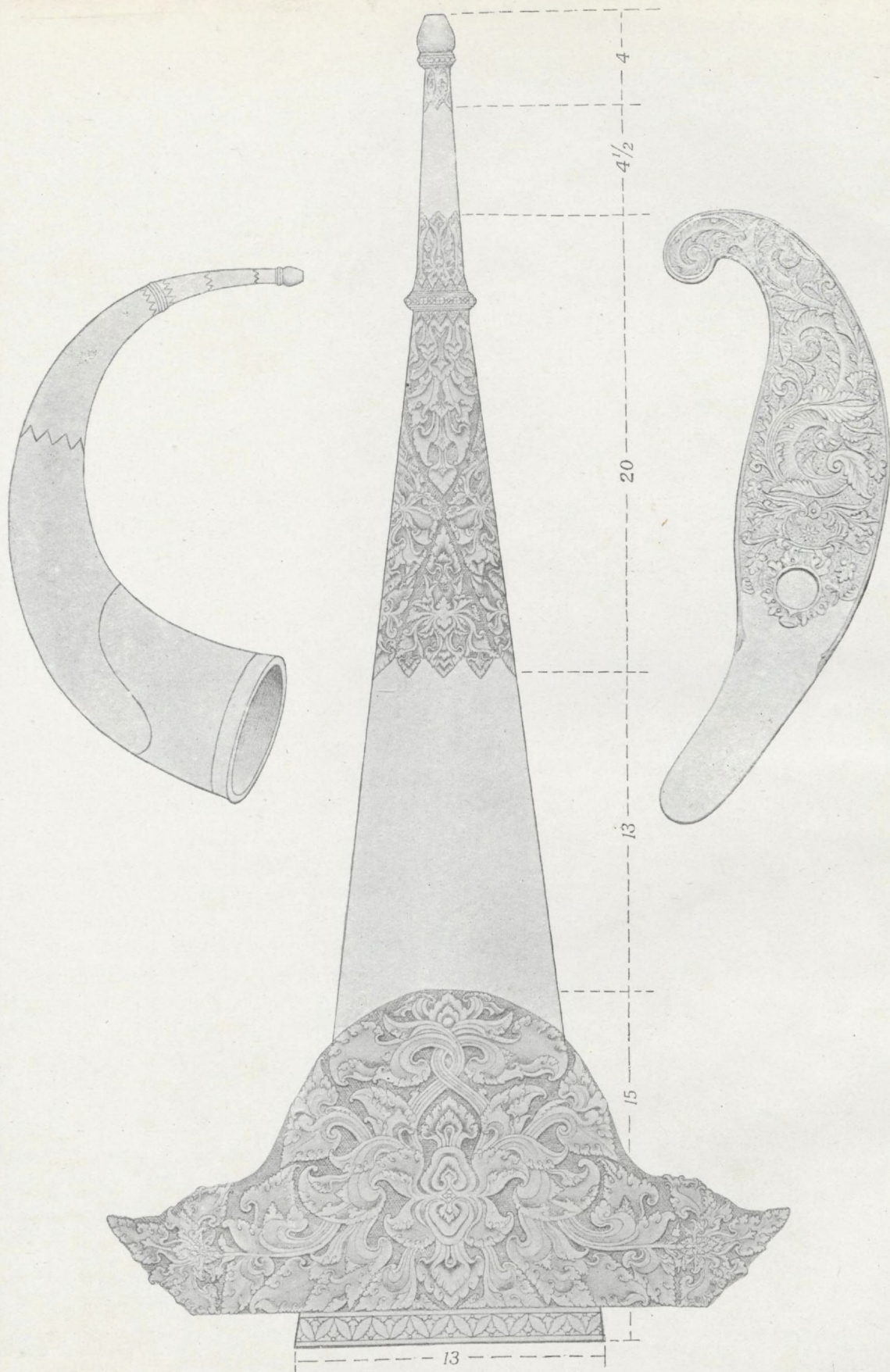
het Java-Instituut te openen kunstnijverheidsschool.

De hoorn zelf is prachtig van vorm en zeer elegant, terwijl de bewerking (tatahan) van het goud een prachtig specimen is van een thans nog bloeiende tak van Javaansche kunstnijverheid. De lijnen zijn zoo edel en de bladeren zijn echt levend! Het hoeft natuurlijk geen betoog dat deze heilige stukken thans tot de pusakas van den Kraton van Surakarta behooren. Zij zijn bewaard, elk in een eigen foedraal van donkerroode d.i. sawomateng zijde (de kleur van het Solosche Hof) te samen gelegd in een eveneens met donkerrood fluweel gevoerde, fraai bewerkte kist, die op haar beurt wordt geborgen in de traditioneele hooge pusakakast, waarvan het model sterk doet denken aan de Balische Godenhuisjes of Sanggahs. Het uithalen geschiedt alléén na een voorafgaand offeren en wierookbranden, terwijl ze alleen worden gebruikt als pronk bij de bovenomschreven plechtigheden.

Een vernielende kracht wordt aan deze erfstukken toegekend voor hen, die het wagen te liegen. Vandaar dat bij diefstal de bestolene niet zelden om eene beslissing door middel van de kracht van deze pusaka's verzoekt. De ceremonie geschiedt als volgt:

De bestolene richt zich allereerst tot den hoofdbewaarder met het verzoek om een godsoordeel middels de kracht van deze poesaka's te mogen doen plaats hebben. Nadat deze een dag heeft bepaald, verschijnt eenstgenoemde (vergezeld van den verdachte) met zijne offerspijzen ¹⁾. Daar gekomen maakt hij den bewaarder officieel bekend met zijn doel, na van te voren het offer voor de kast te hebben neergezet. Laatstgenoemde brengt dan onder het wierookbranden de boodschap aan de heilige stukken over en verzoekt meteen om van hun vernielende kracht gebruik

1) Bestaande uit: pisangs, sirihbladeren, gambir, pinangnoten, pruimtabak, kam, spiegel, een klappernoot, Javaansche suiker, olie, padi (beras), een haan, roode en witte rijstepap (jenang), tiker van pandanus, bloemen en boreh, nieuwe kom en kendi en ten slotte oliepit die bij het offeren steeds moet branden.

De versiering van den tjarak (hoorn).

te mogen maken. Terwijl de bewaarder de boodschap hardop uitspreekt, versterkt de bestolene het verzoek door het zelf prevelende tot de Kiai's te richten.

Onder de offers behooren vooral een splinternieuwen ¹⁾ aarden kom (cuwo) en dito kendi, welke laatste straks een gewichtige rol zal spelen. Zoodra de bewaarder denkt dat de bede verhoord is, haalt hij de heilige stukken uit de kast, de kist en het foudraal, houdt ze vervolgens boven de dupa d.i. wierook, schenkt het water, dat van tevoren uit de naastbijzijnde put is gehaald en in een gewone caraq wordt bewaard, in beide pusakas en stort het ten slotte daaruit in de bovengenoemde kendi, die in den kom is geplaatst, zoodat het afdruipe water in de laatste wordt opgevangen. Dit geheiligde water moet dan eindelijk door alle verdachten worden gedronken, en het geloof wil, dat degene(n) die aan den diefstal schuldig is (zijn) door de kracht van Kiai Nangkula en Sedéwa zal worden vernietigd. De termijn van de vernietiging wordt op ten hoogste veertig dagen gesteld. En ten bewijze dat de diefstal werkelijk geschied is, begint de bestolene het eerst te drinken, zoodat, mocht het vragen van de toya-caraq slechts bedoeld zijn om een vijand te treffen, hij (zij) er zelf het slachtoffer van wordt.

In verband daarmee wordt de toya-caraq alleen in het uiterste geval gebruikt. Bovendien is het geloof daaraan zoo diep ingeworteld, dat in den regel de schuldige onmiddellijk bekend, wanneer een toya-caraq ²⁾ wordt voorbereid.

Het overgeschoten geheiligde water wordt onmiddellijk in de rivier weggegooid, opdat niemand door de aanraking er van schade zal ondervinden.

De Kiai caraq's worden na gebruikmakend bewierookt en met sekar-borèh besmeerd, wanneer de opberging plaats

vindt. En zooals de adat gebiedt, worden zij elken Donderdagavond en den avond voor Hanggarakasih d.i. Dinsdag kliwon bewierookt en van eenige offerpijzen d.i. njahossi dahar, voorzien.

Deze gewoonte van het drinken van heilig water tot bezegeling van eerlijkheid is, naar wij meenen, eenig op Solo ¹⁾ Wel drinkt men of doet men water of bloemenwater op de fontanel, d.i. hembunhembunnan, om de zegen van de een of andere heiligheid te erlangen, doch water drinken tot verdelging van een meenedige is voor ons wel een bijzonderheid.

Wel bestaat een soortgelijke gewoonte in Siam bij de eedsaflegging der Staatsdienaren. De schriftelijke mededeeling van een bevoegd persoon luidt woordelijk als volgt:

„..... dat in Siam de wapens der Koninklijke familie wel als heilig worden beschouwd en o.m. telken jare bij het feest, waarmee de Siamsche officieren en ambtenaren trouw aan hunnen Vorst beloven, worden gebruikt. Het heilig zwaard wordt geplaatst in het vont, waar in zich het water bevindt dat door de officieren en ambtenaren wordt gedronken en het geloof bestaat, dat degene, die na het drinken van het water tegen zijnen Vorst opstaat of intrigeert, door dat zwaard zal vergaan”.

Hoewel niet wordt vermeld of het water eerst langs het zwaard wordt gegoten, twifelen wij er geen oogenblik aan dat het wel het geval zal zijn, daar anders het drinken geen zin zou hebben. Deze gewoonte in het land der witte olifanten heeft o.i. een merkwaardige overeenkomst met de toya-caraq van den Gajahmati, welke laatste destijds ongetwijfeld dezelfde bedoeling had als die in Siam, maar door den tijd tot wat het nu is, veranderd werd.

1) Wellicht ter voorkoming van knoeierij.

2) Wij zeggen hier uitdrukkelijk „een” toya wijl wij inderdaad verschillende toya's kennen, o. a. de toya-padassan.

1) Over het „minoém soempah” en soortgelijke gebruiken elders (op Java én in den Archipel) zie Wilken, Verspreide Geschriften en van Ossenbrugge dl. II p. 498 v.v., 519.

GREPEN UIT DE WAJANG

door

BOEDIHARDJA.

„Hananonton ringgit manangis asekel
muda hidepan
huwus wruh towin yan walulang inukir
molah angucap
haturning wang tresneng wisayamalaha
tan wihikana
ri tatwan yan miya sahana-hananing
bhawa siluman”

Aldus luidt strophe 59 van de Arjjuna-Wiwaha. Dit karakteristiekschetsje over de toeschouwers van het wajangspel uit den tijd van Koning Erlanggha (omstreeks 950 Sjaka of 1028 A. D.) geldt tot op den huidige dag nog voor den Javaan. Voorwaar, een Javaan, die een wajangvoorstelling gade slaat, geraakt in ontroering; met den held van de lakon leeft en lijdt hij mee, al weet hij, dat „zijn held” slechts een stuk gebeiteld leer, een „walulang inukir” is. Op grond hiervan meen ik — zij het ook ten overvloede — te mogen opmerken, dat over de wajang niet genoeg in bijzonderheden kan worden getreden, en hoop ik, het spoor van den Heer Kats volgende, mede te kunnen werken — hoe luttel ook — in het belang van dezen belangrijken tak der Javaansche kultuur.

Op de beteekenisvolle plaats, die Semar in de wajang inneemt, is door den Heer Van Stein Callenfels reeds gewezen in zijn voordracht voor het congres voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Java (vide handelingen pag. 301 e.v.). Niet minder belangrijk is echter ook de rol van de andere Panakawans, Nala-Gareng en Petroek. Alvoorens over te gaan tot mijn beschouwingen deze drie personages betreffende, wil ik de lezers eerst opmerkzaam maken op een gedeelte van de tjerita-dalang, dat men te hooren krijgt bij de vertooning van Semar en zijn twee zoons.

Dat gedeelte luidt ongeveer als volgt:
„Apata marmane paparah Semar? Milanira sineboet Semar, semar poenika saking temboeng samar. Mapan pranjata kyai loerah Semar samar woedjoedira. Jen den wastanana djaloe, wandanira kadi wanita; jen sineboeta estri, dadapoeranira teka prija. Kaja paran ta sasipatanira kyai loerah Semar? Iroeng njoenti, mrakateni; mripat rembes, mrakateni; pipi gembil, mrakateni; ginakginoeek mrakateni; sadaja sarwa mrakateni. Sinten ing kang kanggenan kyai loerah Semar, saestoe kinasihan dening djawata. Yata saloegoene kyai loerah Semar mapan dahat samar, karana sadjatine dede manoesa, ananging dewa ing Soeralaja, inggih Sang Hyang Ismaja. Kyai loerah Semar yoganira kalih; ingkang sepoeih nama kyai loerah Nala-Gareng, anem kyai loerah Petroek. Apata marmane parah Nala-Gareng? Nala ikoe ati, gareng ikoe garing. Nala-Gareng agaring manahanira, tansah angandoet prihatin. Kaja paran sasipatanira kyai loerah Nala-Gareng? Mripatira kera, lambenira tjopet, baoenira tjeko, jen loemampah pintjang atjingkrag-tjingkroeg, awit soekoenira kebak boeboel. Dene ta kyai loerah Petroek? Tiang-tianganira pandjang, iroengirapandjang, mripatira pandjang, lambenira pandjang, goelenira pandjang, soekoenira pandjang lan pandjang oega tangane. Menggah wawatakanira: kawarisan; njebrot; kagandjar; nabok; ingopahan”.

In het Nederlandsch vertaald luidt deze tjerita:

„Waarom heet hij Semar? Om de volgende redenen wordt hij Semar geheeten. Semar is afgeleid van het woord „samar” (d.i. vaag, twijfelachtig, geheimzinnig, raadselachtig). Inderdaad, de persoon van kyai loerah Semar is

geheimzinnig te noemen. Noemt men hem een man, zijn gelaat lijkt dat van eene vrouw; wordt hij een vrouw geheeten, zijn voorkomen is mannelijk. Hoe ziet kyai loerah Semar er uit? (Hij heeft) een wipneus, (die echter) mrakateni is (d.i. zoo bevallig, dat hij genegenheid en liefde inboezemt); waterige oogen, (ook) bevallig, (ook) opgeblazen wangen, (eveneens) bevallig; hij is zwaarlijvig (maar) bevallig; kortom, alles (wat zijn persoon betreft) is bevallig (baart liefde en toegenegenheid). Wie door Semar vergezeld wordt, wint dan ook de liefde van de goden. Inderdaad is kyai loerah Semar een geheimzinnig personage, want in werkelijkheid is hij geen menschelijk schepsel, maar een godheid uit de Soeralaja, met name Sang Hyang Ismaja. Kyai loerah heeft twee zoons; de oudste heet kyai loerah Nala-Gareng de jongste kyai Petroek. Waarom heet hij Nala-Gareng? Nala is hart, gareng beteekent droog, Nala-Gareng heeft een droog hart, (daarom) is hij altijd verdrietig. Hoe is zijn voorkomen? Zijn oogen zijn scheel; zijn lippen sluiten niet goed; zijn armen zijn tjeko (krom ten gevolge van breuk); hij is mank en loopt kreupel, want zijn voeten zijn vol boeboel (wonden van de Yawsziekte). En kyai loerah Petroek? Zijn gestalte is lang; zijn neus is lang; zijn oogen lang (-werpig); zijn lippen zijn lang (spits); zijn hals is lang; zijn beenen zijn lang; zijn schreden zijn lang; en lang zijn zijn handen. Hoe is zijn aard? Hij is baldadig, (maar verdient er een erfenis mee (of ook: die eigenschap heeft hij geerfd); steelt hij, hij wordt er om geprezen; deelt hij klappen uit, hij wordt er om beloond".

Hoe weinig zeggend deze tjerita op zich zelf ook is, toch meen ik hierin een der wegen te vinden om de oplossing van het panakawanvraagstuk te kunnen benaderen. Volgens de tjerita zou het woord semar afgeleid zijn van het woord samar. Dit laatste woord kan beschouwd worden als een stamwoord of kan ook verkregen zijn door afleiding van het éénlettergrepig stamwoord „war”, een z.g.n. temboeng-wod. In den krijawan-tahvorm gebracht luidt dit woord: „mar”

en heeft de beteekenis van: huiveren, bewegen, in een onzekeren toestand verkeeren, terwijl door de verbinding van dit woord „mar” met het voorvoegsel „sa” het toestandswoord „samar” wordt gevormd, welk woord beteekent: huiverende, twijfelachtig, vaag, geheimzinnig. Veelal echter wordt het voorvoegsel „sa” in desprektaal uitgesproken: „se” zooals seroepijah in plaats van saroepijah, sedina in plaats van sadina, e.d. Op pag. 60 van Kawistudiën (Dr. H. Kern) vindt men als verklaring van de vorming van het woord samar: „war” plus voorvoegsel „san”, dat een sterkeren vorm van het voorvoegsel „sa” weergeeft. Het hieruit verkregen woord „sanwar” verandert door klankverandering in „samar”. Op dezelfde wijze ook wordt de vorming van het woord „samur” en „samun” verklaard.

Veel echter zegt bovenstaande uiteenzetting niet; mijn bedoeling is dan ook alleen om de woorden van den dalang, verklarende het ontstaan van het woord semar, te ondersteunen.

Verder zegt de tjerita, dat Semar in werkelijkheid een god uit de Soeralaja is, met name Sang Hyang Ismaja. Wat wordt eigenlijk hiermede bedoeld? Is Semar een incarnatie van Ismaja of is hij die godheid in eigen persoon? Naar mijn bescheiden meening zijn Semar en Ismaja twee namen, die geheel en al op een en denzelfden persoon betrekking hebben: de eene naam geeft slechts een anderen vorm van den anderen weer. Hoewel niet dan schoorvoetend meen ik die veronderstelling te mogen aannemen op grond van het volgende. Het Javaansche spraakgebruik brengt licht mee, dat Ismaja in Smaja verandert, zooals Iswara in Swara, Ismail in Smail, Ismaoen in Smaoen, Iskander in Skandar e.d. Verder kan Smaja veranderen in Smara (of omgekeerd), dit laatste woord in Smar en dit in Semar.

Dat Smara uit Smaja kan ontstaan of omgekeerd, meen ik aannemelijk te mogen maken aan de hand van de volgende woorden, die of geheel en al dezelfde beteekenis hebben, of synoniemen van elkaar zijn, n.l. netra en netya; sang-

sara en sangsaja; kewran en kewyan; warih en waji; ambroek en ambyoek; rakrian en rakyan; ari, raji en jaji. Niet weinig ook zegt de verandering in den volksmond van Narajana in „Najarana”.

De verandering van Smara in Smar of omgekeerd meen ik te mogen interpreteren door de klankverandering van de volgende woorden: narapati in narpati, saradoela in sardoela, woekira in woekir, tengara in tenger, wijara in wijar e.d. De verandering van Smar in Semar is zoo voor-de hand-liggend, dat ze geen toelichting behoeft.

Is bovenstaande veronderstelling juist dan dient men wel aan te nemen, dat, Ismaja-Smara-Semar, of m.a.w. dat met deze drie verschillende namen een en dezelfde godheid wordt aangeduid. Moeilijk te vereenzelvigen zijn echter deze drie namen, indien men met Van Hien (in zijn werk: De Javaansche Geestenwereld) aanneemt, dat de Javaansche mythologie Maja (Ismaja), Smara en Semar als drie verschillende godheden naast elkaar plaatst(e). In genoemd werk deel I vindt men onder hoofdstuk I voor meergenoemde namen de volgende aanduidingen:

Maja of Maya: woordelijk vertaald: begoocheling; de verpersoonlijking van de duisternis en godin van den nacht. In de Poerana's wordt zij aangeduid als de helsche kracht, die het bestaan van verschijnselen en de waarneming er van mogelijk maakt, die uit de oorspronkelijke godheid ontsproten, het vrouwelijk beginsel en de voortbrengster is van alle dingen (pag. 18). Verder: de wachter van de maagd Kanya (pag. 29).

Smara..... en Amaja, de gevaarlijke verleiders der vrouwen (pag. 70). Op pag. 56 en 59 komt

de naam Asmara voor, doch zonder nadere aanduiding.

Semar..... een der voornaamste mannelijke engelen, de ondergeschikte van Sitragoepta, de opwekker uit den dood door het water Tirtawilajat, waarmede de dooden door wassching in het leven terug worden geroepen en daarna naar de Kamaloka worden geleid, d.i. het scheiden van de ziel van het lichaam op den derden dag na het overlijden (pag. 33). Verder: de god, die de wereld in evenwicht moet houden (pag. 36).

Nader beschouwd is dat bezwaar echter bij lange na niet zoo groot als het wel lijkt. Immers met Maja van de Javaansche Geestenwereld kan niet bedoeld zijn de Ismaja van den dalang, daar de eerste naam een godin aanduidt, terwijl de tweede een mannelijk personage bestempelt. In de tweede en voornaamste plaats dient men niet uit het oog te verliezen, dat de godenhierarchie in de wajang een gansch andere is dan die in de Javaansche Geestenwereld, terwijl zij ook verschilt van alle mij bekende mythologieën. (1).

Het vereenzelvigen van Semar met Smara, den god der liefde, is m.i. zoo gezocht niet, waar de tjerita-dalang zegt, dat alles, wat de persoonlijkheid van Semar betreft, mrakateni (liefdebarend) is.

Na hetgeen boven gezegd is, is de veronderstelling, dat Semar of Ismaja niemand anders is dan god Smara niet al te gewaagd. Doch met dat al is men met het vorschen naar Semars beteekenis in de wajang niet veel gevorderd. Laat ik echter nog een gewaagder zet doen. De tjerita-dalang zegt: „wie door Semar vergezeld wordt, wint de liefde der go-

(1) Ik hoop hierop nader terug te komen.

den". Ik meen deze zinsnede als volgt te mogen opvatten: „wie door de liefde tot de goden vergezeld wordt, wint de liefde der goden", of duidelijker uitgedrukt: „wie de goden getrouw vereert, wordt door de goden gezegend". Het is toch bezwaarlijk aan te nemen, dat Semar een godheid in eigen persoon, een sterfelijk wezen (n.l. zijn bendara) als een panakawan vergezelt en lief en leed met hem deelt? De Semar figuur meen ik dan ook te moeten opvatten als een verpersoonlijking van de liefde van den mensch tot de goden. Een wajangfiguur door Semar vergezeld wil ik opvatten als een aanschouwelijke voorstelling, dat de persoon van die wajangfiguur den godendienst getrouw is. Semar geldt dus als een attribuut van de vereering der dewa's; immers, wie Semar aanschouwt, wordt herinnerd aan de woorden „liefde" en „dewa".

Nog waarschijnlijker wordt mijn vermoeden over de beteekenis van Semar, als men er aan toevoegt de nader uit een te zetten beschouwingen over de andere Panakawans, Nala-Gareng en Petroek.

Heb ik boven de tjerita van den dalang als hulpmiddel moeten aanwenden voor de oplossing van het Semar-probleem, ook in mijn beschouwing over Nala-Gareng moet ik die tjerita te baat nemen. De dalang zegt, dat de heele persoonlijkheid van Gareng op ongemakken wijst, wat trouwens ook ten volle kan blijken uit de Garengfiguur. De tjerita zegt: „Hij is verdrietig van aard; zijn armen zijn tjeko, zijn oogen scheel, hij is mank, enz. enz.". Mij dunk, veel scherpszinnigheid is niet noodig om in Nala-Gareng een type van een mensch te zien, die met veel tegenspoeden en rampen te kampen heeft of heeft gehad, een type van een persoon, die de sporen van Kala's verwoestende hand met zich draagt.

Wie de Garengfiguur ziet, wordt herinnerd aan Kala. De Garengfiguur geldt dan ook — naar het mij wil voorkomen — als een attribuut van de vereering der kala's. De tegenwoordigheid

van Nala-Gareng bij zijn bendara vat ik op als een aanschouwelijke voorstelling, dat die bendara den Kala-dienst huldigt. Immers, geldt de aanwezigheid van het zegelmerk „Garoadamoeka" op de prasasti's van koning Erlanggha niet als een kenmerk, dat deze vorst god Visnoe vereerde? En dienen de geldzakken aan het voetstuk van Soedhana's beeltenis geplaatst niet tot een kentee-ken, n.l. als een aanwijzing, dat Soedhana zijn naam te danken had aan zijns vaders plotseling verworven rijkdom? (Prof. Krom, Een nieuwe Boroboedortekst, Djawa, 1e jaarg. afl. 2 pag. 88).

Ben ik in mijn beschouwingen over Semar en Nala-Gareng pas na min of meer omhaal tot een conclusie kunnen komen, in mijn betoog over Petroek kan ik — om maar eens een uitdrukking te bezigen — met de deur in huis vallen. Meen ik een verband gevonden te hebben tusschen Semar en de vereering van Dewa's, tusschen Nala-Gareng en de vereering van Kala's, ten aanzien van Petroek meen ik te mogen zeggen, dat zijn figuur betrekking heeft op de vereering der Petro's, de voorvaderen.

Zoo leiden mijn conjecturen tezamen tot de eindconclusie, dat de drie panakawans het symbool vormen van den ouden eeredienst op Java. En deze hypothese getoetst aan den opzet van de meeste wajanglakons leidt tot de ontdekking van de grondstelling der oude eeredienst: „Heil zij hem, die zijn plichten jegens de Dewa's, de Kala's en de Petro's niet verzaakt!" Immers, in verreweg de meeste wajanglakons zegeviert de bendara, vergezeld door de drie panakawans toch na de gevaarvolste avonturen en tegenspoeden, ondanks de talrijke valstrikken en de vele hindernissen, die door den vijand tot zijn verderf zijn gespannen. Doch ik wil mijn betoog niet vooruit loopen en hoop uit het onder volgende te kunnen doen blijken dat mijn vermoeden niet ongegrond is.

Vooreerst het verband tusschen Petroek en de vereering der Petro's. Reeds een vergelijking van de woorden petroek en petro rechtvaardigt eenigszins mijn vermoeden. De groote overeen-

komst tusschen deze twee woorden is voorzeker niet te miskennen. Ook verdient in aanmerking te worden genomen.

1e. dat sommige woorden met een wanda-wekasan-menga (dat zijn woorden, waarvan de laatste lettergreep op een klinker eindigt) in het dialect van verscheidene streken van Java of ook om zoogenaamd kracht bij te zetten worden gesproken met een sluitletter „k". Voorbeelden hiervan zijn: adja — odjok, ora — orak, rada — rodok, bali — balik, nini — ninik, kaki — kakik, meloe — melok, plero — plerok, wadoe — wedok, wikana — wikonok, e.d.

2e. dat de klinkers „oe" en „o" vaak met elkaar verwisselen, zooals in: waloeh — waloh, poeloeh — poeloh, endjoeh — endjoh, ploeroed — plorod, tje-tjoed — tjotjod, boebroek — bobrok, gandoel — gandol, sitoek, (dialect Soerabaja voor „sidji") — sitok (dialect Kediri), e.d.

Verder zij nog opgemerkt, dat in de Soendalanden Petroek wordt genoemd: „Petro".

Een niet onbelangrijke aanwijzing levert ook de Petroekfiguur zelf. „Zijn gestalte is lang, zijn neus is lang, zijn hals is lang, zijn beenen zijn lang, enz. enz." zegt de tjerita van den dalang. Welnu, ligt in de persoonlijkheid van Petroek niet het begrip „eindelooze lengte" opgesloten? Is het niet een toespeling op den eindeloozen langen band, die moet bestaan tusschen voorvaderen en nazaten?

Het verband tusschen de drie panakawans en den ouden eeredienst, zooals ik boven heb getracht aan te toonen is, meen ik, te groot, om het enkel aan louter toeval toe te schrijven. Intusschen vermeet ik mij niet te wanen het Panakawanvraagstuk opgelost te hebben. Mijn betoog steunt op te losse gronden, zoodat het van zelf sprekend is, dat ik mijn meening voor een betere geef.

Terug komende op de grondstelling „heil zij hem, die zijn plichten jegens de dewa's, de kala's en de petro's niet verzaakt", dient ook te worden opgemerkt, dat uit wajanglakons het tegen-

gestelde valt af te leiden, n.l. „wee hem, die de plichten jegens de dewa's, de kala's en de petro's verzaakt". De heele opzet van alle wajanglakons draait om deze twee stellingen; als het ware een ontplooiing van het mystiek gebod: Zegen voor den opvolger, ellende voor den verzaker!

Zegen voor den opvolger! Boven heb ik reeds aangestipt, dat het getrouw zijn aan den eeredienst aanschouwelijk wordt voorgesteld door de aanwezigheid van Semar, Nala-Gareng en Petroek. De held van de lakon, de bendara van de drie panakawans, zegeviert aan het slot van de lakon; hij behaalt de zege, omdat hij door Semar, Nala-Gareng en Petroek wordt vergezeld; een proef op de som dus, dat „de opvolger zegeviert".

Ellende voor den verzaker! Hoe nu wordt het verzaken van den eeredienst in de wajang aanschouwelijk voorgesteld? Wel, door de afwezigheid van een of meer der panakawans. Of Semar of Nala-Gareng of Petroek ontloopt den bendara; het eerste geval geeft het verzaken van de plichten jegens de dewas weer, het tweede geval jegens de kala's en het derde jegens de petro's. Lakons, die hierop betrekking hebben, zijn onder meer: Semar ketok koentoeng, Bagawan Kilatboewana, Pandoepragola, Soekmangambara. Ellende en rampen vallen in zoo'n lakon den bendara van de drie panakawans ten deel. Deze lakons zijn m.i., althans voor de betrokkenen, de leerzaamste, en ik hoop bij gelegenheid een overzicht van soortgelijke lakons te geven.

Een punt van overweging geeft ook het getal der panakawans. Zooals men weet, zijn Semar en zijn twee zoons de panakawans van de z.g.n. wajang-tenngen, rechtgeaarde menschen. Als pendant van deze panakawans heeft men de panakawans van de wajangkiwa, twee in getal, met name Togok en Saraita, die gewoonlijk de boeta's en in het bijzonder de z.g.n. Boeta-Tjakil volgen. Waarom nu het getal 3 aan den eenen kant en 2 aan den anderen? Is er wellicht een mystieke beteekenis aan verbonden? Wie bekend is met den mys-

tieken aanleg van de Oud-Javanen zal het met mij eens zijn, dat een ontkennend antwoord voorbarig is.

Clavel geeft in zijn „Geschiedenis der Godsdiensten deel I pag. 16 e.v. over de symbolen aan de getallen ontleend het volgende te lezen: „Het getal twee is het eerste even getal. Gelijk de eenheid wordt toegepast op het heilig, machtig en onveranderlijk wezen, dat de wereld bestuurt, zoo wordt het tweetal toegeëigend aan de deelbare, logge veranderlijke stof. Hier begint, in de zedelijke en natuurlijke orde, dereeks van het goed en het kwaad, de oorlog tusschen de tegenovergestelde en strijdige dingen¹). Om die reden noemt Pythagoras het tweetal het getal van onrust en verwarring²). De Romeinen hadden diens gevolge aan Pluto, den god der onderwereld, de tweede maand toegewijd; en op den tweeden dag derzelfde maand deden zij zoenoffers voor de schimmen der dooden. Zoo verbeeldt het tweetal als zinnebeeld der uitersten, beurtelings het licht en de duisternis, het leven en de dood, het goed en het kwaad, de koude en de warmte, de dwaling en de waarheid. Het is de Osiris en Typhon, Ormuzd en Ahrimanes, Balder en Loke. Als symbool der geteelde stof, stelt het den man en de vrouw, den werker en den leider voor. Ook pasten eenige oude filosofen het toe op de teelende stof, die zij als tweeslachtig beschouwden; een toepassing, welke de Hebreeuwsche wijsgeeren (allegoristengeheeten, omdat zij den bijbel als een mythe beschouwden) in denzelfden zin maakten op de beide beelden van cherubin, die de bondsark met hunne vleugelen overdekten. Onder de klasse der getalensymbolen mag men hier ook de Pouroucha-Viradj, of de tweeslachtige schepper der Hindoes rekenen; enz”.

Voor het getal drie vindt men de volgende aanduidingen: „In den eigenlijken zin is drie het eerste oneven getal. Het is, zegt de L'Aulnaye, een volmaakt, middelbaar, evenredig

getal, dat alleen van de macht tot de daad kan voeren. Het is het stofelijk attribuut van den schepper des heelals, het is zijn geheiligd stempel, ingedrukt op de natuur en zich daar allerwege vertoonende; het is een soort van onderscheiding in de goddelijke eenheid, want alle drievoudige dingen, uit de godheid voortgevloeid, laten zich tot de eenheid als hun begin en einde terugvoeren; het is, in een woord, de ondergeschikte teelkracht der natuur, de oorzaak, het middel en het gevolg van het universeel leven. Wij hebben gezegd, dat het drietal zich overal in de natuur voor doet: inderdaad men ziet drie rijken, n.l. het delfstoffen-, het planten- en het dierenrijk; drie grondelementen: de ruimte, de stof en de beweging. Men telt de drie bewegingen der aarde, n.l. om haar as, de zon en de omwenteling; drie beginsels in den mensch: het verstand, de ziel en het lichaam; drie tijden van zijn bestaan: de geboorte, het leven en de dood; drie onderscheidene krachten: de denkende, de gevoelende, de groeiende; drie verstandelijke vermogens: geheugen, het begrip en de wil; drie maten van den tijd: het verleden, het tegenwoordige en de toekomst; drie maten der dingen: het begin, het midden en het einde; drie teekens der uitgebreidheid: het punt, de lijn en het vlak; drie eigenschappen der stof: de gedaante, de dichtheid en de kleur: drie afmetingen bij het lichaam: de lengte, de breedte en de dikte; drie radicale geometrische figuren: de driehoek, het vierkant, cirkel. Voegen wij hierbij, dat ieder vlak tot driehoeken kan herleid worden. Pythagoras stelt het drietal voor als een getal van vrede en eendracht, dat de strijdige dingen vereenigt, waarmede hij doelt op de samenstelling van het even en het oneven, van twee en een. Enz. enz.”.

Boven vinden wij als symbolistische beteekenissen van het getal 2 onder andere ook: "oorlog tusschen de tegenovergestelde strijdige dingen; onrust en verwarring" en van het getal 3: „vrede en eendracht”. Zijn deze beteekenissen wellicht van toepassing op onze onderwerpelijke getallen 2 en 3? Ook

1) Cursief van mij.

2) Cursief van mij.

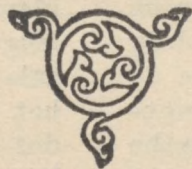
de opzet van de wajanglakons moet hier als toetssteen dienen.

„Vredig, blij van zin verlaat de Bambang (1) de kluizenarij van zijn grootvader, den pandita, zijn schreden richtende naar Ngamarta. Vroolijk keuvelend dribbelen zijn drie panakawans, Semar, Nala-Gareng en Petroek achter hem aan. Over kloven en ravijnen, door struiken en wildernissen, doch onvermoeid en immer vroolijk gestemd loopt de jongeling voort; vroolijk, in het vooruitzicht de vaderlijke omhelzing te genieten. De drie woeloetjoemboe's (panakawans) neuriën, zingen, schreeuwen, in alles aanleiding vindend om hun lachlust bot te vieren; ook hun harten jubelen, te Ngamarta wacht hen immers een smakelijk onthaal! Verteederd is het hart van een ieder, die den Bambang ga-
de slaat. Schoon, innemend, elegant, een toonbeeld der volmaaktheid. De sato-galak (wilde dieren), sardoela's (tijgers) en singa's (leeuwen) ontwijken hem met een „vrede zij met u". De koetoe-koetoe-

1) Bambang, titel van een zoon van Ardjoena.

walang-ataga (allerhande insecten) zingen als het ware een heilwensch voor den Bambang. De vogels tijlpen; het is alsof zij den schoonen jongeling den weg willen wijzen. De boomen buigen de dichtbebladerde twijgen neer. Konden zij het maar uitdrukken: „hier, schoone Bambang, onze twijgen, een pajoeng tegen de brandende zon!" Op eens hoort men een helsch geraas; de struiken schudden, de takken knakken, en niet lang daarna verspert Boeta-Tjakil met zijn twee panakawans, Togok en Sarahita, het reisgezelschap den weg. Een over en weer vragen, hooge woorden, en de vredige stemming van zooeven behoort tot het verleden".

De Bambang met zijn drie panakawans, een toonbeeld van vrede en eendracht. Boeta Tjakil met zijn twee gezellen: onrust, verwarring. Een verwarring die eindigt met een strijd, de oorlog tusschen de strijdige dingen: aan den eenen kant de schoone elegante Bambang, het zinnebeeld van het volmaakte hooge „Ik", aan den anderen kant de afschuwelijke woeste boeta, het symbool van den lagen dierlijken hartstocht.

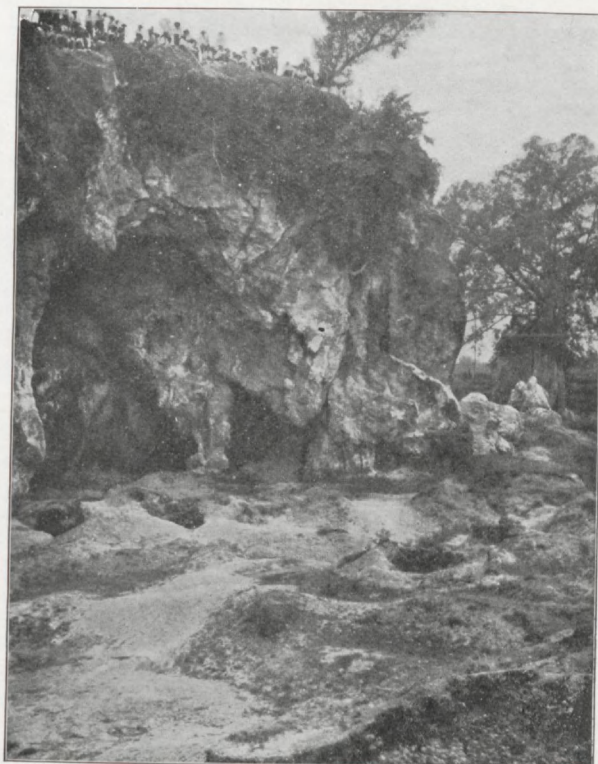

De bekakoek, het bruidspaar van rijstemeel, met de offergaven in een draagstoel.

De draagstoelen (djoli) op het punt voor de optocht te vertrekken.

Ingang van een der grotten (ambar ketawang), waarin een stel bekakak geslacht wordt.

TWEE BEZWERINGSFEESTEN TE JOGJAKARTA

door

B. TER HAAR Bz.

Het kan niet geheel van belang ontbloot zijn, eenige mededeelingen te doen omtrent twee feesten, die elk jaar in de maand Sapar te Jogjakarta plaats hebben, waarbij aan een zeer primitief georganiseerde maatschappij herinnerende gebruiken worden inachtgenomen. Vooral ook de tot offer gebezigde ingrediënten leveren menig aanknoopingspunt voor de ten onzent in het bijzonder door Mr. van Ossenbruggen ontvouwde theorie omtrent het primitieve denken. Zonder daarop nader in te gaan zal hieronder worden volstaan met een eenvoudige relateering van de feesten en vermelding van enkele daaromtrent thans bestaande verhalen.

De onlangs bijgewoonde slametans waren het door de slagers te geven feest ter bezwering van het gevaar voor dodelle stieren en dat door de kalkwinners ter afwending van de hen steeds bedreigende instorting van het gebergte, waarin ze hun holen graven.

I. De slametan kandang.

De slagers te Jogja (djagal) zijn (van ouds her, doch toevallig) alleen onderdanen van prins Pakoe Alam. De Sultan heeft geen eigen abdidalem djagal, zoodat b. v. toen in December 1918 ter bezwering van de influenza en opheffing van de droogte, het heilige vaandel (kjahi Toenggoel Woeloeng) door de stad zou worden rondgevoerd, de daaraan noodzakelijk voorafgaande slachting der vrouwelijke albino-karbouw, wier kop tusschen de Wringin Koeroeng op de Noordelijke aloen-aloen begraven wordt, door de slagers, onderdanen der Pakoe-Alaman geschiedde. Zij heeten echter niet officieel abdidalem djagal, maar abdidalem midji, hun werk is echter slager. Zij zijn georganiseerd onder een

Loerah en een Bekel. De helpers der djagal heeten naja. Zij wonen, althans woonden allen bijeen in de kampong Djagalan aan den oever van de kali Tjodé in het Pakoe Alamsche gebied, waar ook het abattoir staat.

Ieder jaar nu heeft in de maand Sapar in den avond en nacht voor Dinsdagkliwon (of, indien deze dagen-combinatie in die maand niet voorkomt voor een Vrijdag) maar gewoonlijk dusmalem Anggara kasih in het abattoir het groote feest der slagers plaats op kosten van hen allen en andere bewoners der kampong Djagalan.

In het abattoir wordt een der paaltjes (patokan), bestemd om de te slachten runderen aan vast te binden, (een halve meter hoog en twee decimeter in middellijn), uitgekozen om te dienen tot plaats voor den beschermgeest der slagers: kjahi Djaga. Zijn jongensnaam was Goes Jakoep van het Madjapahitsche huis (poetra Madjapahit). Er is weinig over hem bekend, en zelfs zijn naam is eenigszins onzeker. Hij verschijnt als Djagawreksa (die de stallen bewaakt) en als Djagamiroeda (die over de wereld zwerft, nganglang boewana) doch het wordt ook gezegd, dat hij alleengelijk aan den eerste en dat de tweede zijn jongere broer is, dan wel dat beide zijn kinderen zijn. Naast khahi Djaga worden vereerd Djagalabilakas en Djagalabilawa 1) uit den tijd van Sultan Agoeng, wier graven buiten de muur van het groote kerkhof te Imogiri nog worden aangewezen. Meer licht kan echter over hun verleden niet worden ontstoken.

1) Vergelijk den naam van Wrekoedara (Abilawa) en zijn baas (Walekas) in de lakon „Djagal Abilawa”.

Red,

Van Kjahi Djaga staat evenwel één ding vast, en wel dat hij verzot was op opium en jenever en een groot liefhebber van een danspartij (tajoeban); daarmee wordt op het feest dan ook ten volle rekening gehouden. Het zoo juist genoemde paaltje wordt tegen 7 uur getooid met een hoofddoek bangoen tolak tepen, een gekleurd kleedje (eigenlijk sindjang polos, de laatste maal echter een kain van tjindé) wordt er om heen geslagen en bevestigd met een zijden buikband (saboek soetra) (eigenlijk tjindé).

Door de verschillende slagers worden nu hun offergave aangebracht en bij het paaltje neergezet. Hoofdbestanddeel daarvan, dat een ieder leveren moet, is een aarden pot met gekookte rijst en kip (kendil isi liwet ajam) en van boven dicht gebonden met een blauwe doek (bangoen tolak). Daarnaast wordt (maar niet door ieder) gezorgd voor fleschjes jenever (djenéwer), bereide opium (tjandoe) met tabak toe bereide opium (tiké), roedjak degan, een kopje koffie met een koekje (kopi karo djoewadah) een mandje met pisang en andere vruchten (toekon pasar) een rijstschotel zonder zout en kruiden (adem ademan) drie soorten rijstepap (djenang poetih, abang en baro-baro; dahar soetji, bestaande uit: kretjek, gebakken ingewanden, sambel petjil; een roos, waarom heen een krans van melatibloemen: karang melok; verschillende soorten bloembladeren: sekar telon; boreh en eindelijk een sigaar.

Nadat alles om het aangekleede paaltje is heengezet, spreekt de loerah de wensch uit dat de offers (sadjen) in den smaak mogen vallen bij kjahi Djaga, Djagalabilakas en Djagalabilawa, zoodat er het komende jaar weer geen dolle stieren (mahesa ngamoek) zullen zijn, die verwoesting aanrichten, en verzoekt vervolgens den kahoem van de kampung Djagalan zijn gebeden op te zeggen. Deze stelt zich achter het paaltje en prevelt halfvloeid de gewone donga's (Rasoel, Pandjangoemoer, Tolak bilahi, Slamet enz), regelmatig door de omstanders met „amin" bijgevalen. Nauwelijks is de laatste klank van het arabi-

sche gebed verklonken, of de gamelan zet de dansmuziek in; de offergaven worden weggenomen en voorzooover er iets van over is (lorodan) onder de slagers verdeeld, alleen de jenever wordt aan de voet van het paaltje geplengd.

Dan verschijnt het dansmeisje en doet de eerste dans (kébar) met kjahi Djaga. Zij danst tegenover het paaltje, waar voor een der helpers (naja) als wakil van kjahi Djaga den tegendans uitvoert. De slagers brengen hem om de beurt een glaasje jenever. Het ritueel is daarmee afgeloopen en gaat over in een tajoeban feest voor de djagal, in de feesttent naast het abattoir.

Men zegt dat eens, jaren geleden, het feest tegelijker tijd dienst moest doen ter opluistering van een bruiloft, waarna er vele dolle stieren waren, en zelfs kampong Djagalan bijna geheel is afgebrand; sindsdien is het duidelijk, dat kjahi Djaga de Slametan voor zich alleen eischt (dibarengi ora kena), en men wacht zich er wel voor de jaarlijksche offergaven na te laten.

II. Slametan Goenoeng Gamping (Saparan).

De exploitatie van het ten Noord westen, der hoofdplaats Jogja gelegen kalkgebergte is sinds 1883 bij pranatan geregeld; in die eerste regeling kwam over het groote feest nog niets voor, doch een latere tekst van 10 Augustus 1892 schreef in artikel 12: Demang koewadjiban ngroepakaké soemektané prabot slametan kagoengan dalem Goenoeng Gamping saven sasi Sapar, ora kalilan ngakeh-akehaké rarenggan, lia perloené kang djeneng slametan, lan demang kalilan njoewoen toeloengan poelisi ndjaga lakoéné slametan mahoe.

De demang moet er voor zorgen dat de benoodigdheden voor het jaarlijksche feest in de maand Sapar voor 's Vorsten's kalkgebergte binnen de perken blijven en hij mag geen verfraaiingen aanbrengen, die voor het feest niet strikt noodig zijn; voor de bewaking van de slametan kan hij de hulp van de politie inroepen.

Niet alleen blijkt uit dit artikel de officieele erkenning van het jaarlijksche

bezweringsfeest, merkwaardig is ook het overheidsverbod om van de slametan een uitgebreid feest te maken, waarin wellicht de eigenlijke slametan op den duur te loorzou gaan. Toch schijnen wel eer de feesten nog heel wat groter te zijn geweest dan wat er nu van overgebleven is. In Juni 1896 werd bij aparte pranatan de dienstplichtigheid der bevolking op den dag der Slametan geregeld.

Op een der Vrijdagen tusschen den 10den en 20sten der maand Sapar, wordt de slametan door den panewoe, die thans den demang vervangt, op 's rijks kosten gegeven. Ten zijnen huize worden de draagbakken met de offergaven opgesteld en zij vertrekken om half 5 's middags vandaar uit.

In de grootste der kalkbergjes (Goenoeng gedé) zijn twee grotten, waaruit nog geregeld kalk gewonnen wordt; daar dichtbij is de kalkheuvel waarop de overblijfselen zichtbaar zijn van de pasang-grahan, door den eersten Sultan van Jogja bewoond in $\pm$ 1755 toen de kraton ter hoofdplaats gebouwd werd (goenoeng Tlaga) en ten Westen daarvan is de heuvel Ambar Ketawang met een diepe grot. De beide laatste plaatsen zijn heilig (angker), men mag daar geen kalk meer weghalen. Voor die twee heilige heuvels en voor de beide grotten in de Goenoeng Gede worden de offergaven bestemd. Voor elke plaats zijn twee kalkgravers (toekang djoegil) aangewezen, die op den dag van de slametan van den panewoe een speciale uitrusting („monteer-ring") krijgen, bestaande in een donkere hoofddoek (oedeng woeloeng), een oranje baadje met halve mouwen (klambi kotang djingga) en witte broek (katok poetih). Er zijn in het geheel tien zulke toekangs; twee van hen begeleiden de straks te noemen, voor de toekangs bestemde, offergaven. Voor elk der vier bovengenoemde plaatsen wordt een draagstoel (djoli) gereed gemaakt, waarin een van meel (glepoeng beras) vervaardigd bruidspaar geplaatst wordt. Twee poppen van ongeveer 40 c.M. lengte wier gezichten als die van een bruidspaar geverfd zijn (dipahessi) met bloempjes op hun hoofd,

om de schouders een roode zakdoek en als kain weer de blauwe doek „bangoen tolak". De poppen zijn hol en van binnen met vloeibare suiker (djoeroeh) gevuld. Zij worden bekakak genoemd. Een paar van hen zit in elk der vier draagstoelen en aan hun voeten zijn de verschillende ingrediënten der slametan uitgestald; dat zijn in elke draagstoel: twee levende kippen; vier soorten zoo uit de koekoesan gevormde rijstschotels nl. toempeng woedoek, toempeng robjong, toempeng megana en toempeng wadjangan, een gekookt ei, een lombok; verschillende vruchten (toekon pasar); zeven soorten rijste-pap (djenang); een flesch jenever; een flesch klapperolie; een bakje klapperolie, waarin een brandend pitje (tjloepak); een kruik drinkwater; rauw karbouwen-vleesch een streng garen, een stukje dunne puntige bamboe van het spinnewiel, waarom zich bij het spinnen het garen windt (kisi), met eenig garen; een kemiri noot; een stukje schildpad; geroosterde en gekookte kip, een rauw ei, 2 degan en één klapper, voorts lange, van jonge klapperbladeren gevlochten schoteltjes (pandjang ilang) met rijst (golong) geroosterde kip en woedoek.

Voorop de draagstoel steken twee suikerriet-stengels en gagarmajang (pinangbloemen).

Naast de vier ingerichte draagstoelen voor de 4 paar bekakak met hun sadjen-sadjen, is er een groote achthoekige draagstoel waarin geen bekakak zitten, doch waarin zich dezelfde sadjen bevinden als in de andere draagstoelen. Er zijn alleen meer en grootere rijstschotels. De inhoud van deze draagbaar is speciaal bestemd voor de 10 toekangs, die de spijzen bij 't uiteengaan der stoet verdeelen. Eindelijk staat nog een gewone etensdraagkist (djodang) gereed, gevuld met rijstschotels (ambeng sekoel woedoek) en pisang, ten einde aan degenen, die den stoet al biddende begeleiden te worden uitgereikt.

Van den om half vijf vertrekkenden stoet vormen die bidders (santri slawatan) de spits. Halfzingende zeggen zij voortdurend de gewone gebeden op.

Op hen volgt hun etensdraagkist en daarachter een open trommel. waarin een komfoor met brandende wierook. Daarachter weer de achthoekige draagbaar met de spijsen voor de toekomst, door twee van hen begeleid. Achter die draagstoel aan komt de bij hen behorende rejok, verkleede mannen met dieren-maskers en dan volgen de vier djoli met de bruidsparen en offergaven elk eveneens geflankeerd door gendroewo, dan wel djatilan of powa-powa (Amerikan!) Eindelijk de panewoe te paard in officieel kostuum; de pajong wordt hem boven het hoofd gehouden en de andere teekenen zijner waardigheid (spuw vaas, 2 lansen en een matje) dragen zijn lieden hem na. Met plechtigen stap trekt deze heele stoet, gevolgd en omstuwd door drommen desamenschen, om de kalkheuvels heen langs de zoo juist genoemde grotten. Na de ommetocht ontbindt zij zich en begeven de acht toekomstigen zich twee aan twee met hun bekakak naar de onder hun bescherming staande grot. Het bruidspaar wordt uit de draagstoel genomen, zoo diep mogelijk de grot ingebracht, onthoofd, en het uitstroomende bloed (de vloeibare suiker) in de grot rondgesprenkeld. Ondertusschen zijn door het meeloopende volk de sadjen al weg gegrist, en ook de lijken van de bekakak vallen ten deel aan wien er het eerst bij is.

Het brengen van het offer is daarmee afgelopen en men keert van het kalkgebergte terug, terwijl ook de drie dalangs die onder een dak van stroo op drie verschillende plaatsen van 12 uur tot 5 uur 'smiddags een wajang koelit voorstelling gaven, opbreken. Ze zijn voor deze plechtigheid niet aan een bepaalde lakon gebonden, doch kiezen die zelf uit. De toekomstigen hebben 's avonds een tajoeban-feest bij den panewoe, en den volgende avond verzamelen zich de santri slawatan nog eens bij hem om heil af te smeeken voor de kalkdelfers.

De offers bij de verschillende grotten worden volgens de huidige voorstelling aan de danjang der plaats gebracht. Van de westelijke grot der Goenoeng gedé zijn dat kjahi en njahi Wirasoeta. Deze

waren weleer stervelingen en behoorden tot, of waren de eerste kalkdelfers en de stichters van de desa Gamping. Men vertelt van hen dat ze door een instortende kalkrots van de buitenwereld werden afgesloten en zoo in geesten zijn overgegaan. Voor deze transformatie konden zij met hun kinderen nog wel spreken. Zij riepen hen allen nabij de plaats waar ze waren ingesloten en verdeelden onder hen hun nalatenschap. Alleen de duiven vroegen ze zelf op, en nog kan men in 't schemeruur plotseling langs de grillige toppen der kalkheuvels de tot geest geworden duiven in snelle vlucht hooren voorbijsuizen.

De oostelijke grot strekt tot woonplaats van vier knapen, bagoes Gombak, bagoes Koentjoeng, bagoes Koetjir en bagoes Besoer. Meer dan hun namen reeds zeggen kon men mij over hen niet vertellen. Evenmin was er iemand die de verhalen doen kon over njahi Ambar Sari die in de grot van de heuvel Ambar Ketawang woont of van Raden Mangkoedjaja die de Goenoeng Tlaga beheerscht. Hun worden niettemin jaarlijks even trouw de offergaven aangeboden.

Nadat het bovenstaande was aangetekend, kreeg ik door bemiddeling van Raden Toemenggoeng Djajadipoera gelegenheid het opzetten van de vrouwelijke goenoengan, de spijsbergen die ter gelegenheid van de Garebeg Moeloed door den Vorst aan zijn ambtenaren worden geschonken, bij te wonen. De bij de Garebeg Besar en Moeloed naar de moskee gedragen en daarna verdeelde goenoengan zijn onderscheiden in vrouwelijke en mannelijke; bij de Garebeg Poeasa worden alleen mannelijke goenoengan geschonken. Ter gelegenheid van het uit den vorm doen van de rijst voor de vrouwelijke goenoengan, wordt een slametan gegeven, waarvan de ingrediënten ongeveer gelijk zijn aan de boven opgesomde. Vooral echter is vermelding dier plechtigheid in verband met de beschreven feesten van belang, omdat het geloof aan de directe werking van de sadjen hierbij des te duidelijker uitkomt. Van een danjang

of geest aan wien die offergaven worden aangeboden en die dan in zijn of haar macht zou hebben slechte gevolgen af te wenden of goede te voorschijn te roepen, wordt ten deze geen gewag gemaakt.

Nadat een afgezant van den Vorst, aan wien te voren bericht was, dat alles gereed stond, is komen zeggen, dat de Sultan vergunning gaf met het opmaken der goenoengan te beginnen, wordt op een houten plank ter grootte van een wagenrad de gevlochten vorm van de met suiker en klapper gekookte rijst omgedraaid: tegelijkertijd beginnen twee mannen met den rijststamper in een gereedstaand rijstblok rythmisch te stampen, op een bepaalden deun, de gending gobjog. Dit stampen, kédjog genaamd, mag niet ophouden voordat de eerste werkzaamheden aan de goenoengan voltooid zijn.

Onder het aanhoudend geluid van deze muziek lichten de mantri ngarep den vorm van de rijst af en stellen om de hoge ronde rijstekoek een aantal lange bamboelatten, die stevig met vezel omwonden en zoo vastgebonden worden; daarna wordt het op een lange bamboestaak opgemaakte bovenstuk (de kepala) er op gezet. Zoodra dit klaar is werpt een vrouw boreh en sawanan tegen de nu als in een kooi gesloten rijstekoek en tooien twee andere vrouwen het ronde torentje van bamboelatten met een kain (sindjang polos) en daarboven een sléndang bangoen tolak tepen, alweer de blauwe doek, met wit middenstuk en van gouden randjes voorzien. De eerste werkzaamheden zijn daarmee afgeloopen en het kedjog houdt op. Alle zes vrouwelijke goenoengan wor-

den op deze wijze behandeld. Aan weerszijden van de plaats waar de aankleding geschiedt, staan tafels met de volgende offergaven:

een levende kip; zeven soorten rijstepap; een mandje vruchten (toekon pasar); een kruik water; een mandje met beras; een rauw ei en een kloewak (een vrucht); pisang ajoe en soeroeh ajoe; vele rijst-schotels als toempeng goendoel, toempeng robjong, geboeli, ambeng madjemoeck, golong, asrep asrepan (adem ademan); poenar, rasoelan, en eindelijk, evenals te Gamping een klein aarden lampje met olie waarin een brandend pitje (tjloepak).

De bij al deze gelegenheden gebezigde kain bangoen tolak, de blauwe doek met wit middenstuk, soms in den vorm van hoofddoek of sléndang met gouden randjes, en dan tepen genoemd, wordt zooals de naam reeds aanduidt (of omdat de naam het aanduidt?) als een werkzaam middel beschouwd tot 't afweren van ongelukken (nolak bilahi). Zoo'n doek wordt b.v. ook bij de oprichting van een pendapa gelegd op de 4 hoofdpilaren (saka goeroe), en blijven daar liggen tot ze vergaan zijn. Voorts dragen b.v. zoons van aanzienlijke Javanen bij hun besnijdenis de hoofddoek bangoen tolak tepen evenals de bovengenoemde kain polos (een met gouddraad doorweven gekleurde doek), welke beide kleedingsstukken bovendien dikwijls door bruidsparen gebruikt worden.

Van de bekende jaarlijksche offers aan Njahi Lara Kidoel, de berg Merapi enz. (laboehan) maken die zelfde kleeren ook een vast onderdeel uit; in 't dagelijksch leven worden ze zelden of nooit gedragen.

AANTEKENINGEN BETREFFENDE ENKELE INDONESISCHE MUZIEKINSTRUMENTEN

door

J. S. BRANDTS BUYS.

I De Balische Bamboegambang.

In de „Notulen Bataviaasch Gen.” dl LVII 1919 staat op blz. 191 v.v. als Bijlage IX een nota van den heer P.V. van Stein Callenfels, betreffende een door hem op Bali aangetroffen muziekinstrument.

De schrijver verwijst naar de basreliefserie aan het pendapaterras te Panataran; er komt daarop een scene voor, „waarbij een man met „kluizenaarshaartooi” en een jong meisje bezig zijn met het bespelen van een muziekinstrument”.

Dit tafereel zou volgens den hr. C. „behooren tot een verhaal of verhalenreeks, die de „oer-Pandji” moet zijn”.

Men kan het hoofdstuk of de episode vinden op de foto's K.b. 322, en 321 (?) van den Oudheidkundigen Dienst, (in dit Djawa-nummer gereproduceerd).

Op 322, rechts, zitten inderdaad de twee genoemde personen tegenover elkander met ieder een exemplaar van het bedoelde instrument voor zich, (de instrumenten raken elkander over de geheele lengte aan), en spelen ijverig.

De groep wordt in zijn geheel gezien van opzij, feitelijk dus op den korten kant der instrumenten, maar deze laatste zijn opgeklapt in het vlak van de tekening; men ziet ze recht van boven, of tenminste in sterke vogelperspectief, zoodat de details goed zijn te onderscheiden.

De lezer weet, dat de muziek in een kwaden reuk staat bij theologen van zeer verschillende confessie. Ze hebben geen ongelijk. Muziek is een amoureuze materie. Erger is het getweeën lezen van een liefdesroman. Maar dadelijk daarna komt het met-zijn-tweeën-musi-ceeren.

Zeer zeker kan zij, de muziek, ook de meest respectabele en legale verbintenis-

sen stichten. Ik moet nog lachen, wanneer ik denk aan den Utrechtschen componist Wagenaar, en hoe glunder hij de huwelijken kon optellen, die het gevolg waren van zijn parodische opera, „De Doge van Venetie”, van het gezamenlijke repe-teeren door de dillettant zangers en zangeressen. Hij leek dan een goedig, tam soort Pan, natuur- en vruchtbaarheids-god.

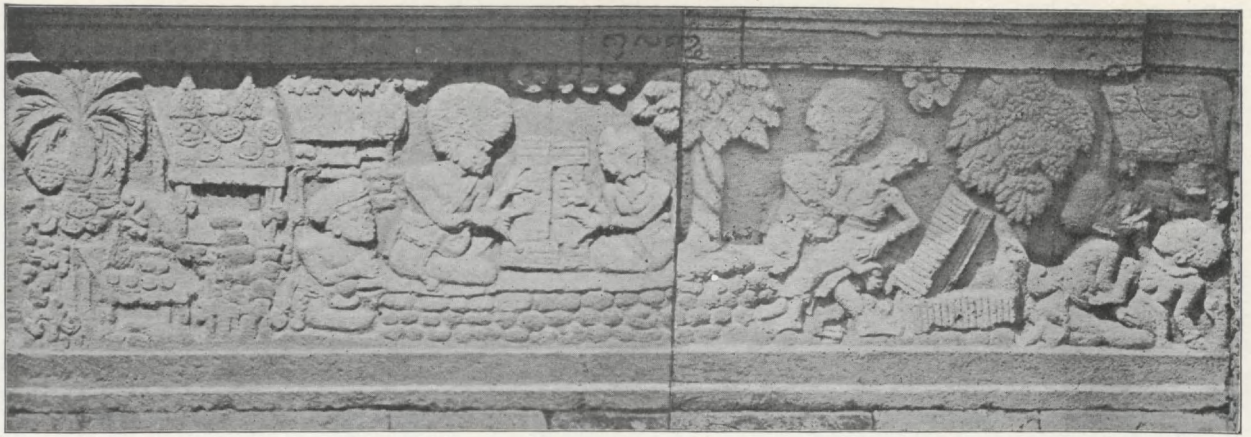
Maar d i t paar Ik zou wel willen weten wat ze spelen. Vermoedelijk geen begrafenismuziek. (De hr. St. C. vermeldt van de Balische instrumenten, dat die tegenwoordig alleen bespeeld worden bij lijkverbrandingen. Met wijzen ontleend aan de Malat, de Balische Pandjiroman).

In ieder geval, de gevolgen wachten niet: Op 321 (?), midden, zijn de twee in een hevige stoeipartij geraakt, en de instrumenten zijn omgerold, het eene scheefovereind tegen een boom, het andere op zijn langen kant.

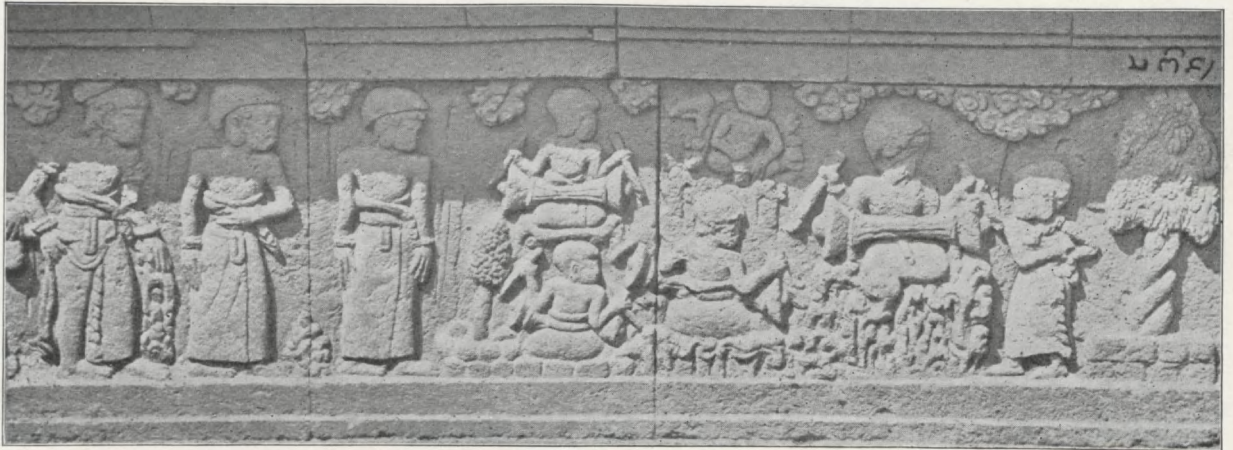
Rechts op de zelfde foto gaat de flirt dan erg ver. En ze schijnt niet eens op zijn handtastelijke minzaamheden gesteld.

Keeren we liever terug tot het eerste tafereel. We zien dan, dat ieder der twee personen in iedere hand „twee slag-hamertjes” heeft, (zooals de heer C. schrijft), of liever één „dubbelen hamer”, (gelijk hij nader preciseert). Wij willen liever over „slagstokken” spreken, daar de koppen niet hamervormig, maar rond blijken. ¹⁾

1) Een ander curieus Balisch instrument, welks naam mij niet bekend is, maar dat ik te Solo zag gebruiken in de gamelan van Goesti Bagoes, heeft op één onderstel, een enkelen bonangketel en drie saronklingstaven, welke laatste alle drie den zelfden toon geven, (herinner ik het mij goed, dan scheelde hij ongeveer een heelen toon met dien van den ketel). Die staven werden alle drie tegelijk aangeslagen

„Bamboegambang”. Relief van Panataran.

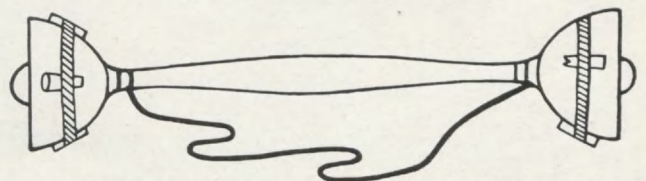
„Rejong” (?). Relief van Panataran.

„Rejong” (?). Tj. Ngrimbi.

„Bamboegambang” op Bali.

„Rejong” van Bali.

De twee stokken in één hand, zijn blijkbaar verbonden, samengebonden. De speler houdt, gelijk men op het relief duidelijk ziet, de middelste drie vingers tusschen, in, den gaffel, en duimen pinkrechts en links er buiten. (Sommige Baliërs op de kleine foto naar de werkelijkheid, schijnen de heele vork echter te klemmen tusschen duim en tweede vinger; of wel tusschen tweede en derde vinger.)

Van het Balische, levende, instrument schrijft de heer C., dat de vorken niet even wijd zijn, de afstand tusschen de slagkoppen ongelijk.

De nauwste vork „omvat vier toetsen”, (d. w. z. raakt b. v. tegelijk de 1ste en de 4de), de wijdste vijf. Die van vier worden in de linkerhand gehouden, die van vijf rechts.

Vergelijken we met deze opgave de reliëfs, dan vinden we ze er vrij duidelijk door bevestigd. De vork in de rechterhand van den man is duidelijk wijder dan zijn linksche. De eerste reikt van de 9-13de toets, (geteld van links naar rechts, in de positie van den speler), de laatste weifelt tusschen 3-6, en 4-7. Met die der vrouw komt het iets minder mooi uit: rechts 8-12 (a 11), maar links 3-7. Alles bij elkaar toch ruimschoots zooveel documenteele nauwkeurigheid als men van een beeldhouwer mag verwachten.

Om aan te duiden dat bij deze verhouding van de wijdte der slagvorken de toetsen No. 1 en 4, 2 en 5, 3 en 6, — voorts No. 7 en 11, 8 en 12, 9 en 13, 10 en 14 tegelijk worden geraakt, lettert de heer C. ze als volgt:

a, b, c, a, b, c, d, e, f, g, d, e, f, g,

Bij navrage bleek me, dat deze schrijver met genoemde letters volstrekt géén toonnamen, (absolute toonhoogten, of bepaalde toonverhoudingen, heele en halve tonen), bedoelde, en ook met de stellen a-a, b-b, etc. niet een bepaald interval, b. v. octaaf, doch alleen in het algemeen een relatie.

met een eigenaardigen slagstok. De speler hield het onder eind, den steel in de hand, doch verderop splitste of vertakte hij zich in drieën, terwijl elke tak een hamervormigen kop droeg, welke drie hamerkoppen evenwijdig naast elkander liggen.

Zijn nota bevatte voorts niets over de lengte der toetsen, terwijl de door hem gereproduceerde foto alleen door de schaduwen der toetsen een vermoeden ontrent hun relatieve lengten veroorlooft.

Het ontbreken der Inlandsche toonnamen, maakte het voorts moeilijk, te gissen, of de corresponderende, tegelijk aangeslagen toetsen, als octaven (of primen), dan wel als een ander interval dienen te worden opgevat.

De heer van Stein Callenfels had de goedheid, bij een later bezoek aan Bali nog nadere gegevens te verzamelen en aan mij te verstrekken.

Men zal bemerken, dat ze weer goed kloppen met hetgeen de reliëfs te zien geven.

Deze vertoonen, — het duidelijkst mischien op het instrument tegen den boom, maar ook op de overige goed herkenbaar, — telkens drie groepen van toetsen.

En wel eerst, links, 3 korte toetsen, dan middenin 9, die tamelijk lang beginnen, maar naar rechts toe aldoor kleiner worden; dan rechts 2 lange.

Men vergelijke dit met onderstaande tabel, waarin de toonnamen zijn opgenomen, en de toetslengten in millimeters, zooals ze gemeten zijn aan vier dezer gambang's die tezamen werden gespeeld.

1. Dong tjilik	467	512	422	325
2. Ding	478	513	420	323
3. Dong gde	460	511	411	323
4. Dong tjilik	688	745	579	511
5. Ding	689	735	573	522
6. Dong gde	695	725	569	512
7. Dang gde	653	724	550	497
8. Deng	647	702	557	489
9. Doeng	530	626	454	390
10. Dang tjilik	516	634	445	383
11. Dang gde	424	500	387	302
12. Deng	425	500	374	303
13. Doeng	740	841	643	576
14. Dang tjilik	733	842	632	569

Deze lijst leert verschillende dingen: 1e dat aan het levende Balische instrument de zelfde drie groepen van

toetsen zijn op te merken als aan het doode Javaansche;

2e dat in elk dier drie, over het algemeen, het duidelijkst in de lange middelgroep, de toetsen van links naar rechts korter worden.

3e dat de, op de reliëfs en in werkelijkheid met één slag geraakte toetsen, gerekend naar de Balische, telkens den zelfden naam hebben.

Dit laatste maakt het niet absoluut zeker, maar wel zeer waarschijnlijk, dat de twee tonen van zulk een stel elkan- ders octaaf zijn.

De tonen, die in octaaf-verhouding staan, recht boven elkaar plaatsende, krijgen we het volgend toonsysteem voor dit instrument:

dong	Ding	DONG	DANG	Deng			
dong	Ding	DONG	DANG	Deng	Doeng	dang	
					Doeng	dang	
1	2	3	11	12			
4	5	6	7	8	9	10	
					13	14	

Waarschijnlijk beteekent de reeks van zeven tonen, gegeven door de toetsen 4-10, het volledige Balische pelogoctaaf. Men zou dit ook kunnen rekenen van den diepsten toon van het instrument af, de diepe doeng, maar krijgt dan geen regelmatig doorlopende toetsenreeks (13, 14, 4-8) en evenmin wanneer men rekent van den hoogsten toon, deng af, (12, 11, 3-10, 9). Een andere reeks van naastelkan- der liggende toetsen geeft steeds een breuk of sprong in de toonreeks; ook de schijnbaar geleidelijke opeenvolging 6-12 b.v.; (waarschijnlijk een sprong tusschen 10 en 11).

Zoo zal de toetsenrij 4-10 te beschou- wen zijn als de eigenlijke omvang van het instrument waarbinnen de melodieën be- wegen, met octaafverdubbeling deels naar boven deels naar beneden.

In het bovenstaande schematje zijn de toonnamen die tweemaal in een octaaf ge- bruikt worden, en wel als „groot” (gde) en als „klein” (tjirik of tjilik), door ka- pitale, resp. kleine letters onderschei- den; (de maar éénmaal gebruikte alleen maar beginhoofdletter).

De volledige volgorde der tonen van het Balische octaaf stond niet vast.

Brandes, (Not. Batav. G. XXXVII.

1899), rangschikt de hem bekende 7 toon- namen en teekens aldus:

dang Ding Doeng Deng dong
DANG DONG,

maar heeft blijkbaar geen bedoeling van muzikale ordening (of octaafverband).

Land, (Feestbundel Veth 1894), geeft toonnamen en onderzoekt instrumenten, hem verschaft door Udo de Haas; zie tabel hier onder.

Snelleman, (Encycl. v. 1918) zal zijn toonoepenvolging vermoedelijk heb- ben ontleend aan Land, en vervolledigd door een (waarschijnlijk onjuiste) gis- sing.

Voorts beschik ik nog over een opgave der toon- of toetsnamen van een instru- ment, een soort van saron, dat (zooals ook de hr. v. St. C. vermeldt), tegelijk met de „bamboegambangs” pleegt te worden gespeeld. Deze laatste opgaven zijn me verstrekt door den heer Gedi- king, die samen met den heer de Kat Angelino op Bali een en ander aantee- kende over de muziek.

I naar v.St.C.	II Gdk.	III Lnd.	IV Sn.
		Ndoeng (gis) Ndang (a)	
Dong tjilik	(Dongtjenik)		
Ding	Ding gedeh	Nding (b)	
Dong gde	Dong gedeh	Ndong (dis)	kl. Dong
Dang gde	Dang gedeh		gr. Dong
Deng	Deng gedeh	Ndeng (e)	Deng
Doeng	Doenggedeh	Ndoeng (gis)	Doeng
Dang tjilik	Dangtjenik (Dongtjenik)	Ndang (a)	kl. Dang
		etc.	gr. Dang Ding

I en II kloppen wat de volgorde be- treft volkomen goed.

Voor het saronachtige instrument van II geeft de heer Gediking als eigen- lijke Balische naam op: „tjoering,” terwijl de heer Callenfels over „gangsā” spreekt.

Dit heeft ook een eigenaardige rang- schikking zijner toetsen. De éérste, meest linksche staaf is de kortste van alle; de tweede de grootste; van 2-7 worden ze geregeld kleiner.

De eerste toets volgt muzikaal dus eigenlijk op de 7de, waarom ik hem daar, tusschen haakjes, herplaatste. Op die tjoering blijken dus de twee „klein” genoemde tonen inderdaad de kleinste toetsen te zijn, zoodat het eengoeden zin heeft, dat alle overige ook met de niet-tweemaal-voorkomende namen, hier, te genover die twee „groot” heeten.

Eigenaardig, en voorloopig nog onverklaarbaar is, dat de twee typische „groote” tonen elkander opvolgen als dong en dang; maar de twee kleine als dang en dong.

IV schijnt onvoldoende gefundeerd. Buitendien is het niet duidelijk, waarom Snelleman zijn „bijtonen” juist „groot” noemt, en die groote tonen hooger legt dan de kleine.

III is gemeten aan een Balische gender, met totaal 13 toetsen, vijf in ieder onverkort octaaf, en ook aan „vijf houten staafjes” (van een Bal. gambang kajoe?) De reeks geeft blijkbaar een vijftonigen vorm van het zeventonige Pelog, vergelijkbaar met die welke ook op Javaansche genders en gambangs voorkomt. (Land vergelijkt zijn reeks met Jav.: bem, goeloe, dodo, limo, nem (etc.))

Het stelsel van vijf namen doet echter aan een oorspronkelijk pentatonisch stelsel denken, en is dus misschien op Java aanvankelijk in gebruik geweest voor Salendro, en pas later door de onderscheiding van een groote en kleine dong en dang pasklaar gemaakt voor het heptatonische pelog.

Eigenaardig is nog dat de plaatsen waar in III, vergeleken bij II, een toonnaam ontbreekt: kleine dong, tusschen (kl) dang en ding, (groote) dang, tusschen (gr) dong en deng, niet samen vallen met de feitelijke gapingen, de groote-tertsintervallen van III.

Er ware een toon in te lasschen niet tusschen b en dis, en e en gis, maar tusschen dis en e, en a en b.

In het eerste geval dus zelfs in een halvetoonsinterval.

Dit laatste ware tenminste vermeden, indien men de reeks II mocht lezen als:

II. ding, gr. dang, gr. dong, deng, doeng, kl. dang, kl. dong,
III. b, — dis, e, gis, a, —

Hierdoor ware tevens de onregelmatigheid in de onderlinge ligging van de dongs en de dongs hersteld. Maar de omzetting schijnt toch niet veroorloofd daar ook I, (uit een van II denklijk onafhankelijke bron), zich er tegen verzet.

Plausibeler is, dat in het volledige pelog van I en II eenerzijds, en anderzijds in het onvolledige van III, (salendro heet op Bali te ontbreken), de tonen niet de zelfde vaste namen hebben, doch dat de beide gevallen, onafhankelijk, zij het ook hoofdzakelijk naar een zelfde volgorde, de toonnamen gebruiken als middel van rangschikking.

(Gr.) dong — deng, en ook andere gelijknamige intervallen, behoeven dan in II en III niet een zelfden, even grooten afstand te beduiden.

Vgl. Prof. v. Hornbostel, (1919 in het "Arch. f. Musikwissenschaft" I. pg. 477, 478): „Aus den Nahmen, Buchstaben und Ziffern fuer Saiten, Griffe, Floetenloecher, (toetsen), koennen nur Zeichen fuer Leiterstufen werden, deren Entfernung von den Nachbarn mit der Stimmung des Instruments sich aendert”.

Van Stein Callenfels teekent aan, dat de melodieën van zijn bamboegambangs op schrift worden vastgelegd „door middel van de bekende, indertijd reeds door Dr. Brandes besproken teekens”.

Inderdaad is het waarschijnlijk, dat deze stukken, bestemd voor instrumenten met een volledig pelog-octaaf, genoteerd zijn in het 7-teekenige toonschrift, door Brandes gepubliceerd.

Doch eigenaardig genoeg, schijnt er een tweede Balisch toonschrift te bestaan, waar Brandes blijkbaar geen exemplen van heeft gezien. Tenminste v.H. schrijft (op gezag van O. D. Tauern „Balinesische Melodiën in Originalnotation” M.s., dat echter mogelijk intuschen wel ergens is verschenen): „Auf Bali werden heute noch saemtliche elf Toene (5 + 5 + 1 sluittoon) einer fuenfstufigen Leiter, die zwei Oktaven umfaengt, verschieden notiert”. Dit schrift, dat niet de identiteit van tonen, die een octaaf verschillen, door gelijkheid van teekens kenmerkt, heeft dus, zooals v.H. aan het analoge Grieksche geval demon-

streert, een zuiver instrumentaal karakter, en vertegenwoordigt daarom een oud type.

Maar de groote kans, dat de pentatonische en de heptatonischemelodieën bij de Baliërs ieder een eigen toonschrift hebben, maakt het des te waarschijnlijker dat intervallen, genoemd door de zelfde toonnamen, doch behoorende tot onderscheiden stelsels, niet even groot behoeven te zijn.

Over het orkestje met de bamboegambangs mag nog genoteerd worden, dat steeds vier spelers van zulke instrumenten schijnen samen te werken met één gangsa- (tjoering-) speler, die (gewoonlijk?) de leider van het geheel is, (de djoeroe gending — kapala lagoe, G.)

Bij de meest typische opstelling moet deze laatste in het midden zitten, en links en rechts van hem de gambangspelers, telkens twee op een lijn naast elkaar, hun instrumenten loodrecht op het zijne gericht, en het eene stel het andere recht aanziende.

De foto bij v. St. C. vertoont niet deze positie. Wat men er wel op kan waarnemen is, dat de gangsaspeler hamervormige slagstokken gebruikt. Niet is te zien, dat deze muzikant twee tjoering's tegelijk speelt, wat de heer C. in zijn tekst vermeldt.

Dat komt, die twee instrumenten staan achterelkaar, en het achterste is het kleinste. Met elke hand slaat hij er een. En wel, naar nadere opgave van den hr. C., steeds van beide de analoge toetsen tegelijk, dus beide eerste, beide vierde toetsen etc. Daar het eene instrument een goed stuk, (zeg de helft) kleiner is dan het andere, slaat hij dus naar alle waarschijnlijkheid voortdurend octaven.

De gambangspelers slaan niet de twee handen tegelijk neer, doch gebruiken (al naar de eisch der melodie), dan de eene en dan de andere hand, zoodat ook zij niet tweestemmig, doch voortdurend in eenvoudige octaafverdubbeling zullen spelen.

Van de gambangs zijn de bamboestaven zeer onregelmatig gesneden en de randen, uiteinden, niet recht afgewerkt. Men heeft hiervoor kunnen zien, dat van

de vier samenspelende gambangs de overeenkomstige toetsen, en daarmee ook de gemiddelde toetslengten, sterk verschillen.¹⁾ Dit zal gecompenseerd worden door de dikte en b.v. de dichtheid van het materiaal, het bamboe. Maar het is duidelijk, dat dus de instrumenten bij de vervaardiging moeten gestemd worden op het gehoor (eventueel oudere exemplaren navolgende), en niet naar overgeleverde maten.

De onregelmatigheden, ruwheden in de factuur der toetsen zijn veel te groot, om van de toetslengten en verhoudingen tot de overeenkomstige intervallen te kunnen besluiten.

De verschillen moeten al wel zeer duidelijk zijn, om eenige conclusie toe te laten. Op te merken is dan nog, dat niet slechts tusschen toets 10 en 11, waar de toonreeks waarschijnlijk onderbroken is, een duidelijke sprong valt te bespeuren, doch evenzeer tusschen 8 en 9, Deng en Doeng. Op die plaats heeft het onvolledige Pelog van Land inderdaad een gaping: e-gis. Maar het volledige?

De toetsen zijn veel langer dan de bak, het schuitje van het instrument breed is, en ze steken dus ver uit, over de beide zijden daarvan.

Het principe hunner bevestiging is opmerkelijk.

Ze behooren niet tot de groep van melodische slaginstrumenten, waarbij de klankstaven, toetsen, ieder voor zich vastgehouden met een pin-door-een-gat aan de twee uiteinden, liggen op een bak of trog, (zooals in het geval van de gambang gongso, saron en gambang kajoe).

Ze hooren tot de andere categorie, waarbij de klankstaven, onderling verbonden door touwen, koorden, riemen, min of meer zwevend zijn opgehangen.

Daar die klankstaven in verreweg de meeste gevallen uit bamboe bestaan,

1) De heer Gediking teekent over een stel uit Kloengkoeng aan: „twee aan twee gelijk van verschillende grootte.” Dit kan bij betrekkelijk toevallige groottevariëaties even goed voorkomen als de onderlinge verhoudingen der instrumenten bij v. St. C., waar ze alle verschillen en niet goed in 2 groepen zijn in te deelen. (Verhouding der langste toetsen ongeveer 17: 15: 13: 11).

een ouderwetsch materiaal, en overigens alleen de metalen gender tot deze groep hoort, de andere groep echter als regel hout of metaal heeft, mogen we die hangbrug- of ladder-methode voor antieker houden.

Het oudmodische instrument der groep is de bekende Soendasche tjaloeng. Terloops gezegd, is ze ook het eenige instrument, dat genoemd wordt in de geversificeerde, dus allicht zuiverst bewaarde, gedeelten van Pleyte's „Loetoeng-Kasaroen"-tekst:

„Ngoenkoeng tjaloeng troes ka manggoeng, (kabogah parapohatji, tangara dipihoemaän)".

In het proza worden, (behalve „het heilige bekken" kendanganmanik) overigens genoemd de katjapi, (soend. cither), karinding, („maultrommel"), tarawangsa, (soend. viool). De angkloeng ontbreekt; zeker wel toevallig.

De tjaloeng echter heeft géén trog of schuitje onder zijn laddervormige reeks van klankvoortbrengers, die, (tweede eigenaardigheid), uit bamboekokers bestaan ¹⁾ Toch vindt men ook tjaloengs beschreven, wel op de zelfde wijze ingericht, maar die als klankstaven bamboelatten zouden hebben. Het laddereinde, het verst van den speler af, wordt aan een boom of dergelijke vastgemaakt.

De speler zit, om zoo te zeggen, aan de smalle kant van het instrument.

Dit is ook het geval bij een speeltuig, afgebeeld op Boro-Boedoer, en dat gewoonlijk voor een gambang wordt aangezien. R. M. A. Soorjo Poetro schijnt het echter voor een tjaloeng te houden (blijkens een uitlating in zijn Praeadvies voor het Javacongres 1921). Maar bij nadere overweging betwijfel ik toch, of hij daarin gelijk heeft. Het reliëf is onduidelijk en verminkt. Doch zooveel lijkt wel zeker, dat het bedoelde instrument iets als een bak, grobogan heeft. Ook lijkt me in de teekening niet uitgedrukt het doorbuigen, dat een, doortwee koorden tot een ladder geregen of gebonden, en aan beide zijden opgehangen reeks van bamboelatten toch doen moet, tenzij

men er bijzondere voorzieningen tegen treft, waarvan hier niet blijkt.

Het zuiverst is het vrij-zwevende hangbrug-principe bewaard bij enkele Achter-Indische instrumenten, de Cambodjaansche en Siamsche roneats of ranats, bamboexylophonen.

Hierbij hebben de grobogan's de vorm van een schuitje, dat evenveel doorgebogen is als de toetsenketting, die vrijzwevend is opgehangen aan de opstaande eindplankjes van hoofd- en voeteinde. Of, die toetsenhangbrug is zooveel hooger aan die eindplanken vastgemaakt, dat ze de boorden van de bak niet raakt, ook al buigen die minder dan zij.

Een verfijnde wijze om het doorbuigen van de toetsenbrug tegen te gaan, het toetsenvlak plat, en de bovenkant van het raam, rantjakan, recht te houden, toonen de gender's, waar de katoenen draagkoorden telkens na twee toetsen, die „schakels van een breede halsketting" lijken, opgehouden worden door vorkjes, die in de twee bovenzijranden van het raam zijn geplant. Bij de groote, diepe gender-achtige instrumenten telkens na iederen toets.

Het zelfde is bij de oudmodische Balische bamboegambangs veel onvolkomener en op veel primitiever manier bereikt. De draagtouwen, waaraan de toetsen geregen zijn, worden hier eveneens na elke twee of drie toetsen opgebeurd, opgehouden, maar nu door smalle bamboelatten, die dwars over de bak liggen, in de zelfde richting als de toetsen, doch op hun scherpe kant. Ook aan begin en eind van het nogal hobbelige toetsenvlak, is een smal stuk bamboe onder de draagkoorden doorgestoken, en komt in den bovenopkijk naast de eerste en de laatste toets te zien.

Op de reliëfs zijn de twee bedoelde latten ook zichtbaar, en zouden zelfs tot vergissingen, verkeerde telling der toetsen kunnen aanleiding geven.

Ten slotte mag nog vermeld worden, dat een instrument, aan het eigenaardige hier besprokene Balische en oud-Javaansche verwant, blijkens mededeeling van Prof. von Hornbostel, in Afrika voorkomt.

1) Zie voor de balische „grantang" lager.

En voorts, dat volgens opgave van den heer Gediking, de eigenlijk Balische naam van deze bamboegambang is: **tjoengklik**.

II. De Balische „gamelan angkloeng”; cymbalen.

Gelijk men reeds hooger heeft gezien, was ik in de gelegenheid, kennis te nemen van de aantekeningen op Bali gemaakt door den heer Gediking, die geholpen en voorgelicht werd door controleur de Kat Angelino. Een nadere aanvulling daarvan scheen gewenscht; maar daar laatstgenoemde heer door ziekte en verlof verhinderd werd, verdere gegevens te verzamelen, of van de zaak een uitgebreide studie temaken, neem ik de vrijheid aan de voorloopige aantekeningen dankbaar nog een en ander te ontleenen.

Er is daarin herhaaldelijk sprake van een eigenaardig Balisch orkestje, dat „gamelan angkloeng” genoemd wordt. Nu was het voorkomen van de angkloeng op Bali bekend. Vgl. Snelleman Enc. v. N. I. 1918: „De angkloeng als een gewichtig deel van het orkest vinden wij alleen opgenoemd in oudere berichten; (en wel van) het orkest dat de rejogs begeleidt, wanneer zij met hun bamboepaard tusschen de beenen optrekken”.

Hier wordt van de angkloeng gesproken als van een oud of verouderend instrument.

Het zelfde vinden we in de aantekeningen Gediking: Van de drie vermelde „gamelan angkloeng” had het eerste orkestje een stel van 4 van die instrumenten; het tweede slechts 2, (maar „er behooren 4 angkloengs te zijn”, stond er bij aangeteekend); en het derde, ofschoon ook „gamelan angkloeng” geheeten, géén. — „De angkloeng („ook genoemd gerantang”) ontbrak, had vroeger deel uit gemaakt van het ensemble, maar was stuk gegaan, en niet meer aangemaakt, was ook niet geliefd. De oude kapelmeester had de gamelan alleen zonder angkloeng gekend”.

De angkloeng schijnt dus uit dit en-

semble af te sterven, weg te sterven. Hoewel er wel iets onzekers is, speciaal in de laatste mededeeling; daar immers het vroeger wel aanwezig zijn niet bewezen wordt door een ooggetuige. Terwijl de gelijkstelling van angkloeng en „gerantang” de zaak niet verheldert.

Immers Jasper „De Gandroeng-Bali”, 1902, „Tijdschr. B.B.” geeft „grantang” als „gelijkstaande met de Javaansche „gambang kajoe”. Wat nog niet absoluut zou behoeven buiten te sluiten, dat de angkloeng ook zoo zou kunnen heeten; immers de namen van muziekinstrumenten schuiven in den Archipel op de vreemdste wijze door elkaar. („Gerantoeng” moet bij de Bataks zijn „een houtklavier met 5 staafjes” maar „garantong” is bij de Dajaks een stel gongs).

Jaspers nadere bepaling, zijn Balische „grantang” betreffende: „en voorzien van acht holle, gedeeltelijk doorgespouwen bamboe”, is niet duidelijk, enkelzinnig, maar wel interessant.

Niet ondenkbaar ware, dat bedoelde bamboes als resonatoren onder de houten klankstaven staan, (gelijk onder de metalen klankplaten van de Javaansche gender).

Maar waarschijnlijker schijnt me Snellemans opvatting (zie „Encycl.”), dat de klankvoortbrengende lichamen zelf, hier, (evenals bij de Balische „tjoengklik”, of de Soendasche tjaloeng), uit bamboes bestaan. (Vergelijk hierboven I). Doch dan blijft nog de vraag naar de vorm. Zijn ze werkelijk alleen ten deele „doorgespouwen” = gedeeltelijk gespleten, en dat misschien om ze (met pennen??) te kunnen bevestigen op een bak (grobagan)? Of zijn ze wellicht (schuin?) bijgesneden? Vgl. de angkloeng en de tjaloeng, — waar-mee „holle”, koker-vormige klankvoortbrengers in ieder geval toch verwant zouden zijn. 1)

1) Gedurende de correctie maakt men mij nog opmerkzaam op volgende artikels in het Woordenboek van Van der Tuuk:

gerantang — een geleding bamboe op een tlawah geplaatst en als de tingklik bespeeld;

gerantangan — staven bamboe aan een kant gepunt, klaviërgewijze bij de semar pegulingan in gebruik, t geheel opgehangen aan twee vorken hout of bamboe aan weerszijde.

gerantung — zeker muziekinstrument.

Het zal, in verband met de notities Gediking, en met ons onderwerp, de moeite loonen, de heele samenstelling van Jasper's Balische orchestje even na te gaan. (Zijn „2 stel" van ieder der voornaamste instrumenten zal wel 2 stuks beduiden). We vinden dan:

- Jasper, „gamelan gandroeng",
- 2 grantang (vgl. Jav. gambang kajoe), 8 toetsen.
 - 2 gangso (blijkt saron-achtig geconstrueerd), 4 toetsen.
 - 2 gender (dergelijke constructie als de Jav. gender), 4 toetsen.
 - 2 gangsogantoeng (als het vorige instrument, doch lager), 4 toetsen.
 - 2 djoebalah (laagstegender-achtige instrument), 4 toetsen.
 - 2 rejong („staat gelijk met de Javaansche bonang").
 - 1 kempoel (= Javaansche).
 - 1 kendang (= Javaansche).
 - 1 kentjek („wat wij bekkens zouden noemen en heet zoo naar het geluid").
- (Jasper heeft in zijn tekst vlak voor de beschrijving van dit orchestje over angkloengs gesproken, die blijkbaar ook aanwezig waren op het terrein van de tentoonstelling te Bondowoso, doch niet als deel van deze gamelan).

Gediking „gamelan angkloeng" te Sidan:

- 0 gerantang (thans afwezig, vroeger angkloeng? of gambang kajoe?).
- 4 kantilan („4 kleine gambang", de bedoeling is: 4 kleine toetsslaginstrumenten. De toetsen blijken van brons. Misschien saron-karakter en identiek met Jasper's „gangso" Misschien echter met zijn „gender", 4 toetsen.

- 4 (?) reon (zie lager).
- 2 gendang
- 2 kelentengan „kleinere cymbalen", met de volgende samen „door 4 man bespeeld juist de 4 tonen der gambang's").
- 2 keritjik („grootere cymbalen").

Gediking „gamelan angkloeng" te Manikhadji:

- 4 angkloeng
- 9 proenggoe (= gangsa = bronzen gambang's, toetsslaginstrumenten, denkelijk in verschillende grootten en van saron- of van gender-karakter, dan wel beide). 4 toetsen.
- 2 (?) kelentengan (vermoedelijk = rejong, zie lager).

- 2 gendang
- 3 keritjiks
- 4 tjengtjengs

Gediking „gamelan angkloeng" te Tegalbasah.

- 2 angkloeng
- 4 ganso (?) („4 kleine gambang van proenggoe, gongso, bespeeld met elk een panggoel, slaghamertje"), 4 toetsen.
- 4 (?) kelentengan (vermoedelijk = rejong, zie later.)
- 1 kempoel (?) („kleine gong").
- 1 keritjik
- 2 tjengtjengan („grootere cymbalen").

Blijkens een notitie (G), betreffende de g.a. te Tegalbasah, wordt ze gebruikt alleen bij lijkverbranding; over die te Sidan staat genoteerd, dat ze wordt „gebruikt bij de aben (lijkverbranding), de rora's (12e dag, feest van het wegwerpen van de asch), dus in verband met de pitriajatna (zielen-der-afgestorvenen-vereering)".

Doch feitelijk blijken deze „angkloeng-gamelans" ondanks hun sacrale bestemming, in wezen identiek met de wereldsche „gamelan gandroeng", die danseressen of dansjongetjes begeleidt.

Hun voornaamste kenmerk is het waarschijnlijk primitieve, althans oude, melodische stelsel met maar vier tonen, (bij Jasper's „grantang" uitgebreid over twee octaven). Ik meen dat gamelanvormen met deze zelfde eigenaardigheid ook op Java voorkomen.

De bedoelde Balische hebben (of hadden) een element met een geluidsbron van bamboe, (hetzij angkloeng, hetzij „grantang"). Verder een groep bronzen toetsslaginstrumenten van gender- of saron-type. Eventueel kendang en kempoel. Een of meer cymbaalachtige instrumenten. Voorts stellen „rejong", resp. een daarmee gelijkstaand, of dit vervangend instrument.

De namen der cymbaalachtige instrumenten toonen aanmerkelijke verwarringen of verschuivingen.

Trouwens ook bij de Westersche muziekinstrumenten komen deze voor. Het oorspronkelijk Grieksche woord „kumbalon" (bekertje, bekkentje) zelf, beduidt wel over het algemeen „metalen bekken dat tegen een ander geslagen wordt om een schellen klank te veroorzaken", aldus bij Romeinen, Franschen en Engelschen. Maar bij uitbreiding gaat het in de M. E. ook een klein klokkenspel beduiden en daarna, een snareninstrument; eerst met uit de hand geslagen, gehamerde snaren, maar vervolgens, in nieuweren tijd, voorzien van door middel van toetsen getokkelde snaren: „clavicembalo" of eenvoudig „cembalo", (Italiaansch).

Om een instrument aan te duiden, overeenstemmende met de antieke cymbalen, spreken we thans van bekkens, (Holl., Duitsch, vgl. Italiaansch „piatti" of „cinelli").

Zie hierboven Jasper bij „kentjek".

Maar ongelukkig zijn we, (ingevolge een verkeerd initiatief van Groneman?), ook van de schotelvormige gong, en kempoel, en eveneens van de ketelvormige kenong en ketoek gaan spreken als van „slagbekkens", hoewel ze elk voor zich met een taboeh worden geslagen, en niet als paren tegen elkaar. Welke laatste begrippen voor ons gevoel in den

instrumentennaam „bekkens" liggen opgesloten. ¹⁾

Zelfs ziet men de „kemanak", ook elk voor zich met een stok geslagen, en absoluut niet gevormd als een bekken of schaal, thans aangeduid worden als „slagbekken".

De verschuivingen bij de namen der in Indonesië voorkomende cymbaalachtige instrumenten, zullen bevorderd worden doordat ze veelal klanknabootsend gevormd schijnen, en zulk een onomatopée, indien ze past op het ééne kletterend geluid, ook voor een ander van verwant karakter niet onjuist zal schijnen.

Jasper beschouwt de naam van zijn Balische bekkens: k e n t j e k als klanknabootsend, en herinnert door zijn nadere omschrijving van het geluid: „een verzameling van rammelende klankjes als van dunne platen metaal tegen elkaar", aan een Javaansch instrument van andere soort, (wij zouden het niet meer tot de cymbalen, doch eer tot de rammelaars, de sistrum's rekenen): de k e t j r e k, twee (ook drie) rammelplankjes of plaatjes, hangend tegen den zijwand van de wajangkist, (bij straatmuzikanten ook aan hungambang kajoe), geschud met de voet.

Constructief zal de kentjek hier overigens allicht niet mee samenhangen. Daar J. zoo uitdrukkelijk van „bekkens" spreekt, zou men willen aannemen, dat bij zijn instrumentinderdaad schotelvormige metaalplaten op elkander worden geslagen. Of dit los uit de hand gebeurt, dan wel van het bekkenpaar (of de bekkenparen) de eene helft op een drager is gefixeerd, blijkt niet (Vgl. de gevallen waarin van onze „bekkens" de eene bevestigd is horizontaal op de groote „Turksche" trom).

1) Niet acceptabel is ook het voorbeeld van Knosp in „Rapport. . . . sur une mission. . . musicale en Indo-Chine". Deze gebruikt voor zekere Annamitische bekkens, — metaal, min-of-meer klok-, beker-vormig, tegenelkander geslagen, — niet den term „cymbales", doch „crotales". Maar hoewel het Grieksche „krotalon" vertaald wordt, niet slechts als „ratel", „klep", doch ook als „schel", of „twee houten, misschien ook metalen, schalen aan een band", dient het woord thans voor houten klappers, castagnetten gereserveerd; op straffe van steeds grooter verwarring.

Is dit laatste het geval dan komt het instrument dicht bij een door Snelleman, („Encycl.", uit welke bron?) beschreven Lomboksche: een houten kat met op de rug 2 koperen bekkens, geslagen met 2 andere bekkens.

De naam wordt niet vermeld. Evenmin is die mij bekend van een Balischen variant, dien ik te Solo zag in de gamelan van Goesti Bagoes: houten, prachtig gestileerde, langsnuitige schildpad; op de rug 8 kleine bekkens, elkander alle aanrakend of met een deel van hun rand bedekkend, geslagen met 2 andere, iets kleinere, bekkens, elk bevestigd aan een (met het bekkenvlak evenwijdige) steel, en dan alle tegelijk rinkelend.

Al de hierboven genoemde instrumenten hebben, met elkander en met de „Europeesche" bekkens de onbepaalde toonhoogte gemeen.

Dit geldt ook voor de Javaansche ketjèr, die bovendien constructief aan de laatstvermelde Balische doet denken. Volgens Groneman immers zijn bij de ketjèr op een niet uitgeholde grobogan 2 vrij vlakke klankschaaltjes of miniatuurschijven bevestigd, die een „toonloos" en „schelrinkelend" geluid geven. Het instrument komt, zelden gebruikt, in sommige péloggamelans voor.

Gr. vermeld niet, of deze schaaftjes worden geslagen met een taboeh, dan wel met beweeglijke wederhelften.

De Javaansche rodjèh behoort eveneens tot deze groep van instrumenten met onbepaalde toonhoogte, althans schrijft Groneman „zij hebben geen toon, maar een onbestemd bekkengeluid", en bestaan uit „een paar lichtgewelfde dunne klankschijven, die gezamenlijk aan een op 't midden der buitenvlakken bevestigd koord om den hals des spelers gehangen, en met een hamervormige taboeh geslagen worden".

Hieruit zou kunnen blijken, dat de Javanen de eigenlijke, normale wijze van tot klinken brengen van cymbalen of bekkens, het tegen elkander slaan, hebben opgegeven, anders dan de Baliërs etc. Want dit om de hals gehangen stel klankschijven, is in de beste positie om op deze „normale" manier te worden

bewerkt, en zal indien thans niet meer, toch oorspronkelijk ook wel zoo zijn gebruikt. Evenals nu nog geschiedt met de juist op de zelfde wijze gedragen bekkens der Boegineezen, („kantjing"?)

Overigens slaan ook wij Westerlingen soms, voor een bijzonder effect, een enkel vrij-zwevend opgehangen bekkens, helft van een normaal paar bekkens, met een slagstok.

Van der Tuuk, „Kawi-Balineesch-Nederl. Woordenboek", stelt echter „rodjeh" gelijk aan „rejong" en omschrijft ze als „twee muziekbekken op een tlawah of voetstuk", waarop blijkens het bovenstaande eer de naam „ketjer" zou passen. Hij kent buitendien in de „kepong-gang" een „muziekinstrument bestaande uit 2 bekkens groter dan (zijn) rejong", (doch misschien niet van het zelfde type)?

Hieronder komen we tot de cymbaalachtige, of door klankkarakter daarmee verwante instrumenten met een bepaalde toonhoogte. Hoewel allicht enkele namen soms worden gebruikt voor een instrument van deze, soms voor een van de vorige groep.

Het verst van de werkelijke cymbalen verwijderd zich dan de reeds vermelde kemanaak, door dr. Groneman en door P. A. Hadiwidjojo pisangvormig genoemd, (op de bolle kant gespleten).

Ze worden geslagen met een lange, cylinderronde taboeh, en in paren gebruikt, (ieder exemplaar met een speler).

Te Djokja stemming: nem en barang (Groneman).

Te Solo penunggul (=bem) en barang (Hadiwidjojo).

Hun toonhoogte is in zoo verre niet volkomen vast, als de toon bij het gebruikelijke afdempen met de duim van de hand die de kemanak vasthoudt circa een halven toon omhoog zweeft. (Gr.)

Ik wilde hier bij aantekenen, dat deze instrumenten ook in Balische gamelans voorkomen. Ik zag er vier stuks, (waarvan ik de stemming niet naging), in meergemelde gamelan van Goesti Bagoes. Hun Balische naam schijnt te zijn

„krinting an". 1) Ze zijn minder fraai bewerkt, minder subtiel van vorm dan de Javaansche, niet zijdelings samengedrukt etc., en ook niet van brons, doch eenvoudig hol cylindervormig, met een steeltje aan een der uiteinden, en een open naad, spleet in de lengte, op de keerzijde; en van ijzer gemaakt.

Resten de verschillende cymbalen uit de notities Gediking.

Deze aantekeningen schijnen twee soorten, formaten(?) daarvan in ieder orkest aan te duiden:

„Gamel. ankl." te Sidan: kelentengan (kleiner), en keritjik (groot).

„Gamel. ankl." te Tegalbasah: keritjik (kleiner), en tjentjengan (groot).

„Gamel. ankl." te Manikhadji: keritjik, en tjentjeng's.

Een zekere tegenspraak schijnt er tusschen Sidan en Tegalbasah, waar de keritjik's resp. als grootste en kleinste staan aangeduid. Mogelijk is er een gradatie in drie formaten, zoodat we van boven naar beneden krijgen:

kelentengan, keritjik, tjentjengan.

Maar misschien is er ook een vergissing betreffende die uit Sidan. Reeds op het oor zou men in het woord „keritjik" de nabootsing willen vinden van een hooger geluid dan hetgeen door „kelenteng" benaderd wordt. Doch hier is mis-schatting licht mogelijk. (Ook de nabootsing „kelontong" voor het bekende kleine slingertrummeltje der Chineesche marskramers lijkt ons rijkelijk diep.) Bovendien komt echter de term „kelentengan" zooals we nog nader zullen zien, (in III), ook voor als synoniem met „rejong" en

beduidt dan waarschijnlijk een tamelijk groot, diep instrument. (Hoewel v.d. Tuuk's „rejong" juist als klein vergeleken bij andere wordt gekarakteriseerd).

We hebben dus wellicht: „keritjik" voor de hoogere, en „kelentengan" = „tjentjengan" voor de lagere cymbalen.

Waar één keer (Sidan) staat aange-teekend, dat de 2 keritjik's plus 2 kelentengan juist de vier tonen van de toetseninstrumenten geven, schijnt het duidelijk, dat ze een vaste toonshoogte hebben.

De notitie betreffende Tegalbasah, waar zoowel achter 1 keritjik als achter 2 tjentjengan aangegeven staat „2 cymbalen", schijnt er op te duiden, dat er steeds van *paar en cymbalensprake* is, (hier in totaal 3 paar, te Manikhadji 7 paar, te Sidan 4 paar), die dan allicht tegen elkander en niet met een taboeh geslagen worden; hoewel deze conclusie natuurlijk volstrekt niet zeker is; o.a. omdat parig geslagen cymbalen eerder een rinkeltoon geven dan een vasten.

Opgemerkt mag nog worden, dat Snelleman („Encycl."), de Balische „tjentjeng" gelijk stelt met Javaansch „ketjer" wat eerder een instrument met onbepaalden toon aanduidt.

Blijven nog te bespreken de instrumenten bij Gediking aangeduid als „reon" (Sidan), doch ook als „kelentengan" (Manikhadji en Tegalbasah). Hiervoor wordt verwezen naar III.

III. De Rèjong (?).

Er komt op de basreliëfserie aan het pendapaterras van Panataran een ander instrument voor, dat, bij mijn weten, kortgeleden nog niet gedetermineerd of weergevonden was.

Photo Kb. 324 van den Oudheidkundigen Dienst vertoont het. Zoo ook een reliëf van Tjandi Ngrimbi (door den zelfden Dienst gefotografeerd).

Op eerstbedoelde afbeelding vindt men temidden van een tafereel, waarvan de beteekenis te gissen, ik bevoegd noch

1) Waarschijnlijk is deze naam, opgegeven door de spelers, ook alweer weinig specifiek. Althans voor de Balische houten veebellen worden mij van andere zijde de volgende vier namen verstrekt: Krintjingan, krontjongan, grimbangan, groemboengan. Ze zijn gerangschikt van klein naar groot, schijnen me het veranderend klankarakter op fijne wijze te verbeelden. (Van den beginklank: k of g, ben ik, zoomin hier als elders zeker.) Voor de Madoeresche houten veebellen teekende ik aan: *tèlkè tèl* (klein), en *tol kotol* (groot).

Bij de groote, bolvormige, metalen veebellen op Madoera, werd mij als naam opgegeven: *kronong*, maar als geluid: „nong kronong".

Dergelijke gedeeltelijke verdubbelingen moeten overigens in het Madoeresch veel voorkomen. De eigenlijke klankschilderende namen zullen dus zijn: *kètèl*, *kotol*, en *kronong*.

instaat hen, een geheel orchestje, welks vier leden het bedoelde speeltuig hanteren. De vijfde figuur te midden van hen, maar veel verder op den achtergrond, schijnt, hoewel in een dergelijke houding zittende, niet tot hen te behoren. (Tenzij hij wellicht kleine cymbalen, bekkentjes, heeft, en daarmee rythmeert? Maar de handen van het figuurtje zijn zeer vervreten).

Het karakter van het instrument, dat de vier spelers op schoot houden, is zonder meer niet duidelijk.

Men kan er in zien een langgerekte, cylindervormige, getailleerde, (flauw „zandloopervormige") trom. Elk der eindvlakken vertoont een stevigen knobbel. Maar dit is geen bewijs tegen het trommelkarakter van het instrument. Immers van veel trommen wordt de stemming, toonhoogte, geregeld door het midden der vellen te voorzien van een laag of massa eener er op gekleefde substantie, (rijststijfsel of dergelijke), en deze „Stimpasta" kan wellicht zijn aangebracht in den vorm van een dikke ronde mop. De rand der trommelvellen zou dan moeten zijn heengedraaid, opgewonden rond een hoepel (van rotan b.v., gelijk dat inderdaad bij trommen veel voorkomt), en de twee hoepels naar elkaar toegehaald worden door (rotan?) trekkoorden, die, de vellen doorborend, deze spannen. De strepen overlans op het tromlichaam, schijnen inderdaad op iets dergelijks te duiden.

Tegen deze opvatting is echter nogal wat te beweren.

De veronderstelde hoepels hebben iets vreemds. Ze springen maar met hun ééne kant, (naar het einde van de trom gericht), duidelijk uit. Aan hun binnenkant, wordt het corpus van het instrument niet dadelijk even veel smaller, als het door die „hoepel" verbreed was, doch behoudt voor het oogenblik die meerdere breedte, (om daarna langzaam, continu, te versmallen). Dit maakt eerder den indruk, dat daar ter plaatse het „tromlichaam" eigenlijk pas begint, eindigt, en er in de ronde eindopening iets is vastgezet.

Dan is de veronderstelde kluit stem-pasta toch wel wat erg dik. Maar vooral lijkt de manier waarop de muzikanten hun instrument bewerken, voor een trommel heel ongeschikt. Het komt mij voor, dat bij een trommel met bepaald een bolle kluit pasta op het vel, wel steeds alleen de velrand zal worden geslagen. Doch de bewegingen der spelers met hun lange zware (houten?) stokken, — hoofdzakelijk wrikken in de pols, en veel minder op-en-neer-zwaaien daarvan, — schijnt juist geschikt om dat uitbollende centrum, maar niet om den velrand te raken. De mogelijkheid, dat die rand geraakt wordt achter of voor het centrum, lijkt me weersproken te worden door den linkerstok van het figuurtje links boven, die waarschijnlijk dien knobbel, maar in ieder geval den kant van den trommel raakt, en dus geen ruimte overhoudt om nog verder, tot op het vlak van den velrand door te slaan. Tenzij, wat weinig aannemelijk lijkt, op het moment dier aanraking het karakter der beweging veranderde, niet meer de onderarm naar beneden zwaaide, of de pols wrikte, doch de stok kantelde om den tromkant. (Het reliëf van Ngrimbi laat eer de veronderstelling toe dat er op de r a n d van het eindvlak wordt geslagen. Maar deze afbeelding schijnt veel minder minutieus dan de Panataransche).

Deze moeilijkheden worden opgeheven, wanneer men aanneemt, dat het inderdaad de bedoeling is, de bolle middens der eindvlakken te raken, en dit geen kluiten pasta zijn, doch de pentjoes van twee ketelvormige kleine gongs, bonangketels, die zijn vastgezet in een tromlichaam. De randen dier ketels kunnen dan zijn doorboord, om trekkoorden door te laten. De doorlopende bolling van de achterkant dier ketelgongs schijnt zuiver te zien te zijn bij het figuurtje links boven, linkerhand.

Men meent misschien, dat een dergelijk samenstel tamelijk vreemd en onwaarschijnlijk is, daar op deze wijze aan die bonangketels de mond, de opening wordt gestopt, gesnoerd.

Dit schijnt echter hun klankvermogen, klankvolume niet belangrijk te in-

fluenceeren, verminderen. Als bewijs hiervan ziet men niet zelden een of meer der ketelbekkens van een bonang, die naar men weet, in de rantjakan met hun opening naar beneden los op draagkoorden liggen, voorzien van een opgevouwen stuk pisangblad, of ook wel papier, dat, tusschen koorden en ketel gelegd, nu deze laatste draagt, de opening afsluitend. — Waarschijnlijk bedoelt dit een retouche van het klankkarakter.

De bonangvormige bekkens zullen wel, evenals de plattere gongvormige, in hun toonhoogte en bijtonen, klankkarakter, hoofdzakelijk gedetermineerd worden door de uitgebreidheid van hun oppervlak, hun dikte, en het materiaal, samenstelling van hun metaal, d.w.z. ze hebben als geluidsbron den aard van een metalen plaat.

Maar, veel meer dan een gong, besluiten ze een luchtvolume met eigen betekenis, inhoud, vorm, dat aangeblazen of aangestooten, geslagen, zelf als geluidsbron kan ageeren en dan volstrekt niet een zelfden toon behoeft te geven, als de metalen wand met zijn kwaliteiten van plaat of klok.

Het eigen geluid van de ingesloten lucht moet veel minder sterk zijn, dan dat van het metaal. De onderlinge verhouding zal zijn, dat eerstgenoemde alleen de samenstelling der bijtonen, het timbre wijzigt, influenceert. Een omgekeerde verhouding dus als bij het slaan op een instrument als de signaalbamboe, (een soort van „Schlitztrommel”), een stengellid, beiderzijds met den knoop, en zijdelings van een lange opening voorzien, — eventueel ook bij een geslagen bamboe, open aan een uiteinde; daarbij zal de luchtmasse de toonhoogte, en ook de hoofdzaken van het toonkarakter, de boventonen bepalen, maar de aard van den wand de verdere bijtonen, finesses van het timbre beïnvloeden. (Idem b.v. bij de koperen blaasinstrumenten).

Men kan nu veronderstellen, dat het dan noodig zal zijn, een bonangketel door een ondergelegd stuk blad te sluiten, wanneer de eigen klank van het volume lucht den totalen klank te dui-

delijk influenceert. — Dit gevaar is bij de dun gegoten moderne bonangstellen misschien ernstiger dan bij de zware oude, zoodat men soms van een nieuwen bonang omtrent de helft der ketels aldus ziet gesloten. Men bemerkt echter niet, dat hun geluid daar zwakker van wordt, wegvalt tegen dat der opene, al zou men theoretisch de vermindering der geluidsterkte op bijna de helft willen schatten. Maar misschien compenseert de bonangspeler dit, door een wat sterkeren aanslag 1).

In ieder geval schijnt dus het gesloten raken van de ketelmonding geen bezwaar tegen een instrument van het door mij veronderstelde type.

Zoover gekomen met speculaties over den aard van het instrument der genoemde reliëfs, kreeg ik inzage van de notities Gediking.

Daarbij troffen mij die aangaande het instrument aangeduid als „reon” (rejong) of ook als „kelentengan”: Tegelbasah: „2 × 2 kelentengan aan een stang van gangsa (proenggoe), op de knieën gelegd en terweerszijde geslagen met stokken”.

Sidan: „4 stellen bekkens aan staaf (reon), twee aan twee op schoot genomen, en op de zijkanen met linker en rechter hand tegelijk aangeslagen; (ook de 4 tonen van de gamelan? niet onderzocht) Op verzoek om een bijzondere, door hen geapprecieerde wijs wordt gespeeld: nantang, ingezet door de 2 paar reon begeleid door de 2 groote gambang. Na lang solospel valt eindelijk het heele orchest in”.

„Manikhadji: „2 kelentengan”. — (Hier zijn met dien naam blijkbaar eveneens dergelijke instrumenten bedoeld, en niet als te Sidan, gewone cymbalen, die in Manikhadji, zooals we gezien hebben, keritjik en tjentjeng heeten, en in de ori-

1) Men kan hierbij vergelijken de Westersche pauk, metalen ketel, ongeveer halfbolvormig, de cirkel met een vel bespannen, en daarop geslagen. Deze had vroeger midden onder in den ketelen gat, voorzien van een inwendigen trechter, in het idee dus, dat de luchttrillingen aan de binnenkant van de pauk, aan de onderkant van het vel gevormd, naar buiten moesten worden gelaten. Thans pleegt deze geheele inrichting weg te blijven, de pauke dus van onder gewoon gesloten te zijn; zonder dat dit het klankvolume schaadt.

gineele volgorde bij G. ver van deze kelentengan af zijn gezet).

Het schetsje G. van een kelentengan, dat hieronder volgt, maakt niet geheel duidelijk op welke wijze de bevestiging der „bekkens" = bonangketels, aan de middelstaaf geschiedt. Er schijnen wiggen bij te pas te komen (?), die het afglijden, naar binnen, ¹⁾ naar achteren van den riem (?) of ring rond iederen ketel, moeten tegengaan. Of deze riem (?) wellicht op de keerzijde zou blijken door te loopen naar, of in verband bestaan met eene, die, rond de hals van den draagstang gebonden, den ketel daaraan vastmaakt? Dat schijnt minstgenomen twijfelachtig. Men zou, terwille van een behoorlijke, zich nietscheeftrekkende bevestiging, althans twee verbindingen tusschen ring-rondketel en hals-van-den-stang willen aannemen.

Het bevestigingsprincipe: ring of hoepel, naar de eene kant getrokken door banden of trekkoorden, en op zijn plaats gehouden door in omgekeerden zin werkende wiggen, is overigens van Indonesische trommels bekend genoeg.

Zoo veel is echter wel zeker, dat het hier geschetste instrument, en het hiervoren besprokene van de Panataranreliëfs nauw verwant zijn, al valt er zonder meer niet vast te stellen, welk van de twee de oudste, origineelste vorm representeert. De Balische variant is waarschijnlijk voor de geluidsproductie niet gunstiger dan de oud-Javaansche, zal met die wiggen, tegen den ketel geklemd (?), geen vrijere trilling daarvan mogelijk maken, dan de omklemmende rand van het tromlichaam.

Wat de naam „rejong" betreft, Jasper schijnt die gelijk te stellen met de Javaansche bonang, (tenzij hij het instrument zelf, dat we hier bespreken, gezien heeft, en dat dan, eenigszins ten onrechte, met de bonang geïdentificeerd). Andere auteurs geven als Balischen naam voor de bonang „trompong".

Onduidelijk is ook nog het normale

1) Op onze illustratie schijnen deze in de verkeerde richting te zitten; wellicht gevolg van een averechtsche verduidelijking door den teekenaar die het origineele schetsje copieerde

aantal dezer ouderwetsche instrumenten in de bewuste Balische orchestjes.

De opgaven G. doen soms denken aan twee instrumenten, kelentengan, met in totaal $4 = 2 \times 2$ ketels, (Tegalbasah, Manikhadji.) Soms aan vier instrumenten, met in totaal 8 stuks = 4 „stellen" van ketels (Sidin). Deze laatste opvatting ware alleen vol te houden indien met de „2 paar" reon even later bedoeld is 2×2 complete instrumenten (stellen), en inderdaad telkens één speler twee zulke gevaarten op schoot heeft. Wat niet onmogelijk, maar ook niet bijzonder waarschijnlijk is. Hij zou daarbij dan tegelijkertijd of de linker en rechterketel van het eene of de twee ketels van het andere instrument slaan. En naar alle waarschijnlijkheid geeft dan elk instrument met beide ketels één toon, en de vier instrumenten samen, de vier tonen die de overige melodieinstrumenten (sarons, genders, angkloeng), dezer primitieve orchestjes ook hebben.

Zijn de 2 ketels van een rejong ongelijk, en worden ze stuk voor stuk aangeslagen, dan zouden twee complete instrumenten voldoende zijn.

Het Panataransche orchestje lijkt eer op ongelijken aanslag (en dus verschillenden toon) der twee verbonden ketels te duiden; (dat ze bij sommige der stellen ook iets in grootte schijnen te verschillen, is allicht toeval). Daar er echter vier spelers zijn, zouden we zodoende 8 tonen krijgen, hetgeen mogelijk beduidt: dat de instrumenten twee aan twee gelijk zijn, de bezetting dus dubbel is. In dien er niet een octaafverschil (octaafverdubbeling) bedoeld is, (Vgl. de 8-tonige grantang van Jasper).

De twee achterste spelers schijnen inderdaad beide den zelfden ketel (hun linkschen) aan te slaan. De voorste links géén ketel. Dat de voorste rechts zijn rechter ketel aanslaat, (en niet ook zwijgt), is mogelijk een kleine onnauwkeurigheid van den beeldhouwer; een zoo klein en primitief orchestje stellen we ons waarschijnlijk juist voor als eenstemmig musicerende.

In het bovenstaande heeft zich weer telkens vertoond de gebrekkigheid, de ga-

pingen in onze kennis der Indonesische muziek, der instrumenten, instrumentennamen etc.

Mogen allen die daartoe instaat zijn, vooral zij die gelegenheid hebben tot een onderzoek ter plaatse, meehelpen, om die lacunes aan te vullen, en de verwarring die telkens heerscht, bijvoorbeeld bij de naamgeving der instrumenten, te ontwarren.

Hier mag tenslotte uit de aantekeningen *Gediking* — de *Kat Angelin* o een opgave volgen der namen van een aantal toonstukken, zooals die door verschillende Balische orchesten etc. werden gespeeld:

A. Het orkestje met de bamboe-gambangs (tjoengklik's) te Kloengkoeng.

Er zouden 1900 lagoe zijn. Den spelers bekend 10, alle van didoengs (verhalen), deelen van het geschrift *Malat*, die ook bij het tandenvijlen gezongen worden.

1. *Pandji Marga*, (is niet *Pandji sakti*).

2. *Demong* (een poepoeh, wijs, metrum; de didoeng ervan kende hij niet).

3. *Manokaba*. — 4. *Waseng*. — 5. *Pangkoor* — 6. *Lilit oebi*. — 7. *Malat*. — 8. *Seloeloeng*. — 9. *Wera kama*. — 10. *Warga sari*.

B. Stukken van een genderspeler te?

Er zouden zijn 118 wijzen (lagoe). Den speler bekend:

1. *Sekar soengsang*. — 2. *Tiba tiba* baan. — 3. *Patra widjaja* — 4. *Bima*

nioe. — 5. *Tjangak beranggang*. — 6. *Baras pati*. — 7. *Sekar ginotang*. — 8. *Sekar tiadak*. — 9. *Hambara*. — 10. *Seketi* — 11. *Gedebeg*. — 12. *Bima kroda*. — 13. *Selodjor*. — 14. *Glagah poehoeh*. — 15. *Sekar taman*. — 16. *Sikandi*. —

C. Stukken van den Gamelang angkloeng te Tegalbasah:

(Ze kennen 3 lagoe, hoeveel er zijn is hun onbekend).

1. *Gegilakan*. — 2. *Angsel kado*. — 3. *Taboeh tiga*.

D. *Idem id. id.* te *Manikhadji* (tegenwoordig met desa Tegalbasah samen 1 desa Merta. Noord van Temboekoe).

De drie (zooeven) genoemde, verder:

4. *Goak maling taloeh*. — 5. *Glagah poehoeh* (vgl. B. 14.) — 6. *Medmed pendjalin*.

E. *Idem id. id.* te *Sidan* (bij *Gianjir* opden weg naar *Bangil*), deze gamelan is eigendom van de poera Boekit Tjam-ploeng.

1. *Taboeh teloe* — 2. *Tindjak tindjak*. — 3. *Isep doeblag*. — 4. *Liling*. — 5. *Tangis*. — 6. *Gending lantang*. — 7. *Sebabang sebebeng* — 8. *Omang*. — 9. *Boegari*. — 10. *Mlaki*. — 11. *Plajon*. — 12. *Gabor*. — 13. *Dongkang menek bijoe*. — 14. *Nandir* — 15. *Tjalon arang*. — 16. *Tjroetjoek*. — 17. *Nandir tiga*. — 18. *Siloengan*. — 19. *Bading lantang*. — 20. *Tjapoeng bebandong* — 21. *Toendjang*. — 22. *Gending djaoek*. — 23. *Gending legong*.

UIT DE JAVAANSCH E CULTUUR- BEWEGING.

Ontstaan en oprich- ting der vereeniging. „Saba Karti”.

Het denkbeeld van een locale Volks-kunst vereeniging werd het eerst besproken in 1916, mede naar aanleiding van een desbetreffend artikel in het weekblad *De Taak*, door de heeren K. P. A. Prangwedana, dr. Radjiman, R. Ng. Sasrahadikoesoema, Karsten en Koperberg; kort daarop had de eerste bespreking nopens de oprichting plaats tusschen laatstgenoemde en R. Mohamad Joesoef; aanvankelijk had men daarbij speciaal het oog op het in het leven roepen van inheemsche volksconcerten middels gamelan, en de heer Joesoef meende, dat hierover in de eerste plaats overleg noodig was met bekwame gamelanliefhebbers en beoefenaars ter plaatse.

Begin 1919 vond het plan zijn verdere uitwerking, op initiatief van den Semarangschen Kunstkring, die vertegenwoordigers der leidende inlandsche vereeniging bij elkander bracht op een bijeenkomst ten huize van den voorzitter, den heer Van Heel, in de maand Juni 1919. Aanwezig waren de heeren Nasinga (Vereeniging Mangoenhardja), Tjakradipoetra, Poespahadikoesoema (Tjahja-Hardja), Volborth, Tjakrasoepana (N. I. P.), Mohamad Kasan (S. I.), Mohamad Joesoef (B. O.), Van Heel en Karsten (Kunstkring).

De Semarangsche Tooneel- en Muziekvereeniging had de uitnoodiging tot bijwoning afgewezen.

Zijdens de Semarangsche Kunstkring werd uiteengezet, dat was overwogen om in zijn arbeidsveld op te nemen de bevordering van de inheemsche kunst-uitingen. Men vreesde evenwel, dat waar de kring op een Westersche leest is geschoeid, een bemoeienis zijnerzijds inbreuk zou maken op den aard der uitingen, althans daarop onwillekeurig een Westerschen invloed zou uitoefenen; beter leek het daarom, de bevordering en beoefening der inheemsche kunst te doen uitgaan van de inheemsche bevolking zelf. Deze bevordering werd echter door den Kunstkring bepaaldelijk urgent geacht, speciaal ten aanzien van de gamelan. In dit verband werd uiteengezet hoe die kunst, welke tot nog toe bijna geheel door de hoven resp. door de grooten werd gedragen, deze maatschappelijke basis vooral buiten de Vorstenlanden meer en meer verliest; op den duur zal zij dan ook slechts kunnen bestaan door ook in materiëlen zin op bree-

dere lagen der bevolking te rusten. De vroegere nauwe band tusschen kunst en volk, die thans dreigt te ver-
slappen, kan aldus ook weer versterkt worden.

De vergadering kon in het algemeen met de ontwikkelde ideeën accoord gaan; uitvoerig werd echter gediscussieerd over de vraag of men zich inderdaad enkel diende te bepalen, tot gamelan-uitvoeringen, of ook wajang, met name wajang-wong moest vertoonen. Het laatste denkbeeld werd met klem verdedigd o.a. door de heeren Moh. Kasan, Moh. Joesoef en Tjakrasoepana; zij vreesden, dat muziek alleen op den duur slechts een kleinen kring van intellectueelen zou boeien; bovendien zagen zij in de tooneelvoorstellingen meer mogelijkheid tot ontwikkeling en volksopvoeding. De bijeenkomst achtte het ten slotte wenschelijk om gamelan-avonden te organiseren, gepaard met wajang-tooneel-voorstellingen. Een comité, bestaande uit de heeren R. Mohamad Joesoef, voorzitter, ir. Karsten, M. Poespahadikoesoema, R. Soekarna en Volborth werd belast met de voorbereiding tot het oprichten van een in dien zin werkzame vereeniging.

Het comité stelde daarop statuten en een huis-houdelijk reglement samen; zij onderzocht de mogelijkheden om de uitvoeringen praktisch tot stand te brengen, met name welke localiteit daarvoor noodig zou zijn en welke financiële steun.

Den 5den Maart 1920 werd daarop ten kantore van den heer Karsten de openingsvergadering der vereeniging gehouden, bijeen geroepen door het comité, bijgewoond o.a. door den burgemeester en den regent van Semarang, door de heeren Westerveld, lid van den gemeenteraad, Houbolt, en Tjakrahadikoesoema, redacteurs resp. van de *Locomotief* en van *Djawahtengah*, door de leden van het comité en door de heeren Van Mook, voor den Kunstkring, Wirjaprawita, voor Tjahjahardja, Nasinga, voor den Regentenbond, Topee en S. Soerjaningrat, voor de N. I. P., en anderen.

De vergadering behandelde de statuten; zij hechtte er hare goedkeuring aan dat het doel der vereeniging daarin zoo ruim was omschreven, dat de bevordering van alle inheemsche kunst en cultuur daarin was begrepen. De heer S. Soerjaningrat stelde voor de daarbij, in artikel 2, gebezigde uitdrukking „Javaansche Kunst” te vervangen door „Indonesische Kunst”; na uitvoerige discussie werd besloten het woord „Javaansche” in „inheemsche” te veranderen. De statuten werden hierop goedgekeurd.

Het Comité kon mededeelen dat, op grond der door haar gevoerde besprekingen, de totstandkoming van geregelde wajang-uitvoeringen met gamelanbespeling

zeer goed doorvoerbaar leek; steun door openbare lichamen, met name de gemeente, zou echter onmisbaar zijn. Den burgemeester werd dan ook diens steun verzocht voor de dienovereenkomstig aan den gemeenteraad in te dienen subsidie-aanvraag.

De vergadering koos een bestuur, hetwelk werd gemachtigd goedkeuring op de statuten aan te vragen.

Op den 26sten Mei 1920 werd daarop het verzoekschrift ter verkrijging van rechtspersoonlijkheid ingediend, waarop het betreffende regeeringsbesluit den 9den December 1920 No. 1 afkwam, waarbij de vereeniging als rechtspersoon werd erkend, ingaande op 5 Maart 1920.

Voor den naam der vereeniging werd langen tijd naar een geschikte Javaansche uitdrukking gezocht; voorloopig werd volstaan met de meer duidelijke dan fraaie naam Volkskunstvereeniging, totdat op instigatie van K. P. M. Koesomajoea te Solo het bestuur besloot den naam Saba Karti voor de vereeniging aan te nemen; de ledenvergadering van 17 Oct. 1920 hechtte hieraan hare goedkeuring.

Organisatie.

Bestuur en dagelijksch bestuur. Het bestuur bestond in de eerste plaats uit de gekozen leden, de heeren Mohamad Joesoef, voorzitter, Ir. Karsten, R. Soekarna, R. M. Soerjaningrat en Volborth.

De in de statuten vermelde aangesloten plaatselijke vereenigingen worden verder aangezocht om een vertegenwoordiger uit hun midden in het bestuur zitting te doen nemen. Behalve de Regentenbond en S. I. Semarang, hebben allen aan dit verzoek gevolg gegeven, zoodat het bestuur aangevuld werd met de navolgende leden vertegenwoordigers, de heeren H. van Mook (Semarangse Kunstkring) R. S. Nasinga (Mangoenhardja), R. Wirjaprawita (Tjahja-Hardja) dr. Permadi (Boedi Oetama) en Wiwaha (N. I. P.).

Dr. Permadi, die, op grond van art. 5 lid 4 der statuten, door den gemeenteraad als bestuurslid werd aangewezen, werd voor Boedi Oetama vervangen door R. Bratasoedirdja.

Tot secretaris werd aangewezen de heer Volborth, tot penningmeester de heer Karsten, welke leden tezamen met den voorzitter volgens de statuten het dagelijksch bestuur vormden.

Leden. Op ult. 1920 bedroeg het aantal leden 284, w.o. 45 Europeanen en 1 Chinees.

Eereleden. Op de algemeene ledenvergadering op 17 October 1920 werden tot eereleden aangewezen de navolgende heeren, die de vereeniging vele diensten hadden bewezen en groote belangstelling voor haar hadden betoond.

Ir. D. de Jongh Wzn. burgermeester van Semarang.

E. P. A. Koesomajoea te Solo.

R. M. A. A. Poerbahadiningrat, regent van Semarang.

C. F. J. Jozeph te Semarang.

Commissie voor de uitvoeringen. Een commissie voor de uitvoeringen werd in het leven geroepen bestaande uit de heeren dr. Permadi, m. Soedjana (fd. controleur), R. Soekarna, R. Wirjaprawita R. D. Tjakradipoetra en R. Mohamad Joesoef, de laatste als vertegenwoordiger van het dagelijksch bestuur.

Deze commissie werd naderhand aangevuld met de heeren Tirtasoegonda, R. M. Soetarla, R. Soerarsa en R. Djaka. in verband met hun bijzondere bevoegdheid op het gebied der Javaansche danskunst.

De commissie is belast met het regelen der te geven uitvoeringen.

Algemeene Vergadering: Een algemeene ledenvergadering werd gehouden op 17 Oct. 1920, in de paseban op het regentserf, ter bepreking o.a. van het werkprogramma van het volgende jaar.

Werkzaamheden.

Localiteit. De vereeniging was zoo gelukkig door den steun van den regent van Semarang en van de vereeniging Tjahja-Hardja ten behoeve harer uitvoeringen, voor één avond in de week, de beschikking te verkrijgen over de paseban op het erf van de regentswoning. Sedert is dit, aanvankelijk in alle opzichten doelmatige gebouwtje meer geschikt gemaakt voor de te geven uitvoeringen, onder meer door het aanbrengen van een betere plaats voor de gamelan, van een groot aantal houten banken voor de toeschouwers, en van een omheining.

Uitvoeringen: Op 22 Augustus 1920 werd als eerste tevens openingsvoorstelling gegeven het wajangstuk: „Mondra-Asmara”, met van Solo afkomstige en door K. P. A. Koesomajoea welwillend uitgezonden spelers, in de fraai versierde paseban. Deze eerste voorstelling mocht zich verheugen in de buitengewone belangstelling van honderden toeschouwers, onder wie de burgemeester, de assistent-resident en meerdere andere Europeesche en Inlandsche autoriteiten. Door den burgemeester en door den voorzitter der vereeniging werden redevoeringen uitgesproken.

Sedert werd eens per week des Zondagsavonds van ca. 7 tot ca. 11 uur een uitvoering gegeven. De leden hebben persoonlijk vrijen toegang en hebben bovendien met hun dames recht op een zitplaats op stoelen in de paseban, voor zoover er plaats is. Niet-leden hebben toegang voor 10 cent per persoon, rechtgevend op een plaats op de banken buiten; ook zijn enkele bijzondere zitplaatsen op stoelen gereserveerd voor belangstellende niet-leden tegen betaling van f 3.— per plaats.

De betreffende regenachtige Oostmoesson was voor de voorstelling niet gunstig; toch was de belangstelling bij voortduring zeer groot, en zelfs op regenachtige avonden nog zeer bevredigend. In verband met de weersgesteldheid hadden na 9 Dec. geen uitvoeringen meer plaats; in totaal waren toen, exclusief de openingsvoorstelling, 13 voorstellingen gegeven.

Voordrachten. Op 19 December 1920 werd een voordracht over „Beksa” en „wajang” gehouden door K. P. A. Koesomadiningrat uit Solo. De voordracht was zeer boeiend, met het verblijdend resultaat, dat vele aanvankelijke onbewogen harten thans voor deze kunst geopend zijn, zoodat verwacht mag worden, dat zij zal worden doorvoeld door een bredere massa dan tot dusverre het geval was.

Subsidie. Het verzoek ter verkrijging van subsidie werd op 22 Juli 1920 aan den gemeenteraad van Semarang ingediend.

Blijkens het schrijven van den burgemeester dd. 20 Augustus 1920 No 489 werd bij Raadsbesluit dd. 6 Augustus 1920 No 12/R. aan de vereeniging voor het jaar 1920 subsidie verleend van f 1000 in eens en van f 40 voor elke in dat jaar te geven voorstelling. Tevens werd door den Burgemeester beschikt dat elke voorstelling vrijdom van de gemakkelijksbelasting mocht genieten.

Bizondere steunverleening. De Semarangsche Kunstkring verleende bij de oprichting een renteloos voorschot ad f 1000.

Steun werd voorts ondervonden en dankbaar aanvaard van K. G. P. A. Koesoemajoeda, van den regent van Semarang, van de Vereeniging „Tjahja-Hardja”, van den Heer C. F. A. Joseph (door het afstaan van diens fraaie gamelan) en van de leden van de „Beksa-vereeniging Langen-Mataja”; terwijl van P. A. A. P. Prangwedana steeds raad en hulp werd genoten.

Financiën.

Toelichting bij de balans en de winst- en verliesrekening. Ten aanzien der geldmiddelen heeft de vereeniging zich in het verslagjaar vrijwel doorlopend in een tamelijk onzekeren toestand bevonden. Immers, stonden de te verrichten werkzaamheden van den aanvang af wel in groote lijnen vast, zoo waren de daaraan verbonden uitgaven en de te verwachten inkomsten moeilijk te schatten.

Het werd echter niet nagelaten begrotingen op te stellen, zoowel van de noodige wijzigingen aan het gebouwtje, als van de openingsvoorstelling en hare voorbereiding, die bizondere kosten medebracht, en van den maandelijkschen gang van zaken bij de gewone voorstellingen. Op grond hiervan werden aan de Gemeente voor het jaar 1920 subsidies verzocht van: f 1500.— in eens en f 40.— per voorstelling, welk verzoek zooals boven reeds vermeld werd toegestaan, met vermindering van het bedrag van f 1500.— tot f 1000.—

Bedoelde begrotingen, opgesteld voordat nog eenige ervaring was verkregen, bleken gedeeltelijk te laag en onvolledig, zoodat zij niet onbelangrijk overschreden moesten worden, wilde het werk der vereeniging voortgang kunnen hebben; hierdoor en door de mindere subsidie bovenbedoeld is een belangrijk tekort niet te vermijden geweest. Daar staat wel is waar tegenover, dat vooral de entreegelden meer opbrachten dan voorzigtigerwijze was geschat, doch het bleek onmogelijk met name de verbouwing en de inrichting der paseban — totaal f 1625.— geheel uit de inkomsten van het verslagjaar af te doen, wat toch logisch ware geweest, omdat de vereeniging op hun

gebruik in de toekomst natuurlijk geen recht kon doen gelden. In overeenstemming met den „feitelijken” toestand is dus bedoelde verbouwing nog voor een gedeelte, na afschrijving van rond één derde der waarde, op de balans gebracht; zij zal echter zoo spoedig mogelijk in de volgende jaren zijn te delgen. Waar door de gemeente ook over 1921 behalve een subsidie per voorstelling mede een subsidie ineens in het uitzicht is gesteld, zal dit zonder bezwaar mogelijk moeten zijn; daarnaast zal echter deze laatste hoog noodig zijn voor vorming, resp. versterking van een fonds tot aankoop van die hulpmiddelen waarover de vereeniging zelve vrijelijk dient te kunnen beschikken (gamelan, kleedingstukken, stoelen enz.).

Ook de wijze van beheer kon eerst tijdens het verslagjaar op hare handzaamheid en overzichtelijkheid beproefd worden. Het bleek noodzakelijk, dat de commissie voor de uitvoeringen, die deze geheel leidt, over geldmiddelen beschikt (bijna alle uitgaven voor de medewerkenden moeten immers contant geschieden) en deze benoemde dan ook een eigen penningmeester, die aan den bestuurspenningmeester zijn verantwoording overlegt en van dezen zijn middelen ontvangt. Daardoor evenwel zijn de boekingen der uitgaven ten behoeve der uitvoeringen zoo gesplitst, dat van hunne financiële resultaten, afgezien van andere kosten en baten der vereeniging, moeilijk een overzicht is te krijgen. Waar dit wel bepaaldelijk gewenscht voorkomt, zal het in elkaar grijpende beheer van hoofden commissie-penningmeester zoo zijn in te richten, dat dit verkregen kan worden, zoo mogelijk in combinatie met een splitsing der uitgaven naar hun aard, om een inzicht in de zwaarte van verschillende kosten, b.v. voor gamelanhuur, nijaga's spelers enz. te krijgen.

Thans is het echter nog onmogelijk een nauwkeu-riger overzicht te krijgen van het tekort der gewone voorstellingen; het staat echter vast, dat dit niet onbelangrijk meer bedraagt dan f 40.— welke thans als gemeentelijke subsidie daarvoor ontvangen worden. Daarbij moet dan nog opgemerkt worden, dat in vele opzichten een verhooging van de kwaliteit der voorstellingen mogelijk zou zijn, die echter zonder geld niet is te bereiken.

Waar het nu van zelve spreekt, dat de uitvoeringen, inclusief alle direct daaraan verbonden uitgaven en baten, aan de vereeniging slechts een gedeelte (liefst een klein gedeelte) van hare algemeene inkomsten, uit contributie's enz. behooren te kosten, om ook voor andere werkzaamheden op den duur nog wat over te houden, is versterking der geldmiddelen dan ook dringend noodig. Vermeerdring van het ledental, zoomede toename van de contributie's die boven het minimum blijven, zijn daarvoor in de eerste plaats noodig.

Verblijvend is het overigens, dat de contributie's, zoodra hiervoor een goede regeling was getroffen, behoorlijk binnen kwamen; het betaalbaar stellen van de contributie aan het loket bij de uitvoeringen bleek ook goed te werken.

DEBET.

CREDIT.

Kosten verbetering paseban	f 1075.—
Inventaris (vloermatten paseban, boeken enz.)	„ 55.—
Debiteuren (w.o. subsidie over December.)	„ 91.70
Debet saldo	„ 433.73½
Totaal	f 1655.43½

Semarangsche Kunstkring	f 1000.—
Aannemer verbetering paseban	„ 525.—
Crediteuren	„ 134.43½
Totaal	f 1659.43½

VERLIES EN WINST.

Kosten der repetitie's en voorstellingen (spelers, gamelan, stoelen enz.)	f 2183.60½
Drukwerk	„ 276.10
Verlichting paseban	„ 257.58
Salaris mandoers	„ 115.—
Afschrijving kosten verbetering paseban	„ 550.—
Afschrijving inventaris	„ 16.45
Diverse uitgaven	„ 31.15
Totaal	f 3429.88½

Gemeentelijke subsidie ineens	f 1000.—
idem voor de wekelijksche uitvoeringen	„ 560.—
Contributie's leden en donateurs	„ 736.75
Entréegelden der voorstellingen	„ 690.50
Verkoop tekstboekjes	„ 8.90
Debet-saldo	„ 433.73½
Totaal	f 3429.88½

PROEVE EENER OPGAVE VAN BOEKEN EN TIJDSCHRIFTARTIKELLEN IN HOOFDZAAK BETREFFENDE
DE TAAL, LAND EN VOLK VAN JAVA, 2e HELFT 1921 (EN VERVOLG 1e HALFJAAR 1921).

Volgorde: 1. Geschiedenis. 2. Persoonsbeschrijving (alphabetisch). 3. Oudheidkunde. 4. Kunst- en kunstnijverheid. 5. Muziek. 6. Tooneel. 7. Wet, recht. 8. Staat. 9. Bestuur. 10. Maatschappij. 11. Nijverheid Handel, Verkeer. 12. Geld en crediet. 13. Volk. 14. Land (van West naar Oost). 15. Bali. 16. Natuur. 17. Godsdienst. 18. Taal. 19. Hollandsch in Ned.-Indië. 20. Maleisch. 21. Javaansch. 22. Soendaneesch. 23. Madoereesch. 24. Balineesch. 25. Onderwijs. 26. Hygiëne. 27. Hulp. 28. Pers.

1. GESCHIEDENIS.

W. FRUIN-MEES, Sedjarah tanah Djawa. Dimelajoe-kan oleh S. M. LATIF. Djilid I. Zaman Hindoe ditanah Djawa. Disertai dengan gambar dan peta. Weltevreden 1921. 8°. (Uitgave van de Commissie voor de Volks-lectuur No. 327).

W. FRUIN-MEES, Babad Tanah Djawi. Ingkang andjawekaken R. Ng. POERBATJARAKA. Djilid I. Djaman-Hindoe. Mawi gambar lan kar. Weltevreden 1921. 8°. (Uitgave van de Commissie voor de Volks-lectuur. Serie No. 328).

Overzicht der geschiedenis van Java. Grootendeels geput uit oorspronkelijk Inlandsche bronnen. (Onze Stem, Jrg. 2 No. 18-20, 30 Sept. en 15 en 31 Oct. 1921 p. 1-3, 7-8, enz.).

Dr. E. F. E. DOUWES DEKKER, „Indië”. Handboek voor den Indischen Nationalist. Deel I. Semarang 1921. gr. 8°. (Uitgave van het Hoofdbestuur der Nationaal Indische Partij).

Besproken onder den titel: „Een Indisch Geschied-
werk” door J. v. GELDEREN in Djâwâ Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 208-209; en door denzelfde in: De Taak No. 216, Jgr. 5, 24 Sept. 1921 p. 692-695; en in De Taak No. 219, Jrg. 5, 15 Oct. 1921 p. 734: Weder-woord [aan H. d. B.].

D. VAN HINLOOPEN LABBERTON, Oud Javaansche gegevens omtrent de vulkanologie van Java. (Natuur-
kundig Tijdschrift voor Ned. Indië, Deel LXXXI, 2e Afl. p. 124-158).

—, Hetzelfde. Met 2 kaartjes (Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 185-204).

H. W. BREDEE, Uit Java's Hindoetijd. (Indië, Jrg. 5 afl. 25-29 en 32, 21, 28 Sept., 5, 12, 19 Oct., 9 Nov. 1921, p. 411-413, 427-430, 443-446, 478-479, 525-527).

AMIR, Hikajat perang Djawa-Soematera (pama-
lajoe). (Tjaja Hindia, Tah. ke X No. 11, 15 Dec. 1921 p. 163-164).

Dr. H. TEN OEVER, Djati en Hindoes. (Tectona, Deel XIV Afl. 7, Juli 1921).

R. Ng. POERBATJARAKA, Marabangun [naam van Panji] (Tijdschrift Batav. Genootschap deel LX afl. 1 en 2, p. 104-107).

R. Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT, Nog iets omtrent de Lampongsche Oorkonde over de oorspron-
kelijke verhouding tusschen Lampoeng en Banten. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920, p. 48-51).

Salsilah para boepati Priangan (Soemêdang, Tjian-
djoer, Bandoeng, Limbangan, Soekapoera). (Volks-
almanak Soenda 1922 p. 225-236).

M. TIMMERS, Naar aanleiding van de nieuwe stand-

plaats Soerakarta (Uit de geschiedenis van het Mata-
ramsche rijk). (Berichten van den Sint-Claverbond, Afl. 15 en 16, Juni—Oct. 1921, p. 168-170 en 236-238).

G. B. HOOYER, De eerste schipvaart der Neder-
landers naar Oost-Indië (bespreking). (De Indische Mercur, Jrg. 44 No. 32, 12 Aug. 1921).

A. MARGADANT, De stichting van Batavia (4 Maart 1921). Met afb. (De Kroniek, Jrg. 6 p. 51).

G. G. VAN DER KOP, Historic Batavia. 4 foto's. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 7, July 1921. p. 43-46).

GLANOR, „Intieme” tafereelen uit de geschiedenis der
eerste Hollanders in Indië. Met 9 afb. („De Reflector” Jrg. 6 No. 29-30, 21-23 Juli, p. 567-570 en 587-589).

S. KALFF, De slavernij in Oost-Indië (Onze Kolonien S. III No. 9). Besproken door G[ONGGRIJP] in Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 4, Juli 1921, p. 543-544.

ORDONNANTIE voor de Chirurgen. Batavia, H. Brants en J. Bruyningh 1669. [Herdruckt met „Toevoeging” door L. S. A. M. von RÖMER. Wel-
tevreden 1921]. 4°.

V. I. VAN DE WALL, De inwijding der Portugeesche
Buitenkerk in 1695. Met 4 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw, Jrg. 6 afl. 4, Aug. 1921 p. 124-128).

V. I. VAN DE WALL, Remnants of bygone days. With 5 + 4 foto's. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 7 en 8, July — Aug. 1921, p. 55-61 en 148-152).

GLANOR, In en om Oud Batavia. Bekasische aan-
gelegenheden. Met 3 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 41-42, 8 en 15 Oct. 1921 p. 807-808 en 828-830).

C. N., „Onrustige” herinneringen. Met 2 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 43, 22 Oct. 1921, p. 849-852).

V. D., Voor twee eeuwen. [Pieter Erberfeld]. Met 1 afb. (Het Indische Leven, Jaarg. 3 No. 20, 31 Dec. 1921, p. 386-387).

L. S. A. M. VON RÖMER, Historische Schetsen. Een inleiding tot het IVe Congres der Far Eastern Association of Tropical Medicine te houden te Batavia van den 6 den tot den 13den Aug. 1921. Batavia 1921. Met 211 afb. 8°.

— Historical Sketches. An introduction &c. Trans-
lated from the Dutch by DUN. MACCOLL a.o. Batavia 1921. With 211 fig. 8°.

Dr. J. J. HAVER DROEZE, De geneeskundige dienst
bij de Ned. Oost-Indische Compagnie. (Bijdragen tot de Geschiedenis der Geneeskunde. Jrg. 1 No. 5, uit: Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde, Jrg. 65, deel I p. 2535).

E. H. B. BRASCAMP, Houtleveranties onder de O.-I.
Compagnie III/IV — V (Tijdschrift Batav. Genootschap. deel LX afl. 1-4, p. 132-160 en 345-372).

E. H. B. BRASCAMP, Uit het Koloniaal Archief No.

XIX — XXVI. Buitenzorg 1921. (Overdrukken uit Tectona. Boschbouwkundig Tijdschrift, deel XIV). XIX. Over djatihout in Oost Java in 1774, XX. Uit de geschiedenis van den Houtzaagmolen te Japara. XXI. Rapport over de djatibosschen van Sidajoe van 1706, XXII. Cederboomaanplantingen der O.-I. Compagnie in 1798, XXIII. De bosschen in het verslag van W. H. v. Ysseldyk over Java's Oosthoek 1799, XXIV. De djatibosschen van Pematang, Tegal en Brebes in 1803, XXV. Over djaticulturen in de Memorie van overgave van den Gouv. van Ceylon W. J. van de Graaf 1794. XXVI. Bosschen en hout in de Memorie van overgave van den Gouverneur te Macassar Joh. Fred. Gobius 1728.

V. L., Hollandsche boeren op Java (Neerlandia Jrg. 25 No. 8 en 10, Aug. en Sept. 1921, p. 102-103 en 132-133).

A. J. GARRETSEN, Some facts concerning the history of tea-growing. With 6 pl. (Sluyters' Monthly Vol 2 No. 7, July 1921. p. 63-67).

C. E. DU PERRON Jr., Over de Oud-Bataviasche Wedloop Sociëteit. (Notulen Batav. Genootschap. deel LVIII 1920 p. 271-275).

Lijst der aanwinsten van de Numismatische verzameling in 1920 (Notulen Batav. Genootschap. deel LVIII 1920 p. 343).

2. PERSOONSBSCHRIJVING.

S. KALFF, Oude landvoogdsportretten. Met 9 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 7, Nov. 1921 p. 201-211).

V. I. VAN DE WALL, Vrouwen uit den Compagnie's tijd: Sara Specx (Bat. Nieuwsblad 15 Oct. 1921); Elizabeth Abbema (idem 22 Oct. 1921); Johanna Maria van Riebeeck (29 Oct. 1921); Aletta Zegermans (5 Nov. 1921); Engeltje Gramsbergh (12 Nov. 1921); Catharina Besselman (19 Nov. 1921); Christina Elisabeth Marci (26 Nov. 1921); Françoise de Witt (3 Dec. 1921); Cornelia van Meyenrode (10 Dec. 1921); Margaretha Niquet (18 Dec. 1921); Anna Apollonia Jens (24 Dec. 1921);

HANS VAN DE WALL, Een artistiek werkman [Willem A. Belle]. Met 2 afb. (Het Indische Leven, Jaarg. 2 No. 47, 9 Juli 1921 p. 926-928).

JOH. KONING, K. A. R. Bosscha. Met 1 portr. en 1 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw, Jaarg. 6 Afl. 3 Juli 1921, p. 67-69).

JOH. KONING, K. A. R. Basscha. Met 1 portr. en 1 (De Hollandsche Revue Jrg. 26 p. 517).

R. Brâtâ-atmâdjâ, Goeroe bantoe ing Hardjâwî-nangoen. Mawi gambar sahidji. (Volksalmanak Djawi In memoriam Mr. J. van den Brand. (De Taak 1922 p. 231-322).

M. K., In memoriam Mr. P. Brooshooff. (De Taak No. 212, Jrg. 5, 27 Aug. 1921 p. 643-644).

J. E. STOKVIS, Mr. P. Brooshooff †. (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921, p. 942-944).

R. DD. [DJO]OSOEDIRO. Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting. (Menjeban iman pada bangsanja). (Pewarta Theosofie, tah. ka XVI Dec. No. 12 p. 189-198).

Dr. H. T. COLENBRANDER, Jan Pieterszoon Coen.

Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië verzameld door —. Uitgegeven door het Kon. Instituut v.d. T, L. en V. v. N, I. Deel II 's Gravenhage 1920. 8°.

J. Pz. Coen, de stichter van Batavia. (De Indische Post, No. 4, 24 Dec. 1921, p. 12).

Ir. R. A. VAN SANDICK, Ir. Mr. A. J. Cohen Stuart. Met portr. (De Ingenieur, Jrg. 36 No. 32, 6 Aug. 1921). S., Couperus in Indië. (De Taak No. 230, Jrg. 5, 31 Dec. 1921 p. 863).

H. C., Dipa Negara. Met 1 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 17. 27 Juli 1921, p. 276-279).

G. VAN DUINEN, Dipo Negoro. (De Macedoniër, Jrg. 25 No. 7, Juli 1921).

Joh. KONING, Indische Zeemansjaren [Kapt. P. M. Donck]. Met 3 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 32, 9 Nov. 1921, p. 516-519).

H. N., Ass.-Res. M. H. Doornik. Met portr. (De Revue Jrg. I No. 39, 10 Sept. 1921 p. 1623).

Gambar S. P. T. B. Goebornoer Djenderal Mr. D. Fock. (Sri Poestaka Tah. III No. 9, Sept. 1921, p. 264 dan No. 5/6, p. 143).

E. H. B. BRASCAMP, De assistent over de bosschen van de blandongs, J. C. Gabeler. (Tectona, Deel XIV Afl. 8, Aug. 1921).

Mr. A. A. Galestin. Met portr. (De Revue Jrg. I No. 43, 8 Oct. 1921 p. 1754).

In memoriam A. de Haan. („De Opwekker" Jrg. 66 No. 7, 15 Dec. 1921 p. 260).

A. J. Haaxman. Met 1 portr. (De Reflector Jrg. 6 No. 41, 8 Oct. 1921, p. 806).

JOH. KONING. Eene onderscheiding [A. J. W. Harloff]. Met 1 portr. (Indië, Jrg. 5 afl. 16, 20 Juli 1921, p. 269-270).

A. K. A. GIJSBERTI HODENPIJL, Nicalaas Hartingh, Gouverneur van Java's Noord-Oostkust (1754-1761). (De Indische Gids XLIII No. 11, 1 Nov 1921 p. 1008-1021).

Dr. N. ADRIANI, Een woord tot afscheid [aan Dr. G. A. J. Hazeu]. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII p. 88-90).

Militaire plechtigheid [Luit. Kol. Helb]. Met 3 afb. (De Revue Jrg. I No. 39, 10 Sept. 1921 p. 1622).

S. P. J. M. M. Goebornoer Djenderal J. B. Van Heutsz. Dengan 4 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 9, Sept. 1921, p. 241-242).

L., De Van Heutsz-hulde. Met 2 afb. (De Revue Jrg. I No. 34, 6 Aug. 1921, p. 1449-1450).

Het Van Heutsz Gedenkboek. Met 2 afb. (Het Indische Leven, Jrg. 2 No. 51, 6 Aug. 1921, p. 1015).

E. H. B. BRASCAMP, Dirk van Hogendorp. Uit zijn leven en over zijne beteekenis voor het Indische Boschwezen. Met naschrift. (Tectona, Boschbouwkundig Tijdschrift, Deel XIV, Afl. 3 Maart 1921).

R. M. ISMANGOEN DANOEWINATA, [Insp. Inl. Onderwijs], 1850-1895. Mawi gambar sahidji (Volksalmanak Djawi 1922 p. 298-301).

— Nganggoej ghambar (Volksalmanak Madhoerâ p. 201-204).

— Djeung gambar. (Volksalmanak Soenda 1922 p. 194-197).

D. SCHEYGROND, Franz Wilhelm Junghuhn. Met 1 afb. (De Revue Jrg. I, No. 30, 9 Juli 1921, p. 1312-1313).

In memoriam A. Jungst. („De Opwekker” Jrg. 66, 1921, p. 107).

Jang moelia Radén Kamil. Dengan 1 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 7, Juli 1921, p. 211).

P. H. van der Kemp (in memoriam). (Vereeniging „Moederland en Koloniën, 21e Jaar 1921 No. 11).

Dr. G. A. J. HAZEU, In Memoriam Professor Dr. H. Kern. Met portret. Weltevreden 1921. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920, p. I-XVI).

G. Th. STIBBE, In memoriam J. Knebel. (Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 4, Juli 1921, p. 417-418).

Pang. Koesoema Adi Nata (Pangeran Kornet), Regent van Soemedang, overleden op Java den 29 Juli 1828 (Indië Weerbaar, Jrg. 4 No. 2 p. 5-6).

R. T. A. Koesoemoadiningrat. Ngangghoej ghambar. (Volksalmanak Madboerä 1922, taon sè kapeng doewa', p. 250-201).

In memoriam Joannes Dominicus Kusters, overl. 30 Aug. 1921. (De Java Post Jrg. 19 No. 36, 9 Sept. 1921).

In memoriam Joa. Dom. Kusters. (Onze Missien in O. en W. I. Jrg. 5 afl. 2, 3 Oct. 1921).

K. WIJBRANDS, J. P. Graaf van Limburg Stirum de afgetreden Gouv.-Generaal. Met portr. (De Hollandsche Revue, Mei 1921).

NOTO SOEROTO, Graaf van Limburg Stirum. (Vrije Arbeid, Maandblad v. Nederland en Indië Jrg. 1 No. 5).

NOTO SOEROTO, Graaf van Limburg Stirum. (Indologenblad, Jrg. 12 No. 10, Aug. 1921, p. 93-94).

K. WIJBRANDS, G. van Loon. Met portr. (Het Indische Leven, Jrg. 2 No. 49, 23 Juli 1921, p. 961).

Dr. E. Moresco. Met portr. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 12, 5 Nov. 1921 p. 221 en 229).

Dr. E. Moresco. Met 1 portr. (De Revue Jrg. I No. 51, 3 Dec. 1921, p. 2025).

E. W. Th. M. Nittel. Met 1 portr. (De Revue Jrg. I No. 51, 3 Dec. 1921 p. 2036).

B., Majoor P. A. Ouwens. Met 1 portr. (De Reflector Jrg. 6 No. 28, 9 Juli 1921 p. 551).

J. M. Boepati Semarang [M. A. A. Poerbahadiningrat] dengan Raden Ajoe. 1 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 7 Aug. 1921, p. 229).

R. Ng. Poerbatjaraka (De Indische Gids XLIII No. 9, 1 Sept. 1921, p. 867-868).

Naar de Leidsche Universiteit. De heer R. Ng. Poerbatjaraka. Met portr. (De Reflector Jrg. 6 No. 37, 10 Sept. 1921 p. 727).

De afgetreden loco-burgemeester van Bandoeng, de de heer S. A. Reitsma. Met portr. (De Revue Jrg. I No. 42, 1 Oct. 1921 p. 1709).

Het graf van Raden Saleh [Bondongan, Buitenzorg]. Met 1 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 52 24 Dec. 1921 p. 998-999).

Batavia's loco-burgemeester. [R. A. Schotman]. Met 1 portr. („De Reflector” Jrg. 6 No. 35, 27 Aug. 1921 p. 686).

SOEMARTO, In memoriam mijn broeder R. M. Soeharko. Met 1 portr. (Ned. Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 8, Dec. 1921, p. 255-256).

G. J. OUDEMANS, Pangéran Aria Soeria Atmadja oud-regent van Soemedang. Met 5 afb. (Ned. Indië Oud en nieuw Jrg. 6 Afl. 7. Nov. 1921, p. 218-222).

Batoe peringatn penghormati marhoem Boepati

Soemedang [Pangeran A. Soerja Atmadja]. Dengan 1 gambar (Sri Poestaka Tah. III No. 7, Juli 1921, p. 212).

Pang. A. Soeria Atmadja, Oud Regent van Soemedang. Met portr. (Indië Weerbaar, Jrg. 4 Afl. 2, Febr. 1921, p. 2-4).

Een oude Bandoenger gehuldigd [F. J. H. Soesman]. Met afb. (De Revue, Jrg. 1 No. 42, 1 Oct. 1921, p. 1724).

S. P. J. M. K. Soesoehoenan Pakoeboewono X dikaboepaten Bandoeng, 1 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 11, Nov. 1921, p. 319).

Resident de Stuers geridderd. Met 1 portr. (De Revue Jrg. I No. 38, 3 Sept. 1921, p. 1595).

Koninklijke onderscheidingen. Met portr. van J. M. Swart Sutherland. (De Revue Jrg. I No. 39, 10 Sept. 1921, p. 1624).

P. t. Tan Khoen Swie. Dengan 1 gambar (Sri Poestaka Tah. III No. 7 Juli 1921 p. 219).

K. P. A. Tjåkrånagärå ing Soeråkartå. Mawi gambar sahidji (Volksalmanak Djawi 1922, p. 316-318).

C. HARTOGH, In memoriam M. C. Valk. (Het M. O. in Ned.-Indië, Jrg. 16 No. 25, 6 Aug. 1921, p. 405-406).

D., Het jubileum L. P. J. Vermeulen. (Het M. O. in Ned.-Indië, Jrg. 16 No. 27, 20 Aug. 1921 p. 445-446).

Petrus S. L. Ward. Met 1 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 46, 12 Nov. 1921 p. 908).

3. OUDHEIDKUNDE.

Praehistorische graven op Java. (De Taak No. 222, Jrg. 5, 5 Nov. 1921 p. 768).

H. FOCILLON, L'art bouddhique. Illustré de 24 plansches Paris 1921. 8°.

'CHA. DUROISELLE, The Talaing Plaques on the Ananda [Temple at Pagan]. Text Plates. Rangoon 1921. 2 parts. 4°. (Epigraphia Birmanica. Vol. II, Part 1-2).

N. J. KROM, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst. Met een oudheidk. kaart en 42+53 pl. 's Gravenhage 1920. 2 deelen. 8°.

Prof. Dr. N. J. KROM, Oudheidkundig verslag over het 2e kwartaal 1921. Met 1 plaat. (Oudh. Verslag 1921, IIe kwartaal p. 41-50).

MART. A. MUUSSES, Oudheidkundig verslag over 3e kwartaal 1921. Met 7 afb. (Oudh. Versag 1921, IIIe kwartaal p. 73-78).

Lijst der aanwinsten vna de Archaeologische Verzameling in 1920. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII p. 334-337).

J. L. MOENS, Een Boddhapratista. Met 2 foto's. (Tijdschrift Batav. Genootschap, deel LX, afl. 1 en 2, p. 78-85).

Dr. F. D. K. BOSCH, De inscriptie op het Manjoecribeeld van 1265 Çaka. (Bijdragen tot de T. L. en V. v. N. I., Kon. Instituut, deel 77 afl. 1 p. 194-201).

G. G. VAN DER KOP, From the shadows of the past. With a foto [of the stone of Tjaroeteun, Buitenzorg]. (Sluyters' Monthly. No. 11, Nov. 1921, p. 382-383).

Bekas-bekas zaman Hindoe dekat Bogor. Dengan gambar 1 boeah. (Volksalmanak Melajoe 1922, tahoen ke IV, p. 238-240).

Patilasan djaman Hindoe deukeut Bogor. Djeung 1 gambar. (Volksalmanak Soenda 1922, p. 180-182).

Dr. N. J. KROM, Verbetering en aanvulling der relief-beschrijving van Barabudur. (Oudheidkundig Verslag 1921, IIe kwartaal p. 65-68).

Shrines of the Orient. [1 photo of Borobudur]. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 12. Dec. 1921, p. 438).

Dr. J. Ph. VOGEL, Het eerste Rama relief van Prambanan. Met plaat. (Bijdragen Kon. Instituut, deel 77 Afl. 1, p. 202-215).

In the Wake of the Hindoo Conquerors [1 foto of Prambanan]. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 7, July 1921, p. 29).

Dr. F. D. K. BOSCH, Het Steenen Zuijtje van Kadi-loewih. Met 2 foto's. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920, p. 52-60).

T. VAN ERP, Het ornament in de Hindoe-bouwkunst op Midden-Java. Met afb. (De Amsterdamer. Jrg. 34 No. 2291).

P. J. PERQUIN, Eigenaardigheden van Hindoe-Monumenten II. (Oudheidkundig Verslag 1921, Ie kwartaal, p. 17-18).

B. DE HAAN, Rapport over de werkzaamheden op Oost-Java. (Oudheidkundig Verslag 1921, IIe kwartaal p. 55-59).

Mej. Dr. M. E. LULIUS VAN GOOR, Een paar mededeelingen aangaande de Bronsvondst van Ngandjoek. Met 3 platen. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII p. 81-87).

B. DE HAAN, Kort verslag aangaande de werkzaamheden te Sawentar. (Oudheidkundig Verslag 1921, Ie kwartaal, p. 19-20).

A. MUHLENFELD, De ruïnen van Koeto Renon in het Loemadjangsche. Met 1 schets. (Oudheidkundig Verslag, Ie kwartaal, p. 35-38).

P. V. VAN STEIN CALLENFELS, De achterzijde van Tjandi Këdaton. Met 4 platen. (Oudheidkundig Verslag 1921, Ie kwartaal, p. 21-27).

Uittreksel uit het Dagboek van den Controleur van Tabanan, den Heer [L. C.] HEYTING. [Overblijfselen eener Hindoevestiging (smeden desa) bij Tjandikoening aan het Bratanmeer, Midden-Bali]. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII 1920 p. 182-183).

H. T. DAMSTÉ, Een Boeddhistisch rotsklooster op Bali. Met 4 schetsen en 6 afb. Met bijschrift door N. J. KROM. (Oudheidkundig Verslag 1921, IIe kwartaal, p. 60-64).

H. T. DAMSTÉ, Middeleeuwsche monumenten op Bali. Met 3 afb. [Tampak Siring]. (Djāwā Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 145-146).

B. DE HAAN, De kluizenarij en rotsgraven te Tampakiring (Bali.) Met 5 afb. (Oudheidkundig Verslag 1921 IIIe kwartaal p. 97-104).

4. KUNST EN KUNSTNIJVERHEID.

T. A. GOPINATHA RAO, Talamatha or Iconometry, being a concise account of the measurements of Hindu Images as given in the Agamas and other authoritative works with ill. drawings. Calcutta 1920. 4°. (Memoirs of the Archaeological Survey of India. No. 3).

Sculpturés Çivaïtes par AUG. RODIN, ANANDA

COOMARASWAMY, E. B. HAVELL et VICT. GOLOUBEW. Bruxelles-Paris 1921. Avec 47 pl. 4°. (Ars Asiatica III).

J. Th. MOLL, Wat is er bekend van de Geschiedenis van het Chineesch Porcelein in Ned.-Indië. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII p. 76-80).

Rupam. Illustrated quarterly Journal &c.

Besproken door NOTO SOEROTO in Wederopbouw Jrg. 3 No. 10/12, p. 208-211. (Overgenomen in Djāwā, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 212-213).

Tentoonstelling van houtsnijwerk in het Kunstkring-gebouw, Weltevreden, van 27 Juli t/m 10 Aug. 1921. [Catalogus door P. J. MOOJEN en C. J. BATENBURG]. Weltevreden 1921. Met 1 pl. 8°. (Ned. Indische Kunstkring te Batava).

Pertoendjoekan oekiran-kajoe. Dengan 3 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 9, Sept. 1921, p. 243-244).

Vlechtwerk. Met 9 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 13, 12 Nov. 1921 p. 251-253).

Djalan baroe oentoek kepandaian seni (kunst). (Sri Poestaka, Tah. III No. 11, Nov. 1921, p. 320-321).

EM. HULLEBROEK, Een Noodkreet uit Indië. [Verval van het kunsthandwerk]. Met 4 afb. (Ned Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 7, Nov. 1921 p. 212-217).

EM. HULLEBROEK, Een noodkreet uit Indië. 's Gravenhage, Hadi Poestaka 1921. 8°.

Besproken door H. F. TILLEMA, in Vrije Arbeid Jrg. I No. 10, Dec. 1921, p. 298. (½ kolom).

T. [= J. W. TEILLERS], Jan Veth in Indië. (De Taak No. 224, 19 Nov. 1921 p. 788-789).

T. [= J. W. TEILLERS] en JAN VETH, Isaac Israëls. (De Taak, No. 227, Jrg. 5, 10 Dec. 1921, p. 825-827).

Dr. RATU LANGIE, De landschappen van Tine Houtman. (Bewerkt naar een expositie hazer werken te Bandoeng. Met 4 afb. („De Reflector" Jrg. 6 No. 34, 20 Aug. 1921 p. 674-676).

Ontwerp voor een 'Regentschapskantoor. (Indisch Bouwkundig Tijdschrift Jrg. 24 p. 419, 440, 453, 472).

5. MUZIEK.

J. S. BRANDTS BUYS, Over de ontwikkelingsmogelijkheden der muziek op Java. Praeadvies. [Weltevreden 1921]. 4°. (Overgedrukt uit de Praeadvieszen Bundel II van het Congres van het Java-Instituut, 17-19 Juni 1921).

A. VAN LEEUWEN, De ontwikkelingsmogelijkheid der Javaansche muziek. Nabetrachting van het Bandoengsche Congres. (Theosofisch Maandblad voor Ned. Indië Jrg. 20 No. 7, Juli 1921, p. 297-312).

J. S. BRANDTS BUYS, Over het verstaan van vreemde melodieën. (De Taak No. 220-221, 22-29 Oct. 1921, p. 741-742 en 752-754).

HOUBOLT, Rhythme en melodie. (De Taak, No. 225, Jrg. 5, 26 Nov. 1921, p. 804-805).

J. S. BRANDTS BUYS, Het rhythme. (De Taak No. 228-229, 17 en 24 Dec. 1921 p. 839-841 en 849-851).

J. S. BRANDTS BUYS, Het orkest verouderd? En de gamelan? (De Taak No. 223, Jrg. 5, 12 Nov. 1921, p. 778-779).

Dr. J. VAN LEEUWEN, De voorgeschiedenis van het strijkinstrument en de Rebab — van Leeuwen. (De Ploeger, Jrg. I No. 1, p. 43).

Het Soendaneesche Volksraad (Sisindiran) vermeld door F. H. TAYLOR WEBER. Bewerkt en van verklarende aantekeningen voorzien door L. A. LEZER. Bandoeng 1921. 16°.

6. TOONEEL.

ANANDA COOMARASWAMY, Notes on the Javanese theatre. With Illustr. (Rupam No. 7, July 1921).

The wayang kelitik and wayang golek. 2 foto's (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 9, Sept. 1921, p. 212-213).

G. G. VAN DER KOP, The wayang koelit. With a plate (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 8, Aug. 1921, p. 134).

C. VAN DE KAMER, Inlandsch tooneel. (De Revue Jrg. I No. 29, 2 Juli 1921, p. 1268, 1270, 1272).

De wayang of het schduwenspel. Met 4 afb. en 2 fig. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 8-9, Aug.-Sept. 1921, p. 121-145).

C. V. VAN HINLOOPEN LABBERTON — VAN MOTMAN, De wajang of het schaduwspel. Met 4 afb. en 2 fig. (Theosophisch Maandblad voor Ned. Indië Jrg. 2 No. 8 Aug. 1921, p. 374-396).

HELM BARNAU, Het wajangspel der Javanen. Met afb. (Panorama, 3 Oct. 1921).

De wajang als leidraad tot karaktervorming. (Wordt vervolgd). (Wederopbouw Jrg. 4 No. 10-11, Oct.-Nov. 1921, p. 174-177).

De behoefte aan intellectueele Dalangs in verband met de ontwikkeling van het Wajangspel (Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 203-204).

H. BOREL, Javaansche dansen. Met afb. (De Kroniek, Jrg. 7 p. 74 en 105).

Tekst van de Wajang-orang-voorstelling op te voeren den 4en April 1921 in het Pakoe Alamsche Huis, Djoc-jakarta [1921]. 8°.

Tooneel-uitvoering ter gelegenheid van het IVE Congres van de Far Easteril Association of Tropical Medicine in de Stadsschouwburg te Weltevreden door de Leerlingen van Stovia op 8 Aug. 1921. Performance of the Students of the Medical School &c. Weltevreden [1921]. 8°.

Programma. Een fragment van de Wajang-Opvoering genomen uit het verhaal van de abdicatie van P. Kresnodipojono, vorst van Ngastino, ten gunste van den tweeden zoon R. Pandoe, gespeeld ter eere van Z. H. den Sultan Hamengkoewo VIII. [Djak-jakarta 1921]. 8°.

MINTA RAGA. Spel van Ardjoena's beproevingen. Wajang-wong voorstelling te geven door de kunst-vereening Kridoatmakâ op 18 Oct. 1921 Weltevreden [1921]. Met 4 pl. 8°.

H. VON ESSEN, Krido Bekso Wiromo (Java Congres 19-6-'21). [Gedicht]. (De Taak Jrg. 5 No. 48, 9 Juli 1921 p. 557-558).

H. J. KIEWIET DE JONGE, Inleiding en tekst van de Loetoeng Kasarang. (Programma voor het Congres van het Java-Instituut te houden te Bandoeng 17-19 Juni 1921). 8°.

Programma lelakon „Loetoeng Kasarang”, 8°.

S. SOERIOKESOEMO, Loetoeng Kasaroeng. (Wederopbouw Jrg. 4 No. 8-9, Aug.-Sept. 1921, p. 117-121).

M. E. REITSMA — BRUTEL DE LA RIVIERE, De

opvoering van den Loetoeng Kasaroeng. Met 2 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 23, 7 Sept. 1921, p. 377-381).

A glimpse of the Javanese stage. With a foto. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 7, July 1921, p. 53).

H. J. KIEWIET DE JONGE, The oriental stage. A Sundonese mystery-play Lutung Kasaroeng With a plate. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 12, Dec. 1921, p. 460-463).

De nieuwe Schouwburg te Bandoeng. Met 2 afb. („De Reflector” Jrg. 6 No. 33, 13 Aug. 1921 p. 651).

Z. STOKVIS, Nieuwe banen voor Java's kunst? [Naar aanleiding der Loetoeng Kasaroeng Opvoering te Bandoeng]. Met wederwoord door H. v. E. (De Taak Jrg. 5 No. 47, 2 Juli 1921, p. 549-550).

T. K[ARSTEN], Utopie versus schablone. (De Taak Jrg. 5 No. 50, 23 Juli 1921 p. 597-599).

J. V. G[ELDEREN], Verdediging of vlucht? (De Taak No. 209, Jrg. 5, 6 Aug. 1921 p. 607-608).

T. K[ARSTEN], Onze verschillen (De Taak No. 211, Jrg. 5, 20 Aug. 1921 p. 634-636).

J. V. G[ELDEREN], Tot besluit. (De Taak No. 213, Jrg. 5, 27 Aug. 1921 p. 660-661).

P. DE KAT ANGELINO, Het spel van Tjalonarang (Een Balische heksendans). Met 8 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 6, Oct. 1921 p. 164-174).

L. VAN RIJCKEVORSEL, Tonil. [Tooneelvoorstelling in Moentilan]. Met 2 afb. (St. Claverbond Afl. 17, Sept. 1921, p. 193-197).

[C. E.] DU P[ERRON], Het Bataviaasch tooneel in de 18e eeuw (De Revue Jrg. I No. 41, 24 Sept. 1921 p. 1684, 85, 87).

S. KALFF, Honderd jaren tooneel te Batavia. Met 7 afb. (Indië, Jrg. 5 afl. 36, 7 Dec. 1921, p. 580-588).

Herdenking van het 100-jarig bestaan van den Bataviaschen Schouwburg 1821-1921. Weltevreden 1921. Met 16 portr. 8°. (Op den omslag: 1821, Stads-schouwburg, 1921).

S. KALFF, Bij 't eeuwfeest van den Bataviaschen Schouwburg. Met 2 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 8, Dec. 1921, p. 229-236).

De Stadsschouwburg te Batavia door Habitué. Met 1 plaat. (Het Indische Leven Jaarg. 3 No. 17, 10 Dec. 1921, p. 321, 330).

Het eeuwfeest van den Bat. Schouwburg. Met 4 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 50, 10 Dec. 1921 p. 955, 958-969).

Herdenking van het 100 jarig bestaan van den Bataviaschen Schouwburg, 1821-1921. Met 3 portr. en 1 afb. (De Revue Jrg. I No. 52, 10 Dec. 1921, p. 2061-2062).

VICTOR IDO [ps. van J. HA. F. VAN DE WALL], Karina Adinda. Oost-Indisch Zedenspel in drie Bedrijven. 3e Druk. Weltevreden 1921. Met 1 pl. kl. 8°.

—, Parto. Een Tropen-drama in 3 Acten. Weltevreden 1921. Met 1 pl. kl. 8°.

—, De laatste eer. Drama uit de Europeesche samenleving in Ned.-Indië. 4 Acten. 2e Druk. Weltevreden 1921. Met 1 pl. kl. 8°.

—, De Paria van Glodok. Episode uit het Indische pauperleven in 3 acten. 2e Druk. Weltevreden 1921. Met 2 pl. 8°.

—, Pastoor Servaas. Spel van barmhartigheid uit het

Indische leven. In 3 bedrijven. 2e Druk. Bandoeng 1921. kl. 8°.

VICTOR IDO [ps. v. KANS VAN DE WALL]. De dochters van den resident. Een luchtig spel uit het Indische leven van 1850-60 in 3 bedrijven). (Het Indische Leven Jrg. 2 No. 48, 16 Juli 1921, p. 946-948).

7. WET, RECHT.

BOUDEWIJNSE EN VAN SOEST, De Indo-Nederlandsche Wetgeving. Staatsblad van N. I. over 1918 bewerkt..... door Mr. H. G. NEDERBURGH Afl. 84, 1918, No. 268-856 (slot). Amsterdam 1921. gr. 8°.

ALBRECHT's Klapper' op de Wetboeken en het Staatsblad van Ned.-Indië benevens op het Bijblad..... Jaarvervolg over den Sb jaarg. 1919 en het Bb deel LIV. Bewerkt door G. A. N. SCHELTEMA DE HEERE. Leiden [1921]. 4°.

Verzameling van de voornaamste Ned.-Indische wetten, reglementen en verordeningen etc. van belang voor Bestuur, Rechterlijke Macht en Politie, verzameld door S. KOSTER, met medewerking van B. K. NOORMAN. Deel I-V. Weltevreden 1920/21. 8°. (Uitgegeven door de Ned.-Indische-Politiegids).

Wetboek van Strafrecht voor Ned.-Indië. (Staatsblad 1915 enz.). kitab oendang-oendang hoekoem. Uitgave van de Volkslectuur. Dikeloearkan oleh Balai-Poestaka. Weltevreden 1921. 8°.

Boekoe Wet Hoekoeman pikeun Hindia Nederland (Lampiran soerat kabar Obor No. 1 setr.). Bandoeng Oct. 1921 setr. 8°.

Perhatikanlah! (Volksalmanak Melajoe 1922 tahoen ke IV p. 249-250).

Pepeling. (Volksalmanak Soenda 1922 k: 256).

Het Reglement op de Strafvordering voor de Raden van Justitie op Java en het Hoog-Gerechtshof van Ned.-Indië, en het Inlandsch Reglement op de uitoefening der politie, de burgerlijke rechtspleging en de strafvordering onder de inlanders....., zooals die Reglementen luiden na de tot heden daarin aangebrachte wijzigingen. Bewerkt door W. J. M. PLATE. Weltevreden 1921. 8°.

Mr. H. M. B. t. H. R. [= TER HAAR ROMENY], De competentie van den Gouvernementsrechter in Ned.-Indië I-X. Met afb. (Indië Jrg. 5 afl. 24, 25, 27, 33-35, 37; 14, 21 Sept., 5 Oct., 16-30 Nov., 14 Dec. 1921, p. 389/391, 408-411, 436-440, 539, 554-555, 568-570, 604-606).

t. H. R. [= Mr. H. M. B. TER HAAR ROMENY], Het ontwerp van wet tot vereeniging van de rechtspleging in lichte strafzaken. (De Ned.-Indische Politiegids, Jrg. 5 No. 6, Juni 1921).

Crimineele Statistiek van Ned.-Indië over het jaar 1917..... Weltevreden 1921. fol.

A. J. RETHAAN MACARE, Insulinde en de Kinderwetten. (Maatschappelijk Hulpbetoon, Jrg. 3, Bijblad, p. 33).

H. Ch. G. J. VAN DER MANDERE, Sociale wetgeving in Ned.-Indië. (Vragen van den Dag, Jrg. 36, Nov. 1921).

J. A. F. MALLENS, Schetsen gemeenterecht van Ned.-Indië. (Tijdschrift voor Administratief-Recht, Jrg. 38 p. 233).

Verzameling van wetten, besluiten en regelingen, betreffende ons Munt- en Bankwezen, van inleidende aantekeningen voorzien door Mr. S. G. BINNERTS. Amsterdam 1921. 8°.

Korte Uiteenzettingen van de beteekenis van de jongste wijziging in de Indische Mijnwet (Staatsblad 1919 No. 4) toegelicht door een kaart in 2 bladen Weltevreden 1921. 8°. (Verslagen en mededelingen van den Dienst van het Mijnwezen in Ned.-Indië).

ZEGELVERORDENING 1921. Vastgesteld bij Gouv. besluit dd. 18 Oct. 1921 No. 9 (Staatsblad No. 498). Batavia-Weltevreden 1921. 8°.

De Indische Ordonnantien op de inkomsten- en productenbelastingen. Verzameld en van eene inleiding voorzien door H. J. VAN BRINK. Amsterdam 1921. 8°.

CUSTOMS TARIFF and Provisions. Published by the Chief-office of the Custom in the Dutch East Indies. Weltevreden 1921. 8°.

Pranatan lampah-lampah karsa dalem kagoengan damel mantoe. Djokja z.j. 8°. [Jav. kar.].

Serat Pranatan bab lampah-lampahipoen ngarsa dalem Sampéjan dalem ingkang Sinoehoen kangdjeng Soeltan kaping VIII Djocja z. j. 8°. [Jav. kar.].

8. STAAT.

Mr. J. VISSER, Hoofdzaken van het staatsrecht van Nederland en Ned.-Indië. Leiddraad ten gebruike bij het Onderwijs in de rechtswetenschap aan de O.S.V.I.A. en voor zelfstudie van Inl. Bestuursambtenaren. 1e Deeltje: De Grondwet. 2e Deeltje: Het Regeeringsreglement. Weltevreden 1921. 8°.

Mr. J. H. CARPENTIER ALTING, Ned.-Indië en de Grondwetsherziening. (De Amsterdammer Jrg. 34 No. 2310).

Ned.-Indië en de grondwetsherziening (Prof. Mr. J. M. Carpentier Alting in de Groene Amsterdammer). (De Indische Gids XLIII No. 11, 1 Nov. 1921, p. 1039-1042).

Prof. Mr. J. C. KIELSTRA, Het rapport van de Commissie tot herziening der Staatsinstellingen van Ned.-Indië (Voordrachten gehouden bij de 2e wetenschappelijke samenkomst van Indische landbouw-technici te Wageningen op 1-3 Febr. 1921).

Naar aanleiding van het Ontwerp-Bestuurshervorming voor Ned.-Indië [door Mr. J. H. ABENDANON e.a. 's Gravenhage 1921]. 4°.

De Indische bestuurshervorming (Mr. J. H. Carpentier Alting in de N. R. Crt.). (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921. p. 953-959).

H. J. GRIJZEN, Enkele aantekeningen naar aanleiding van het verslag van de Commissie tot herziening van de Staatsinrichting (De Indische Gids XLIII No. 8, 1 Aug. 1921, p. 681-699).

Eenige opmerkingen over de verdediging van het Ontwerp-Indische Bestuurshervorming door den Minister van Koloniën in de Tweede Kamer, aangeboden aan de Eerste Kamer der Staten-Generaal door het Comité „Nieuw-Indië". 's-Gravenhage 1921. 8°.

Wijziging Reglement op het beleid der N.-I. Regeering. (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921, p. 944-949).

H. J. V., Wijziging van 't Regeerings-Reglement. (Hindia Poetra Jrg. 3 No. 18, Nov. 1921).

J. E. STOKVIS, De Volksraad. Samenstelling, bevoegdheid, beteekenis. Met 3 afb. (Indië, Jrg. 5 afl. 15-16, 13-20 Juli 1921, p. 244-250 en 262-269).

G. Th. STIBBE, De eerste Volksraad. (De Indische Gids XLIII No. 9, 1 Sept. 1921, p. 781-791).

PENDAPATAN Hoofdbestuur „Boedi-Oetoemo" tentang hal Regentschapsraad. Weltevreden [1921]. 8°.

M. J. LUSINK, Indische Kamerleden. (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921 p. 877-880).

SCHEIDING van Kerk en Staat in Ned.-Indië. Nota opgesteld aan het Departement van O. en E. [door Mr. J. J. SCHRIEKE] en gepubliceerd met machtiging der Indische Regeering. Weltevreden 1921. 8°.

Scheiding van Kerk en Staat („De Opwekker" Jrg. 66 p. 271).

C. HOITSEMA, Een munt in Ned. Indië. (De Economist Jrg. 70 No. 12 p. 755-799).

9. BESTUUR.

Mr. A. B. COHEN STUART, De Indische Centrale regeering. (De Opbouw, Jrg. 3 p. 98).

Regeling van het Openbare Gehoor, den 31sten Aug. 1921 te houden in het Paleis Rijswijk..... Weltevreden 1921. 8°.

MEDEDEELINGEN omtrent enkele onderwerpen van algemeen belang (afgesloten 24 Maart 1921). Weltevreden 1921. fol.

De Ex-G. G. over Indië. (De Indische Post, No. 2, 10 Dec. 1921, p. 1).

JAN FEITH, Interview van den ex G. G. over Indië. (De Indische Post) No. 2, 10 Dec. '21, p. 22).

Mr. G. D. WILLINCK, De benoeming van Dr. Moresco tot Vice-President van den Raad van Indië. (De Indische Gids XLIII No. 12, Dec. 1921, p. 1069-1072).

H. CARPENTIER ALTING, De bestuursdienst in Indië (De Groene Amsterdammer, 11 en 25 Juni 1921).

De toekomst van het B. B. (Uit Bat. Nbl.). (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1101-1103).

De positie de B. B. ambtenaren in ontvoogde gebieden. (De Indische Gids XLIII No. 11, 1 Nov. 1921, p. 1043-1045).

Mr. T. T., Personeel-voorziening voor den Indischen Dienst. (Hindia Poetra Jrg. 3 No. 9, Sept. 1921).

S. RITSEMA VAN ECK, Bescheiden nopens zijn ontslag uit 's Lands dienst. Buitenzorg [1921]. 8°.

De nivelleeringsvoorstellen. (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921 p. 1081-1082 en 1104-1106).

Prof. J. C. VAN EERDE, Koloniale zelfopvoeding I en II. (De Gids, Jrg. 85 No. 11-12, Nov.-Dec. 1921, p. 254-278 en 457-488).

Quelles sont les dispositions à prendre pour obtenir la collaboration des chef indigènes à l'administration et au gouvernement des colonies? Discussion [par M. E. C. ABENDANON e.a.]. (Institut colonial international Compte Rendu de la Session tenue a Bruxelles les 24-26 Mai 1920 p. 157-195).

Regentsbenoemingen (Nationale-Staatkundige Gids Jrg. 4 No. 158, 19 Mei 1921).

De ontvangst door den G. G. van de zelfbestuurders uit Midden-Java. Met 2 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 10, 22 Oct. 1921 p. 190).

Belangrijke gebeurtenissen in beeld. [Ontmoeting van G. G. met Soenan en Sultan te Semarang]. 2 foto's. (De Reflector Jrg. 6 No. 43, 22 Oct. 1921 p. 853).

Handleiding ten dienste van de Inl. bestuursambtenaren op Java. No. 1/B. B. Dessahoofdverkiezingen. 2e Druk. No. 37/O.E. Mohammedanische-Inlandsche zaken. Weltevreden 1921. 8°.

S., Een en ander betreffende de desa, haar ontstaan, bestuur en politiewezen. (De Ned.-Indische Politiegids, Jrg. 5 No. 5, Mei 1921).

R. KERN, Verkiezing van dorpschoufden in Soerabaja in vroeger tijd. (Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 6. Nov. 1921, p. 673-685).

Mr. A. NEYTZELL DE WILDE, Politieleiding en politiebevoegdheid. Met naschrift van J. C. VERGOUWEN. (Koloniaal Tijdschrift, Jrg. 10 No. 5, Sept. 1921, p. 617-629).

K., De algemeene onveiligheid. (De Ned. Indische Politiegids, Jrg. 5 No. 7, Juli 1921).

Elfde Decentralisatie-Congres. (Locale Belangen Mededeeling No. 44, Jrg. 9, Bijlage van afl. 8, 16 Oct. 1921).

Dr. ABDUL RIVAI, Eene organisatie van Inlandsche leden van locale-raden. Taak Jrg. No. 220, 22, Oct. 1921, p. 737-739). Overgenomen in: Locale Belangen Jrg. 9. Afl. 11, 1 Nov. 1921 p. 359-366.

Ir. A. PLATE, Het uitbreidingsplan der Indische gemeenten [Semarang]. Met 22 afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw. Jrg. 6 No. 4 en 5, Aug.-Sept. 1921, p. 99-110 en 145-160).

F. C. FRUMAN, De toepassing van de administratieve rooijlijn door de Indische Gemeente (Locale Belangen Jrg. 9, Afl. 10, 16 Nov. 1921, p. 327-335).

D. J. A. WESTERVELD, Praeadvies over; De Taak der Locale Ressorten ten aanzien van het marktwezen en de daarbij op de voorgrond tredende beginselen. (Locale Belangen Mededeeling No. 43, Jrg. 8 Bijlage van afl. 21, 1 Mei 1921).

HELLEMANS, De Taak der locale ressorten ten aanzien van het marktwezen. (Locale Belangen Jrg. 9 Afl. 8-9, 16 Oct.-1 Nov. 1921, p. 269-278 en 295-304).

Verslag van den toestand der Gemeente Batavia over 1919 en 1920. Weltevreden 1921. 8°.

Verslag der Gemeentebedrijven over het boekjaar 1919. Bandoeng 1921. 8°.

Blad (Gewestelijk) uitgegeven voor rekening van het Gewest Preanger Regentschappen. Jaarg. I Bandoeng 1921. 8°.

Verzameling van keuren en verordeningen, bijgewerkt tot 1 Jan. 1921. Bandoeng 1921. 8°.

Vergadering van den Gewestelijken Raad van Soerabaja gehouden op den 15en April enz. [Notulen e.d.]. Malang-Soerabaja 1921. 8°.

F. TREFFERS, De jongste voorstellen betreffende de verdediging van Ned.-Indië (Indisch Genootschap, Vergadering van 18 Nov. 1921 bladz. 135-182).

Verzameling van voorschriften voor de Zeemacht in Ned.-Indië. Batavia 1907-1921. 2 deelen. 8°.

Verslag van het Marine-Etablissement te Soerabaja over het jaar 1919 en 1920. Weltevreden 1921. 4°.

Circulaire van den Commandant der Zeemacht. No. 1-173. Batavia 1911-1921. In portef. 8°.

J. VAN ROON, De aanvulling van de leidende krachten bij den Topographischen Dienst in Ned.-Indië. (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921, p. 889-894).

A. VAN LITH, De Topografische Dienst onder J. J. K. Enthoven (1897-1909). Met portr. (Verslag Topogr. Dienst in N. I. over 1920. p. 79-86).

3e. Jaarverslag, 1920, [van den] Dienst voor Waterkracht en Electriciteit in Ned.-Indië. Bandoeng 1921. Met kaarten en afb. 8°.

J. H. ROEVEN, Het kadastrale vraagstuk in Ned.-Indië. (Tijdschrift voor Kadaster en Landmeetkunde Jrg. 37 p. 121).

Dr. H. 't HOEN, De burgerlijke veeartsenijkundige Dienst in Ned.-Indië. (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1077-1080).

P. ZYP, De burgerlijke veeartsenijkundige dienst in Ned. Oost-Indië. (Tijdschrift voor Diergeneeskunde, Dl. 48 p. 324).

DE RUYTER, Reinigingsdiensten in Ned. O. Indië (Locale Belangen jg. 9 Afl. 5, 1 Sept. 1921 p. 14g-147).

Verslag betreffende den Gouv.-Pandhuisdienst over het jaar 1920. Met graph. Weltevreden 1921 2 deelen fol.

Verslag betreffende den dienst der Opiumregie over het jaar 1920. Met tab. Weltevreden 1921 4°.

Dr. H. TEN OEVER, De Boschrichting in Ned.-Indië. (De Indische Gids XLIII No. 11, 1 Nov. 1921, p. 973-994).

Verslag van de Gouvernements vervoersdiensten te water over de jaren 1818-19. Weltevreden 1921. 4°. (Departement van Gouvernements-Bedrijven. Dienst der Zoutregie).

Verslag van het kantoor voor de Voedselvoorziening Batavia 1920-1921. Batavia-Weltevreden 1921. Met tabellen. gr. 8°.

H. J. VAN BRINK, Overzicht van de onlangs tot stand gekomen herziening en uitbreiding van de belastingen in Ned. Indië. (De Economist Jrg. 70 No. 9, 15 Sept. 1912, p. 535-548).

Jaarcijfers voor het Koninkrijk der Nederlanden. Annuaire etc Koloniën 1918 en 1919. 's Gravenhage 1921. 8°.

Verslag over de B. O. W. in Ned.-Indië over het jaar 1917. 5e Gedeelte: Bruggen en wegen. Weltevreden 1921. Met kaart en pl. 4°.

Ir. A. H. SWETS, Wegenonderhoud op Java. (De Ingenieur, Jrg. 36 No. 31, 30 Juli 1921).

H. HEETJANS, Eenige opmerkingen over het wegen vraagstuk op Java. (De Waterstaats-Ingenieur, Jrg. 9 Sept. 1921, p. 289-290).

H. W. JONKHOFF, Het mechanisch transport in verband met het wegen vraagstuk in Ned.-Indië. Voor- dracht op 20 Dec. 1921 te Weltevreden op de Alg. Vergadering van de Indische Afd. van het Kon. Instituut van Ingenieurs. Semarang 1921. Met afb. 8°.

10. MAATSCHAPPIJ.

G. A. WILKEN, The sociology of Malayan Peoples. Being three essays on kinship, marriage, and inheritance in Indonesia. Translated b. G. HUNT. With an introduction by C. O. BLAGDEN. Kuala Lumpur 1921. (Papers on Malay Subjects Ild Series. No. V).

OCT. J. A. COLLET, L'évolution de l'esprit indigène aux Indes Orientales Néerlandaises. 1921.

Besproken door J. Th. Petrus Blumberger in Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 4, Juli 1921, p. 538-542.

P. J. GERKE, De Inlandsche organisaties I. (Vrije Arbeid, Jrg. 1. No. 7, Sept. 1921).

Verslag van de Coöperatie-Commissie. Weltevreden 1921. 8°.

De levensstandaard der inlandsche bevolking. (De Taak No. 215, Jrg. 5, 12 Sept. 1921, p. 278-279).

De duurte in Indië. (Hindia Poetra, Jrg. 3 No. 18, Nov. 1921).

Living conditions in Holland's East India (Holland's East India Vol. II No. 1, 31 March 1921).

De levensstandaard in Indië (Hindia Poetra, Jrg. 3 No. 6, Juni 1921).

Wat kost het leven in Ned.-Indië? (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1110-1114).

Arbeidswetgeving op Java. (De Taak No. 216, Jrg. 5, 24 Sept. 1921 p. 689-690)

Verslag van den Dienst der Arbeidsinspectie in Ned.-Indië over het jaar 1920. 7e Verslag. Weltevreden 1921. fol.

7e Verslag Arbeidsinspectie. Besproken door Dr. R. BROERSMA in Alg. Landb. Weekbl. v. N. I. Jrg. 6 No. 16, 14 Oct. 1921 p. 682-684).

H. Ch. G. J. v.d. M[ANDERE], Sociale regelingen in Ned.-Indië. (In- en Uitvoer, Jr. 5 No. 37, Sept. 1921).

Advies van de Arbeidscommissie nopens de instelling van Arbeidsraden voor Indië, Z. pl. [1921]. 8°.

J. J. VIEHOFF, Arbeidspolitiek en arbeidsbemiddeling voor Indië (Koloniaal Studien, Jrg. 5 No. 5 [= 4], Aug. 1921, p. 75-98).

Dr. R. BROERSMA, Arbeidsverhoudingen. Om het werkvolk. (Alg. Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 15, 7 Oct. 1921).

Dr. R. BROERSMA, Overleg van beheerders en arbeiders. (Alg. Landbouwweekblad voor No. 2, Jrg. 6 No. 19, 4 Nov. 1921 p. 784-785).

Verslag van het Congres (3e jaarvergadering) ter bespreking van de Praeadvies betreffende „Het arbeidsvraagstuk in verband met de noodzakelijke ontwikkeling der Buitengewesten” (Poenale Sanctie), Publicaties 10 en 11 der Vereeniging. Weltevreden 1921. 8°. (Vereeniging voor studie van Koloniaal-maatschappelijke vraagstukken. Publicatie No. 12).

J. F. C. NIENHUIS, Gevangenis-arbeid in Ned.-Indië Met afb. (Eigen Haard, Jrg. 47 No. 26, 25 Juni 1921).

VERSLAG van de Suiker-Enquête Commissie. Soerabaja 1921. 8°.

Besproken in: Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 10 en 11, 2 en 9 Sept. 1921.

Indisch Ontwerp van een Kon. Besluit met toelichting betreffende de heffing..... van een „winst-aandeel” ten bate van de omwonende Inlandsche bevolking zoomede adviezen..... Den Haag 1921. fol. (Bond van eigenaren van N.-I. Suikeronderneming).

G. GONGGRIJP, Winstdeeling bij de suiker-industrie op Java. Amsterdam 1921. 8°.

Dr. R. BROERSMA, Het winstdeel voor de bevolking. (Algemeen Landbouw Weekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 5, 29 Juli 1921).

De Landvoogd over de winstaandeelkassen, (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 14, 30 Sept. 1921).

H. Ch. G. J. VAN DER MANDERE, Winstandeelen, als door de Indische Regeering voorgenomen ten bate van de inlandsche bevolking. (De Economist Jrg. 70 No. 11, 15 Nov. 1921, p. 661-701).

H. Ch. G. J. VAN DER MANDERE, De heffing ten bate van winstaandeelkassen op Java en eventueel in de Buitenbezittingen. (Economisch-Statistische Berichten Jrg. 6 p. 743).

H. Ch. G. J. V. D. M[ANDERE], Winstandeelkassen ten behoeve van de Inlandsche bevolking op Java. (De Indische Mercur, Jrg. 44 No. 33, 19 Aug. 1921).

J. E. STOKVIS, Winstdeel voor Inlandsche betrokkenen bij groote landbouwbedrijven in Indië (Economisch-Statistische Berichten, Jaarg. 6 No. 295, 24 Aug. 1921 p. 914).

De winstaandeelkassen. (H. Carpentier Alting in de N. Ct.). Nog eens de winstaandeelkassen. (J. E. Stokvis in Econ. Stat. Berichten). Winstdeel voor de inlandsche bevolking. (Uit Sum. Post). (De Indische Gids XLIII No. 10, 1 Oct. 1921, p. 923-929, 929-930, 930-931).

Winstdeel der Inlandsche bevolking. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 9, 26 Aug. 1921).

Mr. G. A. BOON, Winstandeelkassen. (De Vrijheid, Jrg. 1 No. 1, 7 Sept. 1921).

De Winstandeelkassen. (Ned. Indisch Rubber Tijdschrift Jrg. 5, 1e halfjaar, No. 9, 15 Sept. 1921).

Winstparticipatie (Advies Ned. Ind. Landbouw Syndicaat), (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I. Jrg. 6 No. 12, 16 Sept. 1921).

D. MAC GILLAVRY, Winstandeelkassen. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-Indië, Jrg. 6 No. 12, 16 Sept. 1921).

De winstparticipatie en de „Vorstenlandsche” (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 13-14, 23-30 Sept. 1921).

SERIUS, Participatie in de winst van landbouw onderneming. (Alg. Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 15, 7 Oct. 1921).

Winstandeelkassen. (De Indische Mercur, Jrg. 44 No. 42, 21 Oct. 1921).

Het participatie-stelsel. Winstandeelkassen, belangenkringen en belangengemeenschap. Winstandeelkassen in Ned.-Indië (De Indische Gids XLIII No. 11, 1 Nov. 1921, p. 1026-1029 en 1058-1060).

Winstandeelkassen. (Algemeen Landbouwweekblad, Jrg. 6 No. 21, 18 Nov. 1921 p. 856-857).

DIBBETZ, De winstparticipatie-idee aan de practijk getoetst. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-Indië, Jrg. 6 No. 26, 23 Dec. 1921 p. 1010-1014).

E. S[CHMULLING], Ueber die agrarischen Verhältnisse Javas zu Ende des Jahres 1920 und den baldigen Landschwund auf der Insel (Deutsche Wochenzeitung für die Niederlande, 21 Mei 1921).

E. H. B. BRASCAMP, Agrarisch recht of onrecht? (Tectona, Boschbouwkundig Tijdschrift, Deel XIV Afl. 3, Maart 1921).

Mr. O. VAN BOCKEL, Uit den strijd van den Indonessiër om zijn grond. (Koloniaal Tijdschrift, Jrg. 10 No. 4, Juli 1921, p. 419-461).

Java's agrarisch probleem. (De Taak No. 228-229, Jrg. 5, 17 en 24 Dec. 1921 p. 833-834 en 845-847).

D. W. N. DE BOER, De Economische opheffing van den inlander op landbouwkundig gebied, speciaal in de Buitengewesten. (Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 6, Nov. 1921, p. 686-718).

D. L. MESMAN, Waarvan leeft de Inlandsche landbouwer en diens gezin, in tijden van oogstmislukking, in Oost-Indramajoe..... (Blaadje van de Centrale Kas, Jrg. 9 No. 10, 15 Nov. 1921 p. 179-183).

Raming der voor het verbruik op Java en Madoera beschikbare hoeveelheden der voornaamste plantaardige voedingsmiddelen in de jaren 1916 tot en met 1918. (Statistisch Bureau [van het] Depart. van Landbouw enz. No. 2, 1921).

Statistische gegevens nopens de geoogste en beplante uitgestrektheden der voornaamste Inlandsche Landbouwproducten over de jaren 1916-1919 (benevens voorloopige cijfers over 1920). Batavia 1921. Met 2 fig. 8°. (Mededeelingen van het Statistisch Kantoor No. 4).

Eerste schatting van de Sawah padiprodukten en de overige belangrijke Inlandsche Landbouwgewassen in 1921 (Algemeen Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 1921, No. 27, 30 Dec. 1921 p. 1060-1064).

J. OBERMAN, Het rijstvraagstuk in Ned.-Indië (Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 6, Nov. 1921, p. 719-750).

Dr. RADJIMAN (R. T. WEDIJODININGRAT), Een bijdrage tot het reconstructie-idee van de Javaansche maatschappij, Praeadvies XIIIe Congres..... van „Boedi Oetomo” te houden te Soerakarta op 24-26 Dec. 1921. Djokja 1921. 8°.

Naar aanleiding van het Praeadvies-Radjiman. (Wederopbouw Jrg. 4 No. 12, Dec. 1921, p. 238-242).

Congres voor Volkshuisvesting. (Indisch Bouwkundig Tijdschrift Jrg. 24 No. 20 en 22, p. 402 en 442).

J. J. G. E. RUCKERT, Congres voor de Volkshuisvesting. (Locale Belangen, Jrg. 9 Afl. 9, 1 Nov. 1921 p. 305-308 en 414-415).

H. F. TILLEMA, Het Congres voor Volkshuisvesting te Semarang. Met 1 afb. (Vrije Arbeid Jrg. I No. 10, Dec. 1921, p. 274-275).

R., Woningvereeningen (Locale Belangen Jrg. 9 Afl. 2, 16 Juli 1921 p. 37-43).

De woningbouw van het B.A.K. [te Meester-Cornelis] Met 1 schets. (De Revue Jrg. I No. 38, 3 Sept. 1921 p. 1597-98).

11. NIJVERHEID, HANDEL, VERKEER.

Jaarboek van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel in Ned.-Indië 1919.

Besproken door Dr. J. C. KONINGSBERGER in: De Indische Mercur, Jrg. 44 No. 26, Juli 1921.

Overzichten (Meerjarige) van den in- en uitvoer van Ned.-Indië..... 1e deel. Samengesteld bij het Hoofdkantoor der In- en Uitvoerrechten en Accijnzen in N.-I. Weltevreden 1921. 8°.

Statistiek van den handel en de in- en uitvoerrechten in Ned.-Indië over het jaar 1920, deel Ila Java en Madoera. Weltevreden 1921. 4°.

Trade conditions in Java during 1920. (The Dutch East Indian Archipelago, Vol. III No. 57, 15 May 1921).

Die Wirtschaftskrisis in Ned.-Indien. (Deutsche Wacht Jhrg. 7 No. 10, Oct. 1921, p. 1-7).

O. J. A. COLLET, La situation économique des Indes Orientales Néerlandaises. (Revue Economique Internationale, Avril 1921).

Dr. W. HUENDER, Overzicht van den economischen toestand der inheemsche bevolking van Java en Madoera. 's-Gravenhage 1921. 8°.

De invoer van katoenen goederen op Java en Madoera sedert 1915 uit de voornaamste landen van herkomst. (Korte berichten voor Landbouw, Nijverheid en Handel. Jrg. 19 No. 21, 28 Juli 1921).

DROSTE, Verslag omtrent den inlandschen handel in de residentie Madoera. Met naschrift. (Blaadje van de Centrale Kas, Jrg. 9 No. 12 p. 198-205).

Verslag van „De Handelsvereniging te Batavia”, over het jaar 1920. Batavia [1921]. Met tab. 8°. Handelsvereniging te Bandoeng. Jaarverslag over 1920. Bandoeng 1921. 8°.

J. S. MARGERISON, The expansion of industry in the Netherlands East Indies. (The Asiatic Review, New Series, Vol. XVIII, No. 51, July 1921).

J. VAN DER WAERDEN, Dari hal peroesahaan keradjinan. Dengan 16 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 10-11 Oct.-Nov. 1921, p. 268-274 dan 289-293).

Pertoendjoekan peroesahaan tanah, ternak ketjil dan keradjinan di Soekaboemi. Dengan 4 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 5-6, Mei-Juni 1921, p. 173-174).

Rentjana pasar malam di Klatén (Soerakarta). Dengan 5 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 7, Juli 1921, p. 203-206).

De Passer-Malemeesten te Soerabaja. 3 foto's. („De Reflector” Jrg. 6 No. 32, 6 Aug. 1921, p. 629-630). PROGRAMMA Passar Gambir 27 Aug.—4 Sept. Batavia 1921. Met plattegr. 8°.

De Jaarmarkt op het Koningsplein. Met 6 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 36, 2 Sept. 1921, p. 706-708).

[Passar Gambir te Batavia]. 7 foto's. (De Revue Jrg. I No. 38, 3 Sept. 1921 p. 1587-1589).

De Passar Gambir [te Batavia]. Met 7 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 3, 3 Sept. 1921 p. 50-53, 56-59).

Kr., Naar aanleiding van de Pasar Gambir in gewijzigden vorm. Met 2 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 37, 10 Sept 1921, p. 728-732).

Pasar Gambir (Pasar tahoenan) di Betawi. Dengan 6 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 10, Oct. 1921, p. 284-285).

JAARBEURS (De) en Bandoeng 1921. Uitgave van de Bandoengsche Administratie Mij. Bandoeng 1921. Met afb. 4°.

Pasar-raja-tahoenan (Jaarbeurs) pada masa jang

akan datang. (Sri Poestaka, Tah. III No. 5-6, Mei-Juni 1921 p. 185).

De Jaarbeurs. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 13, 23 Sept. 1921).

De tweede Jaarbeurs. Met 6 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 39, 24 Sept. 1921 p. 770-775).

N., Patimah naar de Jaarbeurs. Met 1 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 38, 17 Sept. 1921 p. 758).

G. A. VAN B., Jaarbeurs-pret. Causerie. Met 3 afb. (De Revue Jrg. I No. 41-42, 24 Sept.-1 Oct. 1921 p. 1678-1681 en 1711).

G. A. v. B., De tweede Jaarbeurs. (Alg. Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 15, 7 Oct. 1921).

De tweede Indische Jaarbeurs. (In- en Uitvoer Jrg. 5 No. 14, 12 Oct. 1921).

Pemboekaan Pasar raja (Jaarbeurs) jang kadoewa di Bandoeng. Dengan 2 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 10, Oct. 1921, p. 286-287).

B. J. KROL, The significance of the Dutch East Indian Annual Fair. With 7 fig. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 10, Oct. 1921 p. 277-281).

J. B. KROL, De tweede N.-I. Jaarbeurs. (De Indische Post, No. 51, 31 Dec. 1921, p. 7).

J. VAN DER WAERDEN, The second Neth. East Indies Annual Fair. An after-reflection. With 6 fig. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 12, Dec. 1921, p. 439-445).

C. LEKKERKERKER, The Dutch East Indies. With illustr. (De Jaarbeurs, Jrg. 3 p. 177).

3e Ned. Indische Jaarbeurs te Bandoeng (Java) van 18 Sept.-8 Oct. 1922. Bandoeng 1921. Met pl. en fig. 8°.

B. J. KROL, The future of the Netherlands Indian Fair. With illustr. (Holland's Import & Export Trader, Vol. III No. 6, June 1921).

Verdijnende Vruchten-cultuur. (Algemeen Landbouwweekblad voor N.-I. Jrg. 6 No. 25, 16 Dec. 1921 p. 987).

Fruit cultivation in Java (The Dutch East Indian Archipelago, Vol. III No. 58).

Tentoonstelling van djeroekvruchten te Batoe (Korte berichten voor Landbouw enz. Jrg. 11 No. 20, 21 Juli 1921).

— Idem (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 5 No. 49, 3 Juni 1921).

Gedroogde pisang en pisangmeel als uitvoerartikelen. (Korte Berichten voor Landbouw enz. Jrg. 11 No. 37, 15 Sept. 1921).

— Evenzoo. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I. Jrg., 6 No. 14, 30 Sept. 1921).

De tjapil. Met 3 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 46, 12 Nov. 1921 p. 907-908).

Native cigarette industry in Kudus (The Dutch East Indian Archipelago, Vol. III No. 54, 31 March 1921).

H. Ch. G. J. VAN DER MANDERE, De suikerindustrie op Java, hare geschiedenis en ontwikkeling. De 19e eeuw. Met afb. (Indië Jrg. 15 No. 14, 17-19, 28, 30, 31, 33-36; 6 Juli-30 Nov. 1921, p. 229/237 — 570/573).

J. C. KONINGSBERGER, Hollandsche Jongelieden en Indische Landbouw. Deventer [1921]. Met 21 afb. en 1 kaartje. gr. 8°.

J. P. MENDER, Boschwezen en houthandel op Java. (Tectona, deel XIV afl. 6, Juni 1921).

G. A. VAN DER KUIP, Boschwezen en houthandel op Java. Naar aanleiding van het praeadvies van J. P. Menger. (Tectona, deel XIV afl. 9, Sept. 1921).

A. REILINGH, De bamboebossen en de exploitatie daarvan in het boschdistrict Besoeki. (Tectona, deel XIV afl. 7, Juli 1921).

Dr. H. 't HOEN, De economische beteekenis van het veeteeltbedrijf in Ned.-Indië. Voordracht gehouden voor de Week te Wageningen en Utrecht. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië Jrg. 6 No. 7, 12 Aug. 1921).

De Indische veestapel. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 7, 12 Aug. 1921).

De Madoereesche veestapel. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 13, 23 Sept. 1921).

Dr. J. KAT, Het rund en de veeteelt op Madoera Een zootechnische studie. Proefschrift. Emmerik 1921. Met 1 pl. 8°.

Besproken in: Tijdschrift voor Economische Geographie, Jrg. 12. No. 7, 15 Juli 1921, p. 250-251.

G. D. S., Vischkweekerij en inslandhouding van den Vischstand. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 26, 23 Dec. 1921, p. 1023-1024).

Iets over de teelt van zoetwatervis. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 10, 2 Sept. 1921).

Statistiek van de Scheepvaart in Ned.-Indië over het jaar 1920. Samengesteld bij het Hoofdbureau van Scheepvaart. Weltevreden 1921. 4°.

Zeemansgids voor den Oost-Indischen Archipel. Deel 1, III. 's Gravenhage 1921. 8°. (Uitgegeven door het Departement van Marine, afd. Hydrographie). Met Bijlagen I en II van deel I en III: Lichtenlijst.

Verslag der Staatsspoor- en Tramwegen in Ned.-Indië over het jaar 1919. Weltevreden 1921. 2 dln. 8°.

Railway engineering in tropical Java. 4 foto's [of Preanger]. (Sluyters' Monthly, Vol 2 No. 10, Oct. 1921, p. 300).

RAPPORTEN over de keuze van het Systeem en van de Spanning voor de Electricatie der Staatsspoorwegen in Ned.-Indië. Batavia 1921. 8°. (Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen. Mededeelingen Algemeene. No. 26).

T. V., De treinsnelheid der Indische spoorwegen. Weltevreden [1921]. 8°. (Overdruk van „De Taak” No. 42-44).

Verzameling van overeenkomsten gesloten met particuliere spoor- en tramweg maatschappijen. Weltevreden 1921. 4°. (Staatsspoor- en Tramwegen).

VOORONTWERP Lijn Rantja-Ekek—Kadipaten. Met pl. en krtn. 8°. (Dienst der Staatsspoor- en Tramwegen. Mededeelingen Opname No. 17).

GEDENKSCHRIFT uitgegeven te Batavia ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan der N. I. Tramweg Maatschappij, 19 Sept. 1881-1921. Weltevreden 1921. Met portr. en pl. 4°.

Jubileum N.I.T.M. Met 4 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 38, 17 Sept. 1921 p. 766-767).

VERSLAG (Algemeen) van het Algemeen Ingenieurs Congres, gehouden te Batavia 8-15 Mei 1920. Weltevreden 1921. 8°.

Radio-instructie. Batavia 1921. 8°. (Gouv. P. T. en T. dienst in Ned.-Indië).

Prof. Ir. J. KLOPPER, De „Indische Technische Boekhandel”. (De Waterstaatsingenieur, Jrg. 1921 No. 8).

12. GELD EN CREDIET.

Verslag over het dienstjaar 1920 (8e boekjaar) van de Centrale Kas. Batavia 1921. 8°.

Verslag van het Volkscredietwezen loopende tot ulto Juni 1921. Met 10 bijlagen. Batavia 1921. gr. 4°.

C. E. BARRE, Nognaals de inlandsche bestuursambtenaren en het Volkscredietwezen. (Blaadje van de Centrale Kas, Jg. 9 No. 8 p. 159-166).

A. L. SAMSON, De Inlandsche Rechtsgemeenschap en crediet (Koloniale Studiën, Jrg. 5 No. 5 [= 4], Aug. 1921, p. 47-74).

Verslag Javasche Bank over 1920/21. Besproken in: Deutsche Wacht Jahrg. 7 No. 10, Oct. 1921, p. 18-21.

Het octrooi der Javasche Bank en de handhaving der wisselkoersen. (In- en Uitvoer, Jrg. 5 No. 35, 31 Aug. 1921).

De octrooiwijziging der Javasche Bank. (De Taak No. 222, Jrg. 5, 5 Nov. 1921 p. 761-763).

Het Bankoctrooi in den Volksraad. (De Taak No. 225, 26 Nov. 1921, p. 801).

V. SCHMIDT-ERNSTHAUSEN, Effectengids bij de officieele koerslijst van „De Handelsvereniging te Batavia”. Jaarg. X (over 1920 en 1920/21). Uitgegeven door „De Handelsvereniging te Batavia”. Weltevreden 1921. 8°.

13. VOLK.

Prof. Dr. A. M. NIEUWENHUIS, Die Veranlagung der malaischen Völker des Ostindischen Archipels. III Das logische Denken B. (Int. Archiv für Ethnographie, Band XXV Heft III-IV, S. 114-158).

Niet-autochtone rassen op Java. (De Ned.-Indische Politiegids, Jrg. 5, No. 7-8, Juli-Aug. 1921).

Prof. Mr. J. C. KIELSTRA, Veranderingen in de inheemsche samenstelling onzer kolonien. (Voordrachten gehouden bij de 2e wetenschappelijke samenkomst van Indische landbouw-technici te Wageningen op 1-3 Febr. 1921).

D. D. [= E. F. E. DOUWES DEKKER], Het Wardisme. Een aperçu van de ontdekking van P. S. L. Ward (ten rechte: Kalengkongan)..... dat de bespiegelingen van den oermensch over het fisische proces van zijn wording en geboorte oorsprong vormen van alle religie. Semarang 1921. 4°.

Lijst der aanwinsten van de Ethnografische Verzameling in 1920. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920 p. 338-342).

Dr. B. SCHRIEKE, Allerlei over de besnijdenis in den Indischen Archipel. Met medewerking van velen. (Tijdschrift Bat. Genootschap, deel LX, afl. 5-6, p. 373 enz.):

Dr. B. SCHRIEKE, Some remarks on circumcision in Dutch-India. (Tijdschrift Batav. Genootschap, deel LX, afl. 5-6, p. 376-402).

Over de besnijdenis op Java. (Tijdschrift Batav. Genootschap, deel LX, afl. 5-6, p. 402-507. Met 9 pl.): In de Preanger-Regentschappen, in het bijzonder in de afd. Tjiandjoer door ISKANDER ATMOESOEDIRO (p. 402-408); Te Tjiamis, door R. SOEWARDJO. (p.

408-411); In de Oost-Preanger, door J. VAN DER MEY (p. 411-423); Te Bandjarnegarra, door SOEPARDJO (p. 423-424); Te Koetoardjo, door M. T. KARTASOESADA (p. 424-427); In Keboemen, door MOEKSIN (p. 427-429); In Moentilans omgeving, door JOS. GITSELS (p. 429-444); In de berg-desa [aan den voet van de Merapi] door MAS WALIDI (p. 444-446); Te Magelang, door J. GREINER (p. 446-454); Te Oengaran (p. 454-458); In de afd. Demak door PURBOWALOEJO (p. 458-461); Te Solo, door WIRJO-DIPOERO (p. 461-467); In het Sragensche, door R. M. WIRASMO (p. 467-470); Te Ngawi, door M. AGOES-DJAM (p. 470-483); Te Ngawi, door SERI JOESOEP (p. 483-494); Te Ngandjoek, door MOHTOELIMAH (p. 495-497); Te Modjowarno, door ISMAEL (p. 498-504); Te Lawang (Malang), door ABDUL ISRAR (p. 504-507).

W. J. KROON, Besnijdenis en besnijdenisfeesten. Met 5 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 35, 27 Aug. 1921 p. 697-699).

M. JOUSTRA, Het dier in de folklore van Ned. Indië. (Indië Jrg. 5 afl. 19 en 20, 10 en 17 Aug. 1921 p. 315-319 en 332-335).

Dwerghert-verhalen (kantjil fabelen) uit den Oost-Indischen Archipel. In opdracht van..... het Koloniaal Instituut te Amsterdam door G. B. HOOIJER omschreven en gebeeldhouwd door LOUIS J. VREUGDE. Amsterdam [1921]. Met afb. 4°.

N., Het Maleische Vechthoer. (Algemeen Landbouw-weekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 19, 4 Nov. 1921 p. 804-806).

Iets over djimats en misdrijf (De Ned. Indische Politiegids, Jrg. 5 No. 2, Febr. 1921).

C. HENNY, Stille Kracht. [Broederschap der Sjathari]. (De Indische Gids XLIII No. 9 en 10, 1 Sept. en 1 Oct. 1921, p. 808-830 en 895-919).

R. M. S. SOERIOKOESOEMO, De wonderen van het verleden. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 6-7, Juni-Juli 1921 p. 107-109).

Wetenschap en Kawroeh [door S. SOERIOKOE-SOEMO?]. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 12, Dec. 1921, p. 237-238).

Brieven van een droomer. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 6-7, Juni-Juli 1921, p. 110-116).

R. M. S. SOERIOKOESOEMO, Rede uitgesproken op de 13e bondsvergadering van Boedi Oetomo [Beperking van behoeften]. (Wederopbouw Jrg. 4 No. 12, Dec 1921, p. 243-249).

Indrukken van het 13e Congres van Boedi-Oetomo. (Wederopbouw Jrg. 4 No. 12, Dec. 1921, p. 254-256).

Handelingen van het Ie Congres voor de T. L. en V. van Java.

Besproken door J. KATS, in Djāwā, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 205-206.

Het Java-Instituut. (Hindia Poetra Jrg. 3 No. 6, Juni 1921).

Java Instituut (De Indische Gids XLIII No. 9, 1 Sept. 1921 p. 844-845).

Djāwā, Driemaandelijksch tijdschrift Java-Instituut.

Besproken in: Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 4, Juli 1921, p. 542-543, en door Noto Soeroto in: Vrije Arbeid Jrg. I No. 4 p. 128-130 (Overgenomen in Djāwā Jrg. I No. 3, Sept. 1921 p. 213-214).

Préadvies-préadvies Congres Java-Instituut..... di Bandoeng pada 17-19 h. b. Juni 1921, tentang perloe pengadjaran sedjarah (babad). [Weltevreden 1921]. 8°.

ABDUL RACHMAN, Het Bandoengsche Congres (Wederopbouw Jrg. 4 No. 6-7, Juni-Juli 1921, p. 86-92).

J., Het Java Congres. (De Taak Jrg. 5 No. 50, 23 Juli 1921 p. 582-583).

De Indische cultuur [Naar aanleiding van het Congres Java Instituut Bandoeng]. (De Taak Jrg. 5 No. 50, 23 Juli 1921, p. 589).

Th., Naklanken van het Java-Congres. (De Java-Post Jrg. 19 No. 26, 1 Juli p. 301-302).

J. v. G[ELDEREN], Na het Java-Congres. (De Taak Jrg. 5 No. 49, 16 Juli 1921 p. 569-571).

Kongres Java Instituut. Dengan 1 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 7, Juli 1921, p. 187-189).

Congres van het Java-Instituut (De Indische Gids XLIII No. 8, 1 Aug. 1921 p. 766-770).

Het Cultuur-congres [te Bandoeng]. Nabetrachting. (De Taak No. 209, Jrg. 5, 6 Aug. 1921 p. 609-610).

P., Het eerste Congres van het Java-Instituut te Bandoeng (17-20 Juni 1921). (Indië Jrg. 5 afl. 20, 17 Aug. 1921 p. 328-332).

De volksziel. (De Taak Jrg. 5 No. 47, 2 Juli 1921 p. 551-554).

Ile Kort Verslag der werkzaamheden van den Jokjaschen kring van het Java-Instituut (Djāwā, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 202-203).

E. JONES, The Javanese (The Dutch East Indian Archipelago, Vol. III No. 57, 15 Aug. 1921).

J. TH. PETRUS BLUMBERGER, De Javanen der Vorstenlanden. Met 21 afb. (van Eerde, De Volken van Ned.-Indië, afl. 17-18, p: 199/235).

De troonswisseling te Djokjakarta (Hindia Poetra, Jrg. 3 No. 5, Mei 1921).

De ommegang van den sultan van Djokjakarta [bij zijne troonsbestijging]. (De Aarde en haar Volken, Jrg. 57 Afl. 7, Juni 1921).

v. H., Een bal in den kraton. (De Revue Jrg. I No. 35, 13 Aug. 1921 p. 1494).

Pertemoean S. P. T. B. Goebornoer Djenderal dengan Radja-Radja Djawa di Semarang 14 Sept. 1921. Dengan 2 gambar (Sri Poestaka Tah. III No. 13, October 1921, p. 282 dan 264/5).

S. K[OPERBERG]. Een Javaansch vorstenhuwelijk. Z. H. Prins Mangkoe Nagoro VII en H. H. Ratoe Timoer van Jogjakarto. Met versieringen van SOERJOWINOTO [en 13 afb.]. Amsterdam, Hadi Poestaka 1921 4°.

Een vorstelijk huwelijk [van P. A. A. P. Prangwedono met H. H. Ratoe Timoer, dochter van den Sultan van Jogjakarta]. (Berichten van den Sint Claverbond Afl. 16, Juli ? 1921).

Eerbied voor regentenfamilies. (De Indische Gids XLIII No. 9, 1 Sept. 1921 p. 841 — 842).

J. A. F. VAN MOLL, De Javaansche landbouwer en zijn adat. (Archief voor de Suikerindustrie in Ned.-Indië, Jrg. 29, Bijblad, pp. 173).

Dr. B. J. O. SCHRIEKE, De Kilajoe als Javaansche freurboom. Naar mededeelingen van den Heer J. N. SMITH. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII p. 245 — 249).

Hoe voorspelt de Javaan zijn huwelijkslot? (De Indische Post, No. 3, 17 Dec. 1921, p. 19).

Dari hal hoeloe keris jang beroekir. Dengan gambar. (Volksalmanak Melajoe 1922 p. 226—237).

Bab panggawéné oekiran, mendaq lani pendoq. Ma-wi gambar. (Volksalmanak Djawi 1922 p. 181—202).

Landean. Djeung gambar. (Volksalmanak Soenda 1922 p. 204—212).

Bâb landhyân. Ngangghoej ghambar. (Volksalmanak Madhoerâ 1922 p. 209.—.218).

Dr. B. SCHRIEKE, met medewerking van Mas TJA-KRASOEPOETRA. Iets over het palmwijn-tappen in de Tengger. (Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 151—156).

INGGRIS, Tjowongan in de désa Gintoengan bij Gombong. Met 21 fig. (Djâwâ, Jrg. I N. 3, Sept. 1921, p. 147—150).

Angen en Manoesia. (Een oorspronkelijk Indisch Sprookje). (De Taak Jaarg. 5 No. 49-52, 16-30 Juli 1921, p. 519-580, 590-592, 604; No. 209-211, 6-20 Aug. 1921 p. 613-616, 625-628, 637-640).

F. DE HARTOGH, Een rampokpartij op Java. (Indië, Jrg. 5 afl. 26, 28 Sept. 1921 p. 425, 427).

Kromo's rekening. (Uit Bat. Nbl.). (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1087-1089).

JOH. KONING, Lari bini. (Het Indische Leven, Jrg. 2 No. 49, 23 Juli 1921 p. 966-967).

H. W. BREDEE, Avond in de desa. (Indië Jrg. 5. afl. 38, 21 Dec. 1921, p. 619-621).

Javanen in Suriname. (Algemeen Landbouw Weekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 6, 5 Aug. 1921)

P. J. VAN HOUTEN, Nieuw-Guinea en Java, [kolonisatie] (De Indische Gids XLIII No. 7, 1 Juli 1921, p. 623-636).

Kolonisatie in de Lampons. Jaarverslag over 1920. (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 2, 8 Juli 1921).

Dari hal toeak, segaroe atau laroe. (Volksalmanak Melajoe 1922, tah. ke IV p. 205-208).

L. K., De opium in Ned.-Indië. (De Revue Jrg. I No. 34, 6 Aug. 1921, p. 1434, 36, 38, 40).

W. LUBBERINK, Kamponglevens in het hartje van Batavia. (Buiten, 18 Juni 1921).

B. ALKEMA, De Soendanezen. Met afb. (van Eerde, De volken van Ned.-Indië, afl. 17/18—19/20 p. 236—268).

HASAN SOEMA DI PRADJA, Een en ander over gebruiken bij den Soendanees (Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 157-184).

J. L. VAN GENNEP, De Madoerezen. Met afb. (van Eerde, De Volken van Ned.-Indië, afl. 15-16 p. 183—196).

Stieren-rennen op Madoera. 1 afb. (Het Indische Leven Jaarg. 3, No. 18, 17 Dec. 1921, p. 350).

Dr. B. SCHRIEKE, De „Sintring” of „Djiboet” op Bangkalan. Naar mededeelingen van R. NOTOJOEDO, Met 3 platen. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920 p. 61-75).

Dr. B. J. O. SCHRIEKE, De strijd onder de Arabieren in pers en literatuur. (Notulen Batav. Genootschap, deel LVIII 1920, p. 189-240).

Said bin Gladak bin Hari, Schets van woeker en moraal. (De Revue Jrg. I, No. 39, 10 Sept. 1921, p. 1632-1632a).

Les progrès résultant des découvertes de Laveran et son école permettent-ils d'entrevoir des possibilités de l'acclimatation de la race blanche en pays équatoriaux? Discussion (Institut Colonial International. Compte Rendu. Session tenue à Bruxelles les 24-26 Mai 1920, p. 107-156).

KLEIAN, Nieuw adresboek van geheel Ned.-Indië 1921/22. Batavia 1921. 8°.

— Idem. Aanhangsel: Burgerlijke stand. Weltevreden 1921. 8°.

SOEMIRAT, De Hollandsche vrouw in Indië. (Orang Peladang Jrg. 9 No. 3 Dec. 1921 p. 17-19).

LUIS SORELA, Contribution à l'étude du problème des Métis. Rapport (Bibliothèque Col. Int. Institut Colonial International. Compte rendu de la Session tenue à Bruxelles les 24-26 Mai 1920, p. 285-300).

M. N., Kinderen in Indië. (De Indische Post No. 1, 3 Dec. 1921, p. 18).

M. N., Vendutie. (De Indische Post, No. 1, 3 Dec. 1921, p. 10).

J. F., Goddefro's rijsttafel. (De Indische Post, No. 3, 17 Dec. 1921, p. 9).

14. LAND.

Encyclopaedie van Ned.-Indië, 2e druk, onder redactie van D. G. STIBBE. Met medewerking van E. M. UHLENBECK. Deel 4: Soemb.-Z. 's-Gravenhage-Leiden. 1921. gr. 8°.

Besproken in: De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1122-1123.

T. J. BEZEMER, Beknopte Encyclopaedie van Ned.-Oost-Indië. Naar den 2en druk der Encyclopaedie van N.O.I. bewerkt. Met een kaart. Leiden, 's-Gravenhage, Batavia [1919-1921. 10 afl. 1 band. 8°.

JAARVERSLAG van den Topografischen Dienst in Ned.-Indië over 1919, en 1920. 15e. jaarg. deel II en 16e Jaarg. Batavia 1920/21. Met kaarten, fig. en 1 portr. 8°.

A. VAN LITH, Toepassing der fotografie bij terrein-verkenningen en kaartteeringen. Met 10 fig. 8°. (Ind. Krijgskundige Vereeniging. Extra bijlage No. 42 van het Indische Militair Tijdschrift).

H. J. K. SCHUITENVOERDER en F. H. VAN BECK, Over de in het oude Bonne-systeem berekende triangulatie gegevens der Preanger-Regentschappen en over de herleiding daarvan tot polyeder-coördinaten en het nieuwe systeem. (Verslag Topograf. Dienst over 1919, deel II p. 169-177).

An Official Guide to Eastern Asia Vol. V. East Indies including..... Dutch East Indies. Prepared by Department of Railway. 11d Edition. With illustrations and maps. Tokyo 1921. 8°.

Peace Handbooks XIV. Dutch and British possessions (82 Java and Madoera). London 1920. 8°.

J. F. NIERMEYER, De Oost en de West. Een overzicht van de landen en volken der Ned. koloniën. Geïllustreerd. 5e herziene druk. Groningen-Den Haag 1921. 8°.

J. L. HOOFTMAN en K. G. HOUWEN, Ned.-Indië. Aardrijkskundig leesboek 2A: Java. Geïllustreerd. Groningen-Den Haag 1921. 8°.

E. HULLEBROEK, Ons mooi Indië. Insulinde. Reis-indrukken. Met illustraties. Amsterdam 1921. 8°.

AUGUSTA DE WIT, De schoonheid van Indië. (De Nieuwe Tijd, Jrg. 1921 p. 193).

M. N., Java's mooi. (De Revue Jrg. I No. 30, 9 Juli 1921, p. 1306, 1308, 1310).

Ad. GEORGE, By motor car through Java and Sumatra. With 7 fig. (Sluyters' Monthly, Vol 2 No. 9, Sept. 1921, p. 228-232).

JEAN KAROW, With pen and pencil through Java. With 4 fig. (Sluyters' Monthly, Vol 2 No. 7, July 1921, p. 39-42).

JEAN KAROW, Life in the mountains. With 4 foto's. (Sluyters' Monthly Vol 2 No. 8, Aug. 1921, p. 136-139).

WA. STAUGAARD, Tjiktjak und andere Erzählungen aus Java. Pforzheim 1921. kl. 8°.

MAU. WAGENVOORT, Indische steden. Met afb. (Buiten, Jaarg. 15 p. 160 e.v.).

G. P. GROENHOF, Enkele geschiedkundige plaatsen te Bantam. Met 18 afb., 1 kaartje en 3 fig. (Verslag Topograf. Dienst over 1919, deel II, p. 89-99).

Dr. R. BROERSMA, Uit Bantam's Zuid. Semarang 1921, smal 8°. (Overdruk uit „De Locomotief" van 19 Oct. 1921).

S. KALFF, Het Waterlooplein te Batavia. (De Indische Post, No. 5, 31 Dec. 1921, p. 12).

C. VAN DE KAMER, Dwars door Chinatown. Met 6 afb. (De Revue Jrg. I No. 29, 2 Juli 1921, p. 1276-1281).

De Batavia-races. Met 5 afb. (De Revue Jrg. I No. 51 10 Dec. 1921 p. 2037-2039).

De zeilwedstrijden van de Bataviasche Jachtclub op 18 Sept. 1921. Met 2 afb. (De Revue Jrg. I No. 41, 24 Sept. 1921, p. 1688 en 1688a).

ZWERVER, Zwerverijen met teekenpen en kodak. De levende bevolking van Tanah Mati. Met 3 afb. („De Reflector" Jrg. 6 No. 35. 27 Aug. 1921 p. 688-690).

De weg Batavia-Buitenzorg. (Indisch Bouwkundig Tijdschrift Jrg. 24 p. 171).

Een paar kiekjes uit Buitenzorg. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 1, 20 Aug. 1921 p. 15).

Keboen Radja atau 's Lands Plantentuin. Dengan 10 gambar. (Sri Poestaka Tah. III No. 7, Juli 1921, p. 194-202).

J. W. E. DE RUITER, De G. Salak. Met 1 kaart, 6 afb. en 1 fig. (Verslag Topograf. Dienst over 1919, deel II, p. 159-165).

Beautiful Java. 2 foto's of Wanaradja Preanger. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 11, Nov. 1921, p. 366-367).

Pelaboean Ratoe en de zwavelbronnen te Tjisolok. Met 4 afb. (Het Indische Leven, Jrg. 2 No. 50, 30 Juli 1921, p. 494-499).

Verslag nopens het geschil over den Chineeschen tempel te Tjiandjoer (Notulen Batav. Genootschap IIX, 1921, Afl. 1, Bijlage III, p. 55-57).

Ir. M. De WOLFF, De wegen in de Preanger. (De Waterstaatsingenieur, Maart 1921).

De proef met een betonweg tusschen Bandoeng en Tjimahi (Ind. Bouwkundig Tijdschrift, Jrg. 24 p. 424).

S. A. REITSMA, Bandoeng, the capital town of beautiful Preanger. With 6 fig. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 10, Oct. 1921, p. 284-291).

Bandoeng in vogelvlucht. Met afb. (De Revue Jrg. I No. 42, 1 October 1921, p. 1712-1724b).

DI. RUHL Jr. Het wapen van Bandoeng. Legendes, geschiedenis en de heraldische waarde..... Bandoeng 1921. Met 1 kaart en 3 afb. 8°.

Geïllustreerde Woninggids van Bandoeng. No. 1-9. Bandoeng Apr. tot Dec. 1921. 4°. Voortgezet onder den titel: Groot Bandoeng.

M. M., Bandoeng. („De Reflector" Jrg. 6 No. 52, 6 Aug. 1921, p. 626).

P., Gouverneur-Generaal Fock in Bandoeng. Met 4 afb. (Indië Jrg. 7 afl. 20, 17 Aug. 1921, p. 324-328).

THEO, Een dagje buiten [bij Bandoeng]. (De Revue Jrg. I No. 39, 10 Sept. 1921 p. 1633-34).

De watervallen om Bandoeng I. Met 4 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 38, 21 Dec. 1921 p. 612-615).

PHIL. TER. JURGEN, On the edge of a crater. An ascent of the Tangkoeban Prahoe. With. 2 pl. (Sluyters' Monthly, Vol 2 No. 11, Nov. 1921, p. 388-389).

Bevloeiing der Tjihea-vlakte. (Algemeen Landbouw-weekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 6 No. 7, 12 Aug. 1921).

HIPPOS, De Garoet races. (De Revue Jrg. I No. 34, 6 Aug. 1921, p. 1448, 62, 64, 66).

S. A. REITSMA, In het rijk van Vulcanus. I De Tangkoeban Prahoe. II Kawah Kamodjan. III Papandajan. IV De Kawah Wajang. Met 11 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 29, 31, 34; 19 Oct., 2 en 23 Nov. 1921, p. 470/476, 500-504, 548-553).

J. A. LÖRZING, De Patoeha en zijn omgeving. Met afb. (De Tropische Natuur, Jrg. X Afl. 7-9, Juli-Sept. 1921).

CHINTA HATI, Eenige dagen te gast te midden van sportlievende medici en bewonderaars van vulkanen [Ngamplang en Tjisoeroepan]. Met 3 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 2, 27 Aug. 1921 p. 26-28).

Mount Tjikoraj. 1 photo. (Sluyters' Monthly Vol 2 No. 12, Dec. 1921, p. 469).

T. J. BEZEMER, De legende van het meer van Pandjaloe (Pëndjaloe). Met afb. (Ned.-Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 3, Juli 1921 p. 84-91).

Sitoe Lengkong. [Pandjaloe]. (Volksalmanak Soenda 1922 k. 186-187).

G. A. VAN B., De legende van het meer [Patengan]. Een vertelling. (De Revue Jrg. I No. 33. 30 Juli 1921, p. 1425-1426).

Talaga Sanghiang [G. Tjërème]. (Volksalmanak Soenda 1922 k. 188-190).

G. P. GROENHOF, Kort overzicht van de districten in de residentie Cheribon na afloop der 1ste tienjaarlijksche herziening in 1919. Met 1 kaart. (Verslag Topograf. Dienst over 1919. deel II p. 187-213).

P. ROO DE LA FAILLE, Bij de Terreinschets van de Heilige Begraafplaats Goenoeng Djati [Cheribon]. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII 1920 p. 252-271).

J. F. Naar den Slamattop (slot). (De Banier, Jrg. 13 No. 26-28, 15 Juli 1921).

Kera keramat dipoe lau Kembang. Dengan 1 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 11, Nov. 1921. p. 304).

J. SCHUYLEMAN, Wegenplan Pekalongan. (De Waterstaats-Ingenieur Jrg. 9 No. 10, Oct. 1921, p. 330-331).

L. F. VAN GENT, Korte beschrijving van het Diëng-

plateau. Met 14 afb. en een overzichtskaart. (Verslag Topograf. Dienst over 1919, deel II, p. 69-88).

M. WIRJOMARTONO, Pemandangan di Diëng dan di Batoer. Dengan 2 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 9, Sept. 1921, p. 258-259).

Dari hal mengambil sarang boeroeng lajang-lajang di pesisir selatan poelau Djawa. (Volksalmanak Melajoe 1922 p. 219-214).

Bab pangoendoehing sarang boeroeng lan dongenganipoen goewa Lawèt ing Karang-Bolong. (Volksalmanak Djawi 1922 p. 238-251).

Sarang walet di Karangbolong. (Volksalmanak Soenda 1922 p. 190-194).

Ghoewa sarang boeroeng è Karang-bolong. (Volksalmanak Madhoera 1922 p. 231-238).

Dari hal sarang boeroeng jang boleh dimakan. (Sri Poestaka Tah. III No. 8, Aug. 1921, p. 236-237).

R. C. GAADE, De top van den Goenoeng Lawoe. Met 1 kaart. (Verslag v.d. Topogr. Dienst over 1920 p. 87-92).

M. TIMMERS S. J., Plaatjes en praatjes. [Waterwerken in Madioen]. Met 5 afb. (St. Claverbond. Afl. 19, Nov. 267-269).

N. L. THIELE, De watervang te Pamarajan. Met 1 schets en 11 afb. (De Waterstaatsingenieur Jrg. 9 No. 12, Dec. 1921, p. 402-408).

De Doergakloof [Kloet]. Met 2 afb. (De Revue, Jrg. I No. 43, 8 Oct. 1921 p. 1739-1740).

Ir. P. M. VAN BOSSE, Korte mededeeling omtrent een eigenaardige uiting van het vulkanisme van den Kloet. (Geol.-Mijnbouwkundig Genootschap voor Ned. en Kol. Verslagen der geol. Serie, Deel III, 1e stuk Maart 1921).

G. D. S., Uit het Lahargebied. Een bezoek aan het het geteisterde land. (Algemeen Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 18, 28 Oct. 1921 p. 764-766).

Plan of Soerabaja. [Published by the] Official Tourist Bureau. Weltevreden [1921] plano folded up in 16°.

Picturesque corners of tropical towns. 2 foto's [of Sourabaya]. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 9, Sept. 1921, p. 226-227).

De nieuwe katholieke kerk te Soerabaja. Met 4 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 1, 20 Aug. 1921 p. 14).

Tosari, the pearl of East Java. 2 Photo's. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 7, July 1921, p. 36-37).

J. B. RUZIUS, Bromo-tocht. (De Indische Post, No. 4, 24 Dec. 1921, p. 15).

J. G. RUZIUS, Van Tosari naar den Semeroe. (De Taak No. 222-230 Jrg. 5, 12 Nov.-31 Dec. p. 770/772, 782/784, 795/796, 807/808, 818/820, 830/831, 843/844, 854/856, 866/8).

I. H. G. GERRITSEN, Enkele aantekeningen bij de kaart van den Semeroetop. Met 3 afb. (Verslag Topograf. Dienst over 1919, deel II, p. 100-101).

Babad nagari Basoei. (Volksalmanak Djawi 1922 p. 318-320).

Het Idjen-Hoogland. Monografie II: KEMMERLING, De geologie en geomorphologie enz.

Besproken door Dr. B. G. ESCHER in Tijdschrift K. N. Aardr. Gen. 2e R. d. XXXVII No. 6, Nov. 1921, p. 616-619.

Vulkanbilder aus dem Idjen-Gebirge, Ost-Java (Eclogae Geologiae Helveticae, vol. XI p. 288).

J. M. G., Een en ander over Madoera. Met 8 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 3, 3 Sept. 1921 p. 54-56).

ABOELHAJAT, Madoera. [Gedicht]. (De Taak, Jrg. 4 No. 47, 2 Juli 1921 p. 547).

15. BALI.

P. DE KAT ANGELINO, De bouwwerken van Kebo-Joewa. Met afb. (Ned. Indië Oud en Nieuw. Jrg. 6 Afl. 3, Juli 1921 p. 71-83).

Over Tampak Siring zie verder: onder Oudheidkunde, aan het slot, H. T. Damsté en B. de Haan.

Monuments of ancient Bali. 2 foto's. (Sluyters' Monthly, Vol. 7 No. 8, Aug. 1921, p. 122-123).

C. I. R. Het kastenstelsel op Bali. Met 6 afb. (Sociaal Leven Jrg. 2 No. 8, 25 Aug. 1921 p. 159-164).

P. DE KAT ANGELINO, De robans en parekans op Bali. (Koloniaal Tijdschrift, Jrg. 10 No. 5, Sept. 1921, p. 590-608).

P. DE KAT ANGELINO, De beteekenis der pëpëndjorans. Met 2 afb. (Ned.-Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 7, Nov. 1921, p. 195-200).

P. DE KAT ANGELINO, Over de smeden en eenige andere ambachtslieden op Bali. Met afb. (Tijdschrift Bat. Genootschap, deel LX, afl. 3 4, p. 207-265).

P. DE KAT ANGELINO, De léak op Bali. Met afb. (Tijdschrift Batav. Genootschap, deel LX afl. 1 en 2 p. 1-44).

P. DE KAT ANGELINO, De veestapel op Bali. (Verkort overgenomen uit Koloniale Studien, Oct. 1920). (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 24, 9 Dec. 1921 p. 957-961).

P. DE KAT ANGELINO, De veestapel op Bali. (N.-I. Bladen voor Diergeneeskunde en Dierenteelt, Deel XXXIII, afl. 1, 1921).

De lijkverbranding op Bali. Met 6 afb. („De Reflector” Jrg. 6 No. 34 en 35, 20 en 27 Aug. 1921 p. 672-673a 685).

TYRA KLEEN, Bali. Its dances and customs. With 6 drawings. (Sluyters' Monthly, Vol. 2 No. 8, Aug. 1921, p. 127-132).

J. F. M., De geschiedenis van Maje Denawa, een Balisch vorst. Een Balische legende. (Koloniaal Tijdschrift Jrg. 10 No. 6, Nov. 1921, p. 751-762).

Het verhaal van „Dalang britjék”. (Indië, Jrg. 5 afl. 24, 14 Sept. 1921, p. 395-398).

16. NATUUR.

J. B., Nog enkele bewijzen voor de alluviale rijzing van het eiland Java. Met afb. (De Tropische Natuur, Jrg. X afl. 9, Sept. 1921).

S. W. V., De aardbeving van 11 Sept. 1921. (De Taak No. 225, Jrg. 5, 26 Nov. 1921 p. 805-806).

W. DOCTERS VAN LEEUWEN, The flora and fauna of the islands of the Krakatau-group in 1919. With illustr. (Annales du Jardin Botanique de Buitenzorg, Vol. XXXI, 2e Partie, 1921).

Dr. H. 't HOEN, Buffel en rund (= Onze Koloniale Dierenteelt No. 1). Haarlem 1921. 8°.

Besproken in: Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1149-1150.

D. v. L., Het Javaansche dwergghertje, de kantjil. (De Tropische Natuur Jrg. X Afl. 6, Juni 1921).

Dr. P. VAN OYE, Nog iets over de kalongs. Met naschrift door v.d. M. M. (De Tropische Natuur, Jrg. X afl. 7, Juli 1921).

Prof. Dr. J. F. VAN BEMMELEN, Tjitjaks en tokkè's. Met 1 afb. (Ned.-Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 No. 5, Sept. 1921, p. 139-144).

Van vogelbescherming, Zondagsjagers en jachtwetten. (De Taak No. 219, Jrg. 5, 15 Oct. 1921, p. 732-733).

H. SCHROO, Sri goenting. Dengan 2 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 9, Sept. 1921, p. 360-363).

D. J. BOLDINGH, De klapperboom en zijne verscheidenheden (Publicaties van het N.-I. Landbouw Syndicaat, Jrg. 13 Afl. 4).

Sn., Bamboe. (Indologenblad Jrg. 12 No. 1 10 Aug. 1921).

J. F., De Orchideeën-man van Indië [Dr. J. Smith te Buitenzorg] (Indische Post No. 2, 10 Dec. 1921, p. 26).

J. BEUMEE, Een auto-botaniseertocht in Rembang. Met afb. (De Tropische Natuur, Jrg. X afl. 6, Juni 1921).

J. J. OCHSE, De papaja. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 22-23, 25 Nov. en 2 Dec. 1921 p. 896-898 en 930-932).

J. J. OCHSE, De mangistan. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 24, 9 Dec. 1921 p. 953-955).

J. J. OCHSE, De zuurzak. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 21, 18 Nov. 1921 p. 863-864).

J. J. OCHSE, De advocaat en haar beteekenis als voedingsmiddel. (Algemeen Landbouwweekblad voor N.-I. Jrg. 6 No. 14-19, 23 Sept.-4 Nov. 1921).

J. J. OCHSE, De Boewah-nona. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jrg. 6 No. 21, 18 Nov. 1921 p. 864-865).

J. J. OCHSE, De Srikaja (Anona squamosa L.) Jrg. 6 No. 20, 11 Nov. 1921 p. 835-836).

J. C. v.d. M. M., Een merkwaardige ramboetan-vrucht. Met afb. (De Tropische Natuur, Jrg. X Afl. 6, Juni 1921).

17. GODSDIENST.

S., Wat is animisme? (De Ned.-Indische Politiegids, Jrg. 5 No. 4 April 1921).

D. BAKKER, Het aanpassingsvermogen van den Islam. (De Macedoniër XXV No. 9, Sept. 1921).

D. BAKKER, Het aanpassingsvermogen van den Islam (De Opwekker, Jr. 66 p. 145-178).

Mohammedaansche godsdienstschoolen. (R. M. H. S. in Soer. Hbl.) De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1095-1096).

Mohammedaansche mysliëk. (De Opwekker Jrg. 66 p. 36).

J. SCHOTS S. J., Zijne Hoogheid de Hadji. (St. Claverbond, Afl. 16, 1921, p. 161-167).

Islam en Christendom. Bewerkt naar W. H. T. GAIRDNER, The reproach of Islam en andere bronnen, door J. C. VAN ANDEL-RUTGERS. 3e omgewerkte druk, voorzien van 20 illustraties. Uitgegeven door den Zendingsstudieraad 's-Gravenhage 1921. 8°.

Dr. J. W. GUNNING, Protestantsch zendingswerk in

Indië: Java. Met 51 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 30, 32-34, 26 Oct., 9-23 Nov. 1921, p. 484-489, 521-523, 532-535, 553-554).

D. CROMMELIN, De beteekenis van de zending op Java voor de ontwikkeling van Ned.-Indië. (Stemmen des Tijds Jrg. 10, III p. 291).

J. THEWISSEN, J. Pz. Coen en de zending in Indië. (Studiën, Jrg. 53 p. 960).

Ds. M. LINDENBORN, De zending op West-Java. Met 6 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 38-39, 21-28 Dec. 1921 p. 615-619 en 629-633).

Ds. TIEMERSMA, Het twintig-jarig bestaan van de Bentara-Hindia. (De Banier, Jrg. 13 No. 30 en 31, 29 Juli en 4 Aug. 1921).

L. TIEMERSMA, Iets over het ontstaan der Christen Batak gemeente te Batavia. (Het Zendingsblad, Juli 1921).

Overzicht van de 17de Alg. Zendingsconferentie van den N.-I. Zendingsbond te Bandoeng op 13-17 Juni 1921 (De Opwekker, Jrg. 66 No. 3, 1 Aug. 1921 p. 26 en 168).

J. VERHOEVEN, Het verleden en heden van den N.I.Z.B. („De Opwekker” Jrg. 66 p. 126).

H. A. VAN ANDEL, Cultuur en Christendom onder de Javanen. Met een inleiding woord van A. W. F. IDENBURG. Kampen 1921. 8°.

W. F. C. VAN HELSDINGEN, Pandita Djawa op art. 8 en de missionaire Pandita Djawa (De Macedoniër Jrg. XXV No. 8, Aug. 1921).

D. POL, Midden-Java, ten Zuiden. Zendingsgeschiedenis (vervolg). (De Macedoniër Jrg. 25, No. 6-9, Juli-Sept. 1921).

J. M. S. BALJON, De kweekschool te Modjowarno. Met afb. (Ned. Zendingsblad, Jrg. 4 No. 9, Sept. 1921).

PRUIJS, Onze zendingshospitalen in gevaar. (De Macedoniër, Jrg. 25 No. 6, 1 Juni 1921).

J. SUYS, De Katholieken in Indië. (Katholiek Sociaal Weekblad, Jrg. 20 p. 445).

J. SCHOTS S. J., Uit de Java-Missie. (St. Claverbond Afl. 13, Maart 1921, p. 63-69).

F. VAN LITH S. J., De Java-Missie en de vorming van een Inlandschen clerus. (Het Missiewerk Jrg. 3 No. 2, Nov. 1921).

Pr. HOCTIN, Inlandsche priesters. (Onze Missiën in O. en W. Indië Jrg. V Afl. 1, Aug. 1921).

P. A. E. VERBERNE, Nederlands eerste R. K. Missiehospitaal te Moentilan. (Onze Missiën in O. en W. I. Jrg. 5 afl. 2, 3 Oct. 1921).

J. J. TER BERGE S. J., Mijn trouwe vriend R. M. Victor Broto Soetidjo. (St. Claverbond Afl. 19, Nov. 1921 p. 257-259).

Programma Ster-Congres West-Java en Midden-Java. 24-28 Dec. West-Java te Batavia. 24 en 25 Dec. Midden-Java te Soerakarta. Weltevreden 1921. 8°. (Orde van de Ster in het Oosten, Bintang Timoer, afd. „Indonesia”).

M. SISWOSOEKARTO, Theosofie dalam bidji kema-djoean Djawa (Javaansche Cultuur). Lezing (Pewarta Theosofie, tah. ka XVI No. 9-10, p. 140-143. 151-162).

18. TAAL.

ALFR. HILLEBRANDT, Kalidasa. Ein Versuch zu seiner literarischen Würdigung. Berlin 1921. 8°.

J. KONING, Een Duitsch dichter op Java [Max Dauthendey]. Met portr. (De Gulden Winckel, Jrg. 20 p. 100).

Lijst der aanwinsten van de Handschriften verzameling in 1920. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII 1920 p. 344-345).

P. PIETERS, Practische Indische tolk (Djoeroe bāsā Indya). Gesprekken en woordenlijst in Hollandsch, Maleisch en Javaansch, ten dienste van aankomende vreemdelingen en Inlanders in Ned.-Indië. 5e Herziene druk. Amsterdam 1921. 8°.

19. HOLLANDSCH IN INDIË.

Indisch Brievenboek. Voorbeelden van correspondentie in de Ned. taal zoowel in het particuliere als in het ambtelijke leven in Ned.-Indië..... 7e Druk. Bandoeng 1921. 8°.

[C. E.] Du P[ERRON], Ned. Oost Indische letteren. De laatste zeventiende-eeuwers. Met 1 portr. (De Revue Jrg. I No. 29-30, 2 en 9 Juli 1921, p. 1282-83, 1317-18).

H. C. MULLER, Studien over Ned.-Indische letteren I. Het drama Ashoka van Gonggrijp. (Ned.-Indië Oud en Nieuw Jrg. 6 Afl. 7, Nov. 1921 p. 223-224).

AUGUSTA DE WIT, Orpheus in de desa. 6e Druk. Amsterdam 1921. 8°. (Holland Bibliotheek).

AUGUSTA DE WIT, Natuur en menschen in Indië. 2e Druk. Amsterdam 1921. (Mij. voor goede en goedkoopere lectuur. Serie Nieuwe Romans).

CARRY VAN BRUGGEN, Een Indisch huwelijk. Amsterdam 1921. kl. 8°. (De literaire Luxe-reeks).

Jhr. Fr. VAN BLANKENBRUIN, Sariman. Een verhaal van Indisch leed. Rotterdam 1921. 8°.

Dewi en Siegmund. (Fragment van een oorspronkelijk Indisch episch dichtwerk. (De Taak No. 218, Jrg. 5, 8 Oct. 1921, p. 719-721).

R. M. S. SOERIOKOESOEMO, Astogini, het spel van vijf. Weltevreden 1921. 12°. (Uitgave van „Wederopbouw“).

Sidho-Loehoer. (Wederopbouw Jrg. 4 No. 10-11, Oct.-Nov. 1921, p. 182-183).

SOEHARKO, Gedicht uit „De laatste Boodschap“. (Wederopbouw Jrg. 4 No. 10-11, p. 183-184).

Uit de nagelaten papieren van SOEHARKO. [Gedichten]. (De Taak Jrg. 5 No. 50, 23 Juli 1921, p. 596-597).

20. MALEISCH.

J. KATS, Spraakkunst en taaleigen van het Maleisch. Deel III (Oefeningen bij Deel I en II). Weltevreden 1921. 8°.

T. J. BEZEMER, Maleisch zakwoordenboekje met kort overzicht der afgeleide woordvormen en opgave der in de spreektaal op Java gebruikelijke woorden. 1921. 12°.

H. J. VERMEER, Selamat djalan. Populaire handleiding voor de Maleische taal in de praktijk. Met voorwoord van BAGINDA DAHLAN ABDOELLAH. 2e Druk. 's-Gravenhage 1921. 8°.

Op den omslag: Selamat djalan (Goede reis). Maleisch voor de praktijk.

HEL. HÜTTENBACH, Anleitung zur Erlernung der malayischen Sprache. Neue und verbesserte Auflage. Medan-Deli 1921. 16°.

ABDUL MAJID, Malay self-taught by the natural method, with phonetic Pronunciation. Thimm's system. Londen 1920. 12°. (Malborough's Self-Taught Series).

J. T. KESSLER, Engelsch-Maleisch-Hollandsch. Samenspraken en woordenlijst in het Eng-Mal.-Holl.-en Mal-Eng.-Holl. met Engelsche uitspraak. Soerabaja 1921. 8°.

TJAN KIEM BIE, Graaf de Monte Cristo dengan istrinja; atawa binasanja kaoem pendjahat. Samboengan dari tjerita „Graaf de Monto Christo“ [menoe-roet karangannya: Alex. Dumas. père]. Tjitakan I. Batavia 1921. 8 djlid 8°.

Hikajat Partadéwa atau Déwakoesoema. Dengan. 4 gambar. (Maleische Almanak, 1922, 46e Jaarg. Buning, Djokjakarta p. 1.85).

Pantoen zaman sekarang atau zaman baharoe. (Maleische Volksalmanak 1922, 46e jaarg., Buning, Djokjakarta p. 86-102).

Djangan tertawa! (Volksalmanak Melajoe 1922 tahoen ke IV p. 224-225).

St. P. BOESTANI, Pertjeraan dan pertemoean dea saudara (Sri Poestaka Tah. III No. 7-12, Juli-Dec. 1921, p. 214/18, 329/332).

Ph. C. A. J. QUANJER, Kitab 'ilmoe boemi Soematera-Selatan Bangka dan Daerah Ta'loeknja. Dibahasa Melajoean oleh NOERDIN. Weltevreden 1921. 8°.

Kitab pemimpin ketjil menjatakan peri lakoenna pakerdjaan Post, Telegraaf dan Telefoon. [Betawi] 1921. 12°.

SOERAT peratoeran boewat Stelling Artillerie. Djilid I Pakerdjaan pada marijam. Weltevreden 1921. 16°.

TJOE BOU SAN, Pergerakan Tionghoa di Hindia Olanda dan Mr. P. H. Fromberg Sr. (Petikan artikel-artikel dari „Sin Po“). Batavia 1921. 8°.

TAN KIM SEN, Hikajat gerakan boycott Japan. Djilid I. Batavia 1920. Dengan gambar. 8°.

TIO IE SOEL, „Badjak“. Soerabaja-Grisee. 2 djlid, 12°.

ONTWERP voor een Indisch nationaal Eenheidsprogram samengesteld door het Eenheids-comité. Rentjana program-persatoean kebangsaan Hindia..... Weltevreden 1921. 8°.

Tjahaja Minahasa. Officieel orgaan Perserikatan Minahasa Magelang. Jaarg. I Editie [d.i. No.] 1 e.v. Semarang 15 Juli 1921 e.v. 4°.

Almanak bahasa Malajoe boewat tahoen belanda 1922. Dikeloewarkan jang ka XLVI tahoen. Menoe-roet Almanak..... K. Gouvernement. Djokjakarta, H. Buning [1921]. Dengan 4 gambar. kl. 8°.

[Maleische] Uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur. Serie No. 194, 522, 537, 543, 561, 574. Weltevreden 1921. 8°.

194. Ng. WIRAPOESTAKA, Tjeritera kantjil jang tjerdik. Dengan 10 boeah gambar.

522. C. JOH. KIEVIET, Dari déna sampai mendjadi radja. Ditertjermahkan oleh MOEH. SAFEL.

537. O. SOETAN SAHBOEDIN, Sa'ir Sitti Aminah.

543. POERA DI REDJA, 'Ilmoe pendidikan.

561. Volksalmanak Melajoe 1922. Tahoen ke IV.
574. B. Dt. SERI MAHARADJA, Taman penghiboeran dan pemandangan.

21. JAVAANSCH.

J. KATS, Spraakkunst en taaleigen van het Javaansch. 2de, geheel omgewerkte, druk. Deel I. Weltevreden 1921. 8°.

POERWA SOEWIGNJA en WIRAWANGSA, Javaansche bibliographie, gegrond op de boekwerken in die taal, aanwezig in de Boekerij van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Met een voorbericht door D. A. RINKES. (Uitgegeven door het Bat. Genootschap). Batavia 1921. 2 deelen. 8°. [Lat. kar.].

Op den omslag: Pratélan kawontenaning boekoe-boekoe basa Djawi (tjitakan) ingkang kasimpen wonten ing Gedong boekoe (Museum) ing pasimpenan ((Bibliothek) XXXIII.

R. Ng. POERBATJARAKA, De eerste twee strophen van Zang 70 van de Nagarakrêtagama. (Oudheidkundig Verslag 1921, 1e kwartaal p. 28-34).

Pararaton uitgave BRANDES-KROM. (Verhand. Bat. Gen. LXII).

Besproken door J. KATS in Djâwâ, Jrg. I No. 3, Sept. 1921, p. 206).

Dr. N. J. KROM, De samenstelling van de Pararaton. (Tijschrift Bat. Genootschap, deel XI afl. 1 en 2, p. 86-103).

Babad Tjerbon, staat van varianten. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII 1920 p. 241-244).

HEN. KRAEMER, Een Javaansche primbon uit de zestiende eeuw. Inleiding, vertaling en aantekeningen. Acad. proefschrift. Leiden 1921. 8°.

Besproken onder den titel: „Een Leidsche dissertatie door E. GOBEE in: Koloniaal Tijschrift Jrg. 10 No. 5, Sept. 1921 p. 609-616; overzicht in: Le rôle des études totémiques en Islamologie, par L. MASSIGNON, L. BOUVAT et N. M., in: Revue du Monde Musulman, t. 44-45, Avril-Juin 1921.

Gantjaring tjarijos tjekaqan ringgit-tijang poerwâ, lampahan Soemantri ngèngèr. Djokjakarta z.j. 8°.

R. Ng. JOSODIPOERO, Serat Romo. Mawi gambar 4 idji. (Javaansche Almanak, Jrg. 38, 1922, 158 pag.).

Serat Seh Siti Djenar. (Tjandaqipoen tamat). (Javaansche Almanak, Jrg. 38, 1922, p. 75-148).

Wasitâdarmâ. (Volksalmanak Djawi 1922 p. 328-329).

Serat Dharma-Sjoenya. Weltevreden 1921. 8°.

(Widya poestaka, Javaansche serie No. 4).

Pranatan lampah-lampah. (H. B. VII). Karso dalem kagoengan damel mantoe. Djokja [1921]. [Lat. kar.] 8°.

— Hetzelfde in Jav. karakters. 8°.

J. SCHOTS S. J., Een jonge Javaansche dichter. (St. Claverbond Afl. 12, Febr. 1921, p. 40-42).

Sadiâ pajoeng sadoeroengé oedan. Batawi 1921. 8°.

[Javaansche] Uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur. Serie No. 265, 287, 290, 377a, 379, 385, 485, 500, 515, 562, 580. Weltevreden 1921. 8°.

265. L. F. VAN GENT, Tjarita peperangen ing Atjèh. Nganggo gambar 48 idji.

287. SOEJITNA MARTAHATMADJA, Tjarijosipoen pambalang tamak.

290. SOETARDJA, Papali Prawirawinarsa, Wangsalan.
385. K. H. SOEBRATA, Kadadéan mim teteloe: main, madat, maling. Tonil djawa.

485. F. W. VAN HAEFTEN, Sesakit èstri.

500. Kata hardjanipoen tijang ingkang sami bojong dateng Gedong-Tatakan, parésidénan Lampoeng. Mawi gambar 26 idji.

515. M. TJIPTARAHARDJA, Gesang sasrawoengan.

377a. Dr. B. VRIJBURG, Bab nangkaraké radjakaja. Djilid II. Nganggo gambar 27 idji.

379. R. Ng. DJAJENGPRATANA, Serat setyaharsaja.

562. Volksalmanak Djawi 1922. Taoen ingkang IV.

580. R. L. DJAJENGOETARA, Mitra moesibat.

[Javaansche] Uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur. Serie B. G. D. No. 1a, 4a. Weltevreden 1921. 16°.

1a. Bab lelara bèri-bèri gegajoetan koro tandon beras. Kedjawakaké déning SARDJITA.

4a. Lelara goedig. Kadjawakaké déning SARDJITA Nganggo gambar.

Javaansche Almanak 1922. Djokjakarta (H. Buning) 1921. Met afb. 12°.

22. SOENDANEESCH.

Tjarita Tjoeng Wanara. Mimitina ditjaritakeun ti nagara Galih Pakoan. (Volksalmanak Soenda 1922 k. 246-255).

Petikan tina Babad Tjirebon. Djeung 1 gambar. (Volksalmanak Soenda 1922 k. 182-186).

Kadoehoeng pipisahan (wintoenan R. H. Moehamad Soeëb — djoeragan Kalipah Apo — Bandoeng. (Volksalmanak Soenda 1922 k. 213-220).

[Soendaneesche] Uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur. Serie No. 331, 444, 447, 473, 523, 525, 536, 539, 540, 551, 552, 556, 563. Weltevreden 1921. 8°.

331. M. KARTADINATA, Rasia Priangan.

444. R. GANDA ADINEGARA, Tjarita darma poesaka.

447. Elmoe kawarasan. Disoendakeun tina basa Walanda: Hoe wij gezond moeten worden, koe Bale-Poestaka.

473. LEO TOLSTOI, Tjarita Iwan Eusleum djeung soeloer-doeloerna digoda koe iblis. Disoendakeun koe L. A. LEZER.....

525. KOESOEMADIBRATA, Bab miara laeok tjai.

523. M. SOEBITAREDJA, Bab miara djeung ngagawekeun moending.

524. R. KOESOEMA DI BRATA, Nasehat kaoetamaan lampah.

536. SARDJONO, Wawatjan hatinipoes.

539. L. A. LEZER, Tiloe dongeng araneh.....

540. R. ANGGAMIHARDJA, Woelangkrama Noeroet-keun piwoeroekna R. KOMARINTEN.

551. NATAWISASTRA, Toetoeroetjingan basa Soenda. Ditembangkeun.

552. DANOEMIHARDJA, Wawatjan Soerjanala.

556. KARTADINATA, Pesta Sakola Radja di Bandoeng 1866-1916.

563. Volksalmanak Soenda 1922. Tahoen ka IV.

23. MADOEREESCH.

HOSEN, Kètab bātja'an panonton ka para morèd. Weltevreden 1920. 8°.

SASMITOHARDJO, Pembandingan tentang memakainja beberapa awalan dan achirnja dalam bahasa Madoera. (Sri Poestaka, Tah. III No. 11, Nov. 1921 p. 305-306).

[Madoereesche] Uitgaven van de Commissie voor de Volkslectuur, No. 219, 227, 268, 273, 544, 564. Weltevreden 1921. 8°.

219. Bāboeroeghān ana-bārna. Se njalèn ka bhāsa Mad. R. SASTRO SOEBROTO.

227. M. MANGOENDIKARIA, Kanèserrè pona bhoeroen alas! Esalèn dari bhāsa Sondha bi' R. SASTROSOEBROTO.

268. Boekoe tjarèta anè. Sè njalèn ka bhāsa Madhoerā M. WIGNJOAMIDARMO.

273. Bhāb kaparèmpennan, djhālānna tang-pèotang bān parkompolan dhāghāng. Sè njalèn ka bhāsa Madhoerā M. DJOJONAGORO.

544. Dhoengngengnga orèng lèboer amaèn. Sè njalèn ka bhāsa Madhoerā: DJOJOSOEDIRJO.

564. Volksalmanak Madhoerā 1922. Taon sè kapèng dōewa'.

24. BALINEESCH.

Lijst van lontar-handschriften in de bibliotheek van I. G. Poetoe Djlantik te Singaradja. (Oudheidkundig Verslag 1921, IIe kwartaal p. 69-71).

25. ONDERWIJS, ONTWIKKELING.

HEN. FROIDEVAUX, Les Progrès de l'enseignement colonial. (Bibliothèque Coloniale Internationale Compte rendu dela Session tenue à Bruxelles les 24-26 Mai 1920, Institut-Col. Int., p. 273-284).

Westersch onderwijs in Azië. (De Taak No. 213, Jg. 5, 27 Aug. 1921 p. 668-669).

N. SCHELTEMA, The educational system in the island of Java. (The Asiatic Review, New Series, Vol. XVII No. 50, Apr. 1921).

P. J. GERKE, The system of education in Dutch East India (The Asiatic Review, N. S. Vol. XVII No. 51-52 July-Oct. 1921).

Mr. G. VISSERING, Ned. Indische Studiekas, gevestigd te Amsterdam. (De Indische Mercur, Jrg. 44 No. 27, 8 Juli 1921).

Algemeen Verslag van het Onderwijs in Ned.-Indië 1921. Deel I Tekst. II. Staten en Tabellen. Weltevreden-Batavia 1921. Met platen. 4°.

P. P., Het verslag van den stand van het onderwijs in Ned. Oost Indië gedurende 1919. (De Taak No. 226, Jrg. 5, 3 Dec. 1921, p. 817-820).

VERSLAG van de in Nov. en Dec. 1920..... gehouden examens ter verkrijging van akten..... lager onderwijs. Weltevreden [1921]. 8°.

E. B., Het onderwijs in den Volksraad. (De Java-Post, Jrg. 19 No. 29, 22 Juli 1921).

Indië. Gebrek aan leerkrachten. (De Vrijheid, Jrg. 1 No. 1, 7 Sept. 1921).

D. BAKKER, Ons zendingsonderwijs. (De Macedoniër, Jrg. 25 No. 7, Juli 1921).

S. TONDOKOESOEMO, Onderwijs voor inlanders. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 10-11, Oct.-Nov. 1921, p. 163-167).

H. MEYER, Auch in Nied. Indien: des Volkes Jugend des Volkes Hofnung (Koloniale Rundschau, Jrg. 1921 Heft 2, Apr.).

Sekolah goeroe boeat segala bangsa Persarikatan Associatie van Oost en West (Persatoean Timor dan Barat). Tambahan Sekolah Goeroeh Goenoeng Sari, Weltevreden. Dengan 6 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 5/6, Mei-Juni 1921 p. 167-168).

J. HABBEMA, De voertaal bij het Inlandsch Onderwijs (De Indische Gids XLIII No. 8, 1 Aug. 1921 p. 715-717).

J. HABBEMA, Inlandsch Onderwijs en Hollandsch, als leervak. (De Indische Gids XLIII No. 12, 1 Dec. 1921, p. 1073-1076).

De geestelijke ontwikkeling in dienst van het volk. (Wederopbouw, Jrg. 4 No. 6-7, Juni-Juli 1921, p. 92-106).

P. F. D[AHLER], Cultuur en geschiedenisonderwijs. (De Taak Jrg. 5 No. 48, 9 Juli p. 558-560).

R. M. S. SOERIOKOESOEMO, Geschiedkundige overlevering als middel tot zedelijke opvoeding en karaktervorming. Praeadvies. [Weltevreden 1921]. 4°. (Overdruk uit Praeadviesen Congres Java-Instituut te Bandoeng, 17-19 Juni 1921, 1e Bundel).

Sekolah tinggi jang akan didirikan di-Hindia. (Tjaja Hindia, Tah. ke X No. 2-4, 31 Juli-31 Aug. 1921, p. 18-20, 34-36, 54).

Het statuut der Technische Hoogeschool te Bandoeng (De Ingenieur, Jrg. 36 No. 41, 8 Oct. 1921).

De senaat van de Ind. Techn. Hoogeschool. Met 1 foto. (De Reflector, Jrg. 6 No. 44, 29 Oct. 1921 p. 813).

De Technische Hoogeschool te Bandoeng, 1920-1921. (De Ingenieur, Jrg. 36 No. 36, 3 Sept. 1921).

P., De eerste verjaardag der Technische Hoogeschool te Bandoeng (2 Juli 1921). Met 1 afb. (Indië Jrg. 5 afl. 22, 31 Aug. 1921 p. 356-367).

JOS. SUYS, Een bijzonder goed verzorgde onderwijs-richting. [A. M. S. Westersch klassieke afd. te Bandoeng]. (De Taak Jg. 4 No. 47, 2 Juli 1921 p. 546).

JOS. SUYS, De Westersch-klassieke afdeling van de A. M. S. te Bandoeng. (De Taak No. 217, Jrg. 5, 1 Oct. 1921 p. 703).

De Westersch-klassieke afdeling der Alg. Middelbare School te Bandoeng. (Het M. O. in Ned.-Indië Jrg. 16 No. 43 p. 715-719).

Opmerkingen naar aanleiding van het praeadvies der Medische Onderwijs-Commissie, inzake De opleiding van hulpartsen voor Ned.-Indië. (Bulletin van den Bond van Geneesheeren in Ned.-Indië No. 203, 15 Apr. 1921).

Dr. H. F. ROLL, Leerboek der gerechtelijke geneeskunde voor de scholen tot opleiding van Ind. artsen Deel II, 2e druk. 's-Gravenhage 1921. Met afb. 8°.

Middelbare Landbouwschool te Buitenzorg. Met 2 afb. (Alg. Landbouwweekblad voor N.-I., Jaarg. 6 No. 27, 30 Dec. 1921 p. 1034-1037).

T. J. LEKKERKERKER, Het Landbouwonderwijs. Batavia 1921. 8°. (Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel).

J. H. HEIJL, Landbouwonderwijs in Indië (Algemeen Landbouwweekblad voor Ned.-Indië, Jrg. 5 No. 52, 24 Juni 1921).

v. C., De politieschool te Buitenzorg. Met 2 portr. (De Revue Jrg. I No. 48, 12 Nov. 1921, p. 1923).

Reorganisatie van het militair onderwijs. (Orgaan van de N.-I. Officiersvereniging, Jrg. 6 afl. 9, Sept. 1921).

De Huishoudschool te Ambarawa. Met 2 afb. („De Reflector” Jrg. 6 No. 34, 20 Aug. 1921 p. 669).

De huishoud-tuinbouwschool te Ambarawa. Met 2 afb. (Het Indische Leven Jrg. 3 No. 1, 20 Aug. 1921 p. 9).

De huishoud-tuinbouwschool te Ambarawa. Met 2 afb. (De Revue Jrg. I No. 36, 20 Aug. 1921, p. 1528b).

M. N. de W. v. W., De kweekschool voor fröbel-onderwijzeressen [te Weltevreden]. Met 3 afb. (De Revue Jrg. I No. 45, 22 Oct. 1921 p. 1821-1822).

J. LAMEYN, Matahari terbit. Boekoe batjaan Melajoe. Dihijasi dengan gambar oleh W. K. de Bruin. Djilid V. Rijswijk (Z. H.) 1921. 8°.

Balai Poestaka (Volkslectuur). Dengan gambar 1 boeah. (Volksalmanak Melajoe 1922 p. 250-256).

Balé Poestakâ. Mawi gambar sahidji. (Volksalmanak Djawi 1922 p. 301-311).

Bale Poestaka. Djeung 1 gambar. (Volksalmanak Soenda 1922 p. 237-242).

Balai Poestaka. Ngangghoej ghambar. (Volksalmanak Madhoerâ 1922 p. 222-231).

A. SCHILLINGS, Boekerijen en leeszaalen in Ned.-Indië (Bibliotheekleven, Jrg. 6 p. 177).

S. KALFF, Indische boekerijen. (Nieuwe Gids, Jrg. 36 dl. 1, Apr. 1921).

Lijst der ingekomen boekwerken gedurende 1920 en 1e kwartaal 1921. (Notulen Batav. Genootschap deel LVIII 1920 p. 276-333, deel LIX p. 58-103).

Circulaire aan de leden van het Batav. Genootschap betreffende de Bibliotheek (Notulen Bat. Gen. deel LVIII 1920 p. 185-188).

J. A. J. VERMAAT Jr., Code-décimal, samengesteld op den grondslag van den deelmalen index van MELVIL DEWEY en van den Code van het Institut International de Bibliographie. Deel I. Tegal 1920. 8°.

26. HYGIËNE, GENEESKUNDE.

Verslag over de Burgerlijke Openbare Werken in Ned.-Indië over het jaar 1917 en 1918. Deel II. Werken in het belang van de gezondheid. Batavia 1921. Met kaarten en tabellen. 4°.

Dr. A. H. NIJLAND, Hygiënische wenken voor het leven in Ned.-Indië (Uitgegeven voor de Vereeniging Instituut voor Tropische Geneeskunde, Leiden, Rotterdam, Leiden [1921]. kl. 8°.

H. HEETJANS, Samenwerking tusschen hygiëne en techniek, opleiding tot hygiënist en gezondheidsingenieur aan een Bandoengsche Universiteit. (De Waterstaats Ingenieur, Mei 1921).

Beknopt verslag van den Burgerlijken Geneeskundige Dienst van 1911 t/m 1918. Met krtn. en tab. 8°.

Beknopt Overzicht betreffende organisatie en uitvoering der pestbestrijdingsmaatregelen. Semarang 1921. 8°.

Dr. H. F. LUMENTUT, Iets over de pestbestrijding op Java. 's-Gravenhage 1921. 8°. (Indisch Genootschap, Vergadering van 21 Oct. 1921, blz. 105-133).

Woningtype Maclaine Pont. Met 3 afb. (De Reflector Jrg. 6 No. 36, 3 Sept. 1921 p. 713-714).

TILLEMA, Kromo Blanda, deel III.

Besproken door v. L. in: Neerlandia Jrg. 25 No. 7, Juni 1921.

H. F. TILLEMA, „Kromoblanda”. Over 't vraagstuk van het „wonen” in Kromo's groote land. Deel IV. Met aanhangsel op Deel I en Registers op de deelen III en IV. 's-Gravenhage 1921. Met afb. 4°.

Dr. J. F. H. DE GRAAF, Eenige opmerkingen over ziekenhuisbouw in Ned.-Indië. (Ned. Tijdschrift voor Geneeskundigen, Jrg. 65 No. 13).

L. KAILOLA, Assaineering van de afdeelingshoofdplaats Tjilatjap Met 1 kaart. (Indisch Bouwkundig Tijdschrift Jrg. 24, 1921, p. 382-386, 398, 436, 472).

Verslag der werkzaamheden van de Vereeniging „Het Oranje Kruis”, Nationale Bond ter bestrijding van de melaatschheid in Ned.-Indië over de jaren 1918-1920. Weltevreden 1921. Met afb. 8°.

JOH. BONK, Dari hal mentjêgah penjakit poeroe, patek (framboesia) di Djokjakarta. Dengan 7 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 5-6, Mei-Juni 1921 p. 157-160).

P. C. FLU, Beschouwingen naar aanleiding van een onderzoek over de verbreiding van Filaria bancrofti onder de Inlandsche bevolking van Weltevreden. (Geneeskundig Tijdschrift voor Ned.-Indië, Deel 62 Afl. 3).

Djagalah kesehatan diri! (Volksalmanak Melajoe 1922, tah. ke IV p. 258-210).

Sedikit rentjana dari hal makanan. Dengan 3 gambar. (Sri Poestaka Tah. 3 No. 10, Oct. 1921, p. 279-281).

Onnoodige Dooden (Malaria). Weltevreden 1921. Met pl. en afb. 8°. (Korte Berichten van het Hoofdbureau van den Burg. Geneeskundigen Dienst. No. 10).

Dari hal gila andjing. (Hondsdotheid). Terkarang dalam bahasa belanda dan melajoe. (Kitab kesèhatan. Serie B.G.D. No. 6. Dikaloearkan oleh Balai Poestaka).

DE TEMPELIER. Orgaan van de Neutrale Onafhankelijke Orde van Goede Tempeliers. Jaarg. I No. 1 e.v. Mr.-Cornelis, Oct. 1921. 4°.

De Pharmaceutische Bond. Orgaan van den Bond van geëmployeerden bij de Pharmaceutische bedrijven in Ned.-Indië. Onder redactie van het Dag. Bestuur. Jaarg. I. Weltevreden 1921. 4°.

S. KALFF, Indische geneeskrachtige steenen. (De Natuur, Jrg. 41 p. 138).

Congres Far Eastern Association of Tropical Medicine. 4e Congres Aug. 1921, te Weltevreden. 1e-2e Algemeene mededeeling. [Weltevreden 1921]. 8°.

J. HUIZINGA, The fourth Congress of the F.E.A.T.M. at Weltevreden. With 5 pl. (Sluyters' Monthly Vol. 2 No. 10 Oct. 1921, p. 308-312).

JAC. VAN DER STEEGE, Geneeskundige berichten. [Met „Explanation to the reprints” en „Toevoeging aan de herdrukken” door L. S. A. M. VON RÖMER]. Batavia 1921. Met portr. kl. 8°. (1. Bericht nopens den aard der kinderziekte te Batavia. 2. Nader bericht aangaande de inenting der kinderziekte te Batavia. 3. Bericht wegens eene doodelijke watervrees). [Herdruk uit: Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap deel I en III, 1779 en 1781].

W. VAN HOGENDORP, Geneeskundige propaganda-geschriften. [Met „toevoeging aan den herdruk door

L. S. A. M. VON RÖMER]. Batavia 1921. Met portr. kl. 8°. (Sophonisba of de gelukkige moeder door de inëntinge van haare dochters. Europeesche geschiedenis Batavia 1779. Redevoering der inenting tot de ingezetenen van Batavia..... Batavia 1780).

DAV. BEYLON, Korte aantekening wegens eene algemeene ziekte doorgaans genaamd de Knokkelkoorts. [Met „Toevoeging aan den herdruk” en „Explanation with the reprint” door L. S. A. M. VON RÖMER]. Batavia 1921. kl. 8°. (Herdrukt uit Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, deel II, 1780. Aldaar genoemd: DAV. BYLON.

BONTIUS (JAC.), [4] Epistolae. [Sermonibus Latino, Batavo, Anglico cum epilogo Anglico editae a L.S.A.M. VON RÖMER]. Batavia 1921. Cum 7 facs. 4°.

Kongres keséhatan (Medisch Congres). Dengan 1 gambar. (Sri Poestaka, Tah. III No. 11, Nov. 1921, p. 298).

v. H., Het medisch-excursie diner te Djokjakarta. Met 1 afb. (De Revue Jrg. I No. 37, 27 Aug. 1921 p. 1354).

Het Medisch Congres. 4 foto's. („De Reflector” Jrg. 6 No. 34, 20 Aug. 1921 p. 666-668).

Het Medisch Congres te Batavia. 4 foto's (De Revue Jrg. I No. 35 en 36, 13 en 20 Aug. 1921 p. 1485, 1518 en 1519).

Dr. SUZE RATU LANGIE-HOUTMAN, De Far Eastern Association of Tropical Medicine. (De Taak No. 213, Jrg. 5, 27 Aug. 1921 p. 661).

27. HULP.

Verslag van de Vereeniging „Kinder Vacantie Kolonie” te Batavia over het Vereenigingsjaar 1 Oct. 1919-30 Sept. 1920. Weltevreden 1921. kl. 8°.

Verslag van de 5e Jaarvergadering van den Vrouwenraad van Ned.-Indië gehouden op 15 Apr. 1921. Batavia 1921. 8°.

Jaarverslag over 1920 van de Vereeniging Pro Juventute te Soerabaja. Semarang e.e. 1921. Met pl. 8°.

JAARVERSLAG der Vereeniging „Bataviasche Bedelaarskolonie” over 1920. Verslag tahoenan dari perhimpoenan „Memelihara orang minta-minta”. [Batavia 1921]. 8°.

28. PERS.

K. WIJBRANDS, Herinneringen van een Indisch journalist. (De Hollandsche Revue, Jrg. 1921 p. 215).

D., Een jubilerend collega [Ger. van Loon 12½ jaar aan het Nieuws v.d. Dag v. N.-I.]. Met portr. (De Revue Jrg. I No. 33, 30 Juli 1921 p. 1423).

H., Een journalistiek jubileum [25 jarig bestaan Preangerbode]. Met 4 afb. (De Revue Jrg. I No. 32, 23 Juli 1921 p. 1384-1385).

De Indische Courant. [Oost-Java editie]. Hoofdredacteur: D. F. VAN DER PANT. Soerabaja 1921. gr. fol.

— West-Java editie. Hoofdredacteur W. BELONJE. Jaarg. I No. e.v. Weltevreden 15-31 December 1921 gr. fol.

De Expres. Algemeen dagblad. Proefnummer van 21 Dec. en Extranummer van 28 Dec. 1921. Semarang 1921. fol.

Aneta Dienst Bulletin No. 17-26. [Weltevreden 1921]. Met afb. 8°.

De Indische Post. Weekblad gewijd aan de belangen van Ned.-Indië. Hoofdredacteur in N.-I. JAN FEITH, in Nederland: Mr. J. L. PLEMP VAN DUIVELAND. No. 1-5. [Bandoeng] 3-31 Dec. 1921. fol.

Zaterdagavond Post. With English Edition. Jaarg. I No. 1 e.v. Semarang vanaf Oct. 1921. fol.

Motor-Tractie. Technisch tijdschrift voor automobiel, motorrijwiel, luchtvaart. Redactie: F. L. H. DESSAUVAGIE. Jrg. I No. 1 e.v. Bandoeng Nov. 1921. Met afb. 4°.

Vrije Arbeid. Maandblad voor Nederland en Indië. Jaarg. I. Rotterdam 1921. 4°.

Overzicht van de inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers. Deel IV 1921 No. 39-52. Bureau voor de Volkslectuur, afd. Pers. Weltevreden 1921. 8°.

Soeara-kaoem-boeroeh. Th. I No. 1-11. (15 Juli-15 Dec.). Poerworedjo 1921. fol.

Pemimpin. Soerat kabar boeat segala orang..... Redacteur-Uitgever: MARCO KARTODIKROMO. Tah. I No. 1 setr. Djokjakarta 1 Juli 1921. gr. 8°.

„Soero Tamtomo”. Orgaan perhimpoenan pegawai hoetan boemipoetera. „Wono Tamtomo”. Tahoen ke 1-2. Semarang 1920-1921. 4°.

Sawoeng galing. Orgaan dari Bond van Inlandsch Personeel Gemeente Hindia Olanda. Tah. ka I No. 1-6 Soerabaja. Juli-Dec. 1921. 4°.

Nafiri Celebes. Uitgave van de Studiefondsvereeniging Minahasa te Weltevreden. Jg. 1921. Weltevreden 1921. (Vervolg van: Orgaan der Studeerenden Vereeniging „Minahasa”).

Soeloch kesehatan. Diterbitkan seboelan sekali oleh Vereeniging Inlandsch Ziekenverplegingspersoneel. Tah. I. Weltevreden 1921. fol. en 4°.

Soeroehan Timoer. Tah. I No. 1-6. Weltevreden Juli-Dec. 1921. 4°.

Sekar-Roekoen. Dikaloearkeun koe Pakoempoelan „Sekar Roekoen”. Taoen I No. 1. Batawi Dec. 1921. 4°.

Soewara Priboemi. Terbit dari Centraal Bureau Oesaha priboemi Tah. 1921 No. 1-14, 15 Juni-3 Nov. Cheribon 1921. 8°. Voortgezet onder den titel: Priboemi, Tah. I No. 15-20, 10 Nov.-22 Dec. 1921. fol. Tjahaja-Islam. Tah. ka I No. 1 setr. (5 Oct. 1921). Djokja 1921. 8°.

H. K., La presse arabe aux Indes Néerlandaises. (Revue du Monde Musulman, Vol. XYVI, août 1921).

Pandam. Lajang sebaran toemrap kaoem rendah di wetokake..... dening „Comité sebaran”. [Tah.] I No. 1 setr. Soekaradja 1921. fol.

Obor. Soerat kabar boelanan pikeun pamarentah desa djeung sakoer anoe hajang nganjahokeun kaperloean garakna djaman. Di pimpin koe R. T. WIRANATA-KOESOEMA. Tah. I No. 1-3. Bandoeng 15 Oct.-15 Dec. 1921. 4°.

Siliwangi. Dikeloearkeun saminggoe sakali koe pagoejoeban „Siliwangi”. Tah. ka I. Bandoeng 1921. gr. fol.

Overzicht van de Maleisch Chineesche en Chineesche Pers over de maand Jan.-Dec. 1921 (No. I-XII). Weltevreden 1921. 8°.

Kong Po. Taon ke I. Batavia 1921. gr. fol. Fadjar. Soerat chabarr boeat segala orang. Tah. ka I. Cheribon 1921. fol.

Afgesloten 26 Febr. 1922.

P. GEDIKING.

